

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRKİYE EKONOMİSİNDE 2000'Lİ YILLARDA
BÜTÇE AÇIKLARI, FİNANSMAN YÖNTEMLERİ VE
MAKRO EKONOMİK ETKİLERİ**

BANU YILMAZ

TEZ DANIŞMANI
YRD. DOÇ. DR. NURAL YILDIZ

EDİRNE 2010

Tezin Adı: Türkiye Ekonomisinde 2000’li Yıllarda Bütçe Açıkları, Finansman Yöntemleri ve Makro Ekonomik Etkileri

Hazırlayan: Banu YILMAZ

ÖZET

Bütçe uygulaması sonunda gerçekleşen bütçe gelirleri ile bütçe giderleri arasındaki farkın bütçe giderleri lehine olması halinde bütçe açığından bahsedilir. Bütçe açıkları gelişmiş veya gelişmekte olan ekonomilerin başlıca problemlerinden biridir.

Bütçe açıkları ve bu açıkların finansman yöntemleri Türkiye ekonomisinde de yıllardır yaşanan pek çok istikrarsızlığın temelini oluşturmaktadır.

Çalışmanın amacı, Türkiye Ekonomisinde 2000’li yıllarda oluşan bütçe açıklarını, nedenlerini ve bu açıkların finansman yöntemlerini incelemektir. Aynı zamanda bütçe açıkları ile enflasyon, ödemeler dengesi, büyüme ve gelir dağılımı arasındaki ilişkiler grafik ve tablolar yardımıyla analiz etmektir.

Çalışmanın sonucunda, bütçe açıkları ile makro ekonomik değişkenler arasında genellikle olumsuz bir etkileşimin olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar kelimeler: Bütçe, Bütçe açığı, Finansman yöntemleri, Türkiye Ekonomisi

**Name of Thesis: Fiscal Deficits, Financing Methods and Macroeconomic Influences on
Turkish Economy in the years of 2000's**

Prepared by: Banu YILMAZ

ABSTRACT

A Fiscal deficit occurs when difference between actual government revenues and expenditures is in favor of government expenditures after the budget execution process at the end of the fiscal year. Fiscal deficit is one of the major problems faced by both developed and developing countries' economies.

Fiscal deficits and the financing methods of these deficits are the root causes of steady instabilities on Turkish Economy over years.

The objective of our study is to analyze the leading causes and financing methods of fiscal deficits in the years of 2000s. Another purpose is to analyze the relationship between the fiscal deficits and major macroeconomic parameters such as Inflation Rate, Balance of Payments, Growth Rate and Income Distribution with the help of charts and tables.

In conclusion, it is determined that there is a negative interaction between the fiscal deficits and macroeconomic variables, generally.

Keywords: Budget, Fiscal Deficit, Financing Methods, Turkish Economy

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
TABLOLAR LİSTESİ	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ	vii
GRAFİKLER LİSTESİ	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ.....	1
PROBLEM.....	3
AMAÇ.....	3
ÖNEM.....	3
SINIRLILIKLAR.....	4
TANIMLAR.....	4

I. BÖLÜM

1. GENEL OLARAK BÜTÇE AÇIKLARI ve ÖLÇÜM YÖNTEMLERİ	6
1.1. Bütçe.....	6
1.2. Bütçe Açıkları.....	7
1.3. Bütçe Açıkları Ölçüm Yöntemleri.....	8
1.3.1. Genel Amaçlı Bütçe Açığı Ölçüm Yöntemleri	8
1.3.1.1 Geleneksel Bütçe Açığı	8
1.3.1.1.1. Konsolide Bütçe Açığı	10
1.3.1.1.2. KİT Açığı.....	11
1.3.1.1.3. Sosyal Güvenlik Açığı.....	12
1.3.1.2. Birincil Açık	14
1.3.1.3. İşlemsel Açık	15
1.3.1.4. Yarı Mali Açık.....	16
1.3.1.5. Nakit Açığı	17
1.3.1.6. Tahakkuk Açığı	18
1.3.1.8. Reel Bütçe Açığı.....	19
1.3.2. Özel Amaçlı Bütçe Açığı Ölçüm Yöntemleri.....	19
1.3.2.1. Cari Açık	20
1.3.2.2. Sermaye Açığı	21
1.3.2.3. Yurtiçi Açık – Yurtdışı Açık	21
1.3.2.4. Yapısal Açık – Konjonktürel Açık	22
1.3.2.5. Konjonktürel Açık	23
1.3.2.6. Finanse Edilebilir (Sürdürülebilir) Bütçe Açığı	23
1.3.2.7. Optimal Bütçe Açığı.....	24
1.3.2.8. İhtiyati Bütçe Açığı	24

II. BÖLÜM

2. BÜTÇE AÇIKLARININ NEDENLERİ, FİNANSMANI VE EKONOMİK ETKİLERİ	26
2.1. Bütçe Açıklarının Nedenleri.....	26

2.1.1. Bütçe Açıklarının Yapısal- Kurumsal Nedenleri.....	26
2.1.2. Ekonomik ve Mali Nedenler	29
2.1.3. Askeri Nedenler	29
2.1.4. Doğal Nedenler.....	30
2.1.5. Siyasal Nedenler	30
2.1.6. Sosyal Nedenler	31
2.2 Bütçe Açıklarının Finansmanı.....	32
2.2.1 Bütçe Açıklarında Finansman Yöntemleri	32
2.2.1.1 Para Basma (Emisyon)	32
2.2.1.2 Borçlanma.....	33
2.2.1.2.1. İç Borçlanma.....	34
2.2.1.2.2. Dış Borçlanma	35
2.2.1.3 Döviz rezervlerinin kullanımı.....	37
2.2.1.4. Vergiler ile Finansman	38
2.2.1.5. Özelleştirme.....	39
2.3 Bütçe Açıklarının ve Finansmanının Makro Ekonomik Etkileri	40
2.3.1. Bütçe Açıklarının Makro Ekonomik Etkileri	40
2.3.1.1. Bütçe Açığının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi	42
2.3.1.2 Bütçe Açıklarının Yatırımlar Üzerindeki Etkisi.....	44
2.3.1.3 Bütçe Açıklarının Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri.....	44
2.3.1.4 Bütçe Açıklarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri	45
2.3.1.5. Bütçe Açıklarının İstihdam Üzerindeki Etkileri.....	46
2.3.1.6 Bütçe Açıklarının Tasarruflar Üzerindeki Etkileri	47
2.3.1.7. Bütçe Açıklarının Fiyatlar Genel Seviyesi Üzerindeki Etkileri	47
2.3.2. Bütçe Açıklarının Finansmanının Makro Ekonomik Etkileri.....	49
2.3.2.1. Borçlanmanın Makroekonomik Etkileri.....	49
2.3.2.1.1. İç Borçlanmanın Makroekonomik Etkileri.....	49
2.3.2.1.2. Dış Borçlanmanın Makroekonomik Etkileri	51
2.3.2.2. Emisyonun Makroekonomik Etkileri	53
2.3.2.3. Kamu Varlıklarının Satışının (Özelleştirme) Makroekonomik Etkileri.....	55
2.3.2.4. Döviz Rezervlerinin Kullanılmasının Makroekonomik Etkileri	57
2.3.2.5. Vergilerin Artırılmasının Makroekonomik Etkileri	58

III. BÖLÜM

3. TÜRKİYE’DE 2000’Lİ YILLARDA BÜTÇE AÇIKLARI ve FİNANSMANI.....	61
3.1. Türkiye’de Bütçe Açıklarının Gelişimi	61
3.2. Türkiye’de Bütçe Açıklarının Nedenleri	64
3.2.1. Kamu Harcamalarının Hızlı Artışı	64
3.2.1.1. Devletin Yapısı ve Faaliyet Alanının Genişlemesi.....	65
3.2.1.2 Hızlı kentleşme	66
3.2.1.3 Transfer harcamaları.....	67
3.2.1.4 Aşırı istihdam	68
3.2.1.5 Popülist Politikalar	68
3.2.1.6 Sübvansiyonlar	69
3.2.2. Kamu Gelirlerinin Yavaş Artışı.....	69
3.2.2.1. Kayıt dışı ekonomi	70
3.2.2.2. Vergiye karşı direnme	71
3.2.2.2. Muafiyet ve istisnalar	71

3.2.2.4 Küçük ölçekli işletmelerin fazlalığı.....	72
3.2.2.5. Savurganlık ve Yolsuzluklar	72
3.2.3 Borçlanma.....	73
3.3. Türkiye’de Bütçe Açıklarının Finansmanı	73
3.3.1. Parasal Finansman	74
3.3.2. Borçlanma.....	74
3.3.2.1. İç Borçlanma	75
3.3.2.2. Dış Borçlanma	78
3.3.3. Vergiler.....	82
3.4. Türkiye’de Bütçe Açıklarının Analizi	83
3.4.1. Kamu Kesimi Borçlanma Gereğinin Analizi	83
3.4.2. Mali Performans Göstergelerinin Analizi.....	90

IV. BÖLÜM

4. TÜRKİYE’DE 2000’Lİ YILLARDA BÜTÇE AÇIKLARI VE MAKRO EKONOMİK ETKİLERİ.....	93
4.1. Bütçe Açıklarının Enflasyona Etkileri.....	93
4.2. Bütçe Açıklarının Ödemeler Dengesine Etkileri	101
4.3. Bütçe Açıklarının Büyümeye Etkileri	107
4.4. Bütçe Açıklarının Gelir Dağılımına Etkileri	110
SONUÇ	114
KAYNAKÇA.....	117

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Merkezi Yönetim Bütçesi 2000-2010 (Milyon TL)	65
Tablo 2: Türkiye Kentsel Nüfus Oranları (2000-2006)	66
Tablo 3: Türkiye’de Transfer Harcamaları ve Bütçe Payları 2000-2009 (milyon TL)	67
Tablo 4: Türkiye’de Merkezi Yönetim Personel Harcamaları 2000-2009 (milyon TL) ...	68
Tablo 5: Türkiye’de Vergi Gelirleri 2000-2009 (milyon TL)	70
Tablo 6: Türkiye’de Kamu Net Borç Stoku 2000-2009 (milyon TL)	73
Tablo 7: İç Borç Stokuna İlişkin Gösterge ve Rasyolar (2000-2008)	76
Tablo 8: Dış Borç Stoku Profili (2000-2008)	80
Tablo 9: Türkiye’de Vergi Gelirleriyle İlgili Bazı Göstergeler (2000-2005).....	82
Tablo 10: Türkiye’de Kamu Kesimi Borçlanma Gereğinin Ölçümü.....	84
Tablo 11: 5018 Sayılı KMYKK’na Göre KKBG Ölçümü	84
Tablo 12: Kamu Kesimi Borçlanma Gereğinin Bütçe Türlerine Göre Dağılımı (2000-2005) (Gsmh'ya Oranlar Yüzde).....	85
Tablo 13: Merkezi Yönetim Toplam Borç Stoku (2002-2009)	90
Tablo 14: Kamu Kesiminin Bazı Mali Performans Göstergeleri 2000-2005 (Yüzde Olarak)	91
Tablo 15: Türkiye’de Bütçe Açığı Enflasyon İlişkisi (2000-2010).....	95
Tablo 16: 2000-2008 Dönemi Kamu Açıkları, Enflasyon Ve Bazı Ekonomik Göstergeler	97
Tablo 17: Ödemeler Dengesi (2000-2009) (Milyar \$).....	102
Tablo 18: Türkiye’de Bütçe Açığı Büyüme İlişkisi (2000-2010).....	108
Tablo 19: Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Yüzde Dağılımı (2000-2009).....	111
Tablo 20: Türkiye hane halkı kullanılabilir gelirine göre sıralı yüzde 20'lik gruplar itibariyle yıllık gelirlerin dağılımı, (2002-2007)	112

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Türkiye’de Sosyal Güvenlik Kuruluşlarının Açıkları veya Fazlaları	13
Şekil 2: 5502 sayılı Kanun Sonrası Sosyal Güvenlik Kuruluşlarının Açık veya Fazlaları. 14	
Şekil 3: Borçlanma ile Gerçekleştirilen Dışlama Etkisi.....	50
Şekil 4: Bütçe Harcamalarının Emisyonla Karşılanması Ve Etkileri	55
Şekil 5: Kamu Harcamalarının Uzun Dönem Toplam Arzı Etkilemeyen Vergi Gelirleriyle Finansmanı	59
Şekil 6: Kamu Harcamalarının Uzun Dönem Toplam Arzı Etkileyen Vergi Gelirleriyle Finansmanı.	60

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Bütçe Açıklarının Enflasyon (TÜFE) Üzerindeki Etkisi (2000-2010).....	96
Grafik 2: Bütçe Açıklarının Enflasyon (ÜFE) Üzerindeki Etkisi (2000-2010)	96
Grafik 3: Bütçe Açıklarının Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkisi.....	104
Grafik 4: Türkiye’de Bütçe Açığının Büyüme Üzerindeki Etkisi.....	109

KISALTMALAR LİSTESİ

BÜMKO: Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

GSMH : Gayri Safi Milli Hasıla

GSYİH : Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

HUK: Hesap Uzmanları Kurulu

IMF : (International Monetary Fond) Uluslararası Para Fonu

İDT: İktisadi Devlet Teşekkülleri

KH: Konsolide Bütçe Harcamaları

KG: Konsolide Bütçe Gelirleri

KİK: Kamu İktisadi Kuruluşları

KİT: Kamu İktisadi Teşekkülleri

KKBG : Kamu Kesimi Borçlanma Gereği

KMYKK: Kamu Mali Yönetim Ve Kontrol Kanunu

NİV: Net İç Varlıklar

NUR: Net Uluslararası Rezervler

OECD: (Organisation for Economic Co-operation and Development) Ekonomik İşbirliği
Ve Kalkınma Örgütü

SSK: Sosyal Sigortalar Kurumu

TCMB : Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası

TEFE: Toptan Eşya Fiyat Endeksi

TÜFE : Tüketici Fiyat Endeksi

ÜFE: Üretici Fiyat Endeksi

GİRİŞ

Bütçe, ülkelerin mali yıl içindeki gelir ve giderlerini gösteren, bunların gerçekleşmesini ve uygulanmasını sağlayan bir belgedir. Ayrıca sosyal, mali, hukuksal ve ekonomik birçok işleve sahiptir. Hükümetlerin siyasi tercihlerini ortaya koyabilmelerini ve kamusal kaynakların bu tercihler doğrultusunda kullanımını sağlayan da bütçedir. Her ülkenin bütçesi ülkedeki ekonomik yapıya göre farklı özelliklere sahip olabilmektedir.

Bütçe açıkları, yalnız gelişmekte olan ülkelerin değil aynı zamanda gelişmiş ülkelerin de başlıca problemlerinden biridir. Devletlerin toplumsal hizmetleri gerçekleştirebilmesi için gelire ihtiyaçları vardır. Modern maliyeciliğin gelişmesiyle devletin sunacağı hizmetler arttıkça, harcamaları da artmıştır. Buna karşılık gelirlerini arttıramayan ülkelerin bütçeleri açık vermektedir. Bu açığın nasıl kapatılacağı, nasıl finanse edileceği ve etkilerinin neler olacağı hep tartışma konusu olmaktadır. Bütçe açıkları ve bu açıkların finansman yöntemleri Türkiye ekonomisinde yıllardır yaşanan pek çok istikrarsızlığın temelini oluşturmaktadır. Konuya ilişkin olarak yapılmış çalışmaların çoğu genellikle bütçe açıklarının enflasyon ile olan ilişkisini ön planda tutmuşlardır. Bütçe açıkları enflasyon üzerinde olduğu kadar diğer pek çok makroekonomik değişkenler üzerinde de farklı oranlarda ve farklı yönlerde etkiler göstermektedir. Bu doğrultuda çalışmanın konusunu Türkiye Ekonomisinde 2000’li yıllarda bütçe açıkları, nedenleri, finansman yöntemleri ve makro ekonomik etkileri oluşturmaktadır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, genel olarak bütçe, bütçe açıkları ve ölçüm yöntemleri ile ilgili olarak konuya ana hatları ile açıklık getirilmiş, tanımlamalar yapılmıştır.

İkinci bölümde, teorik alt yapıyı oluşturmak amacıyla bütçe açıklarının nedenleri, finansmanı ve ekonomik etkileri verilmiştir.

Üçüncü bölümde, Türkiye’de 2000’li yıllarda bütçe açıkları ve finansmanı hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca, Türkiye ekonomisi genel görünümü ana hatlarıyla çizilmeye çalışılmıştır. Türkiye’de bütçe açıklarının sebeplerinin en önemlisi şüphesiz kamu harcamalarındaki sürekli ve hızlı artışlardır. Kamu harcamaları içerisinde borç faizleri nedeni ile transfer harcamalarının ve personel harcamalarının artması bütçe

açıklarının devam etmesinin en önemli sebepleri arasındadır.

Dördüncü bölümde ise Türkiye’de 2000’li yıllarda bütçe açıklarının makro ekonomik etkileri incelenmiştir. Bütçe açıklarının nedenleri ve sonuçları ülkelerin içinde bulunduğu ekonomik yapı ile de ilgili olduğundan kamu kesimi gelir ve harcama yapıları ile ekonomik göstergelere de yer verilmiştir.

Sonuç olarak; artan bütçe açıkları ve kamu borçları; durgunluktan işsizliğe enflasyondan yüksek faiz oranlarına, ödemeler bilançosu açıklarından döviz kurunun yükselmesine kadar hemen her iktisadi problemin sorumlusu olarak görülmektedir.

PROBLEM

Klasik iktisatçı ve maliyecilerin en çok önem verdikleri konuların başında devlet bütçesinin denk olarak hazırlanıp uygulanması gelmektedir (Egeli, 2002:92). Bu anlamda devlet bütçesi tıpkı bir aile bütçesi gibi geliri giderine eşit ve dönem sonunda açık vermeyecek şekilde düzenlenmelidir (Eker, Altay ve Sakal, 2000: 60).

Modern devlet anlayışı çerçevesinde devletin, klasik görevlerinin yanı sıra sosyal devlet niteliğine bürünmesi, toplumsal ihtiyaçların sağlanması konusunda daha duyarlı olmasını gerektirmektedir. Devletin yüklendiği bu görev ve sorumlulukları sonucu, harcamaları artarken gelirleri buna paralel olarak artmamakta ve dolayısıyla harcamaları ve gelirleri arasında bir dengesizlik doğarak kamu açıkları oluşmaktadır.

Bu kamu açıklarının makroekonomik istikrar üzerinde finansman yöntemine bağlı etkileri bulunmaktadır. Literatürde genellikle monetizasyonla finansmanın enflasyona yol açtığı, iç borçlanmanın faiz oranlarını etkilediği, dış borçlanma ile finansmanın döviz kurunu etkilediği kabul edilmektedir. Enflasyon, faiz oranı, vb. değişkenler bütçe açıklarından etkilendiği gibi, bu değişkenlerin de bütçe açığı üzerinde etkileri olabilmektedir. Bütçe açıklarının makroekonomik etkilerini incelerken dikkat edilmesi gereken iki nokta bulunmaktadır: Birincisi, bütçe açıkları enflasyonun artmasına neden olurken, enflasyonda faiz oranlarını, döviz kuru gibi değişkenleri etkileyebilmektedir. İkincisi, bütçe açıkları monetizasyonla finanse edilirse enflasyonist etki meydana getirebilir.

AMAÇ

Bu çalışmada amaç Türkiye ekonomisinde 2000’li yıllarda bütçe açıkları finansman yöntemleri ve makro ekonomik değişkenler üzerindeki etkilerinin incelenmesidir.

ÖNEM

Günümüzde ekonomik büyüme ve kalkınma, sosyal gelişme, toplum ihtiyaçlarının en iyi şekilde giderilmesi gibi iktisat politikaları bütçelerin daha iyi hazırlanmasını ve

uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluk 1929 Dünya Ekonomik Krizinden sonra iktisadî ve malî düşüncelerde meydana gelen köklü değişimlerle ortaya çıkmaya başlamıştır.

Türkiye’de 1980 sonrası dönemde bütçe açıklarının sebeplerinin en önemlisi şüphesiz kamu harcamalarındaki sürekli ve hızlı artışlarıdır. Kamu harcamaları içerisinde borç faizleri nedeni ile transfer harcamalarının ve personel harcamalarının artması bütçe açıklarının devam etmesinin en önemli sebepleri arasındadır. Artan bütçe açıkları ve kamu borçları; durgunluktan işsizliğe, enflasyondan yüksek faiz oranlarına, ödemeler bilançosu açıklarından döviz kurunun yükselmesine hemen her iktisadi problemin sorumlusu olarak konunun önemini sunmaktadır.

SINIRLILIKLAR

21. yüzyıla girdiğimiz bu dönemde Türkiye’nin temel amaçlarından biri olan dünyanın ilk on ülkesi içerisine girmeyi gerçekleştirebilmemiz için devlet bütçesinin önemi vurgulanacaktır. Dolayısıyla çalışmamızda da 21. yüzyılın ilk yılı olan 2000 yılı başlangıç kabul edilecek ve günümüze kadar olan süreçte bütçe açıkları, gelişimi finansman yöntemleri ve ekonomi üzerindeki etkileri incelenecektir.

TANIMLAR

Bütçe açığı, bütçe gelirleri ve bütçe giderleri arasında bütçe giderleri lehine fark olarak belirtilmektedir. Ancak uygulanan ekonomik değişkenlere göre farklı bütçe açığı tanımları mevcuttur.

Bütçe açıklarının finansman yöntemlerinden olan; iç borçlanma, hükümetin ülke sınırları içindeki kişi ve kurumlara milli para cinsinden borçlanmasıdır. Dış borçlanma, hibe veya ödeme şartları çok uygun olan kredilerin yanısıra özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmasının dış finansman ihtiyacını karşılamak üzere verilen değişik şart ve şekillerdeki kredilerin tümünü kapsamaktadır. Para Basımı (Monetizasyon), Devletin kamu harcamalarının finansmanında kullandığı diğer bir yöntem ise hükümlerlik gücüne dayanarak gerçekleştirdiği para basımıdır. Devlet iki ayrı biçimde para basarak gelir sağlayabilmektedir. Bunlardan birincisi; piyasanın ufaklık (bozuk) para ihtiyacını

karşılmak için madeni para basması ve kağıt para basıp piyasaya sürmesidir. İkincisi ise; devletin piyasaya kağıt para sürme işleminin, para basma yetkisi merkez bankasında olduğu için, merkez bankası aracılığı ile gerçekleştirilmesidir.(Eker ve Meriç, 2000:89)

Ayrıca çalışma kapsamında literatürde yer alan terimler ve kavramlara yer verilerek açıklanacaktır.

I. BÖLÜM

1. GENEL OLARAK BÜTÇE AÇIKLARI ve ÖLÇÜM YÖNTEMLERİ

1.1. Bütçe

Bütçe, siyasi, mali, iktisadi ve hukuki içeriği itibarıyla büyük önem kazanan ve temeli bakımından ekonomik olan bir kavramdır. Ancak bilimsel olarak bütçenin tanımında tam bir birlik sağlandığını söylemek oldukça güçtür. Bazı yazarlar bütçenin genel bir tanımını yapmaktansa özelliklerini belirtmekle yetinmişlerdir (www.e-akademi.org/makaleler/gkyerlikaya-1.htm).

Duverger'e göre, "Bütçe, devletin ve kanunla aynı kaidelere tabi kılınmış olan diğer servislerin yıllık gider ve gelirlerini tahmin eden ve bunların tatbik icrasına mezuniyet veren bir vesikadır."

Paul Leroy-Beaulieu'ya göre, "Bütçe, öncelikle muayyen bir devre zarfında toplanacak gelirlerle yapılacak giderlerin tahmini ve mukayeseli cetveli, sonrada yetkili makamlar tarafından bu giderlerin yapılması ve gelirlerin toplanması için verilen bir izindir."

Edgar Allix'e göre, "Bütçe, devletin gelir ve giderlerini muayyen bir devre için tahmin eden ve bunlara müsaade veren bir tasarruftur."

René Stourm'a göre, "Devlet bütçesi, amme gelirleriyle giderlerinin önceden verilmiş mezuniyetini ihtiva eden bir tasarruftur."

Erginay'a göre, "Klasik anlamda bütçe, hükümetin yıllık gelir ve gider tahminleri ve bunların bir tasdike tabi tutulması işlemidir." Yine Erginay'a göre, "Devlet gelir ve giderlerinin karşılıklı olarak gösterildiği belgeye, devlet bütçesi denir".

Batirel'e göre, "Kamu kesiminin gelecek bir dönem için kaynak harcama dengesini yansıtan ve parlamenter demokrasilerde yasama organının, yürütme organına kamu harcaması yapma ve kamu gelirlerini toplama konusunda verdiği yetkiyi gösteren belgeye kamusal yönden bütçe denir."

Bulutođlu ve Kurtuluş'a göre, bütçe kamu ekonomisinin konusu olan kamu hizmetleri üretiminin finans aracıdır. Bütçe, yıllık kamu hizmetlerini talebini saptama, ödenekleri ve harcama kurallarını koyarak bürokrasinin hizmet üretimi çalışmalarını düzenleme gibi temel ve ekonomiyi planlama, fiyat istikrarını ve istihdam artışını sağlama gibi ikincil işlevleri de yerine getirir.

Edizdođan ve Dicle'ye göre, "Bütçe, kamusal ihtiyaçları karşılayan bir yönetim planı, iktisadi politikanın bir aracı, hükümetin kamu fonlarını nasıl kullanacağına dair yasama organına ve millete sunduğu mali bir rapor, önerileri eyleme dönüştürecek yasama kararlarının alınması için bir istek, ulusal hedefleri ve onlara ilişkin verileri incelemek için bir araya getirilen bir belge ve hükümet programlarının daha verimli ve etkin bir şekilde oluşmasını mümkün kılan bir araçtır."

5018 Sayılı Kamu Mali Yönetim Ve Kontrol Kanununun 3 üncü maddesinde bütçe, belirli bir dönemde ki gelir ve gider tahminleri ile bunların uygulanmasına ilişkin hususları gösteren ve usulüne uygun olarak yürürlüğe konulan belge olarak tanımlanmaktadır (Temelli, 2007: 4).

Devletin genellikle gelecek bir yıl içerisinde yapacağı hizmetlere izin veren ve bu hizmetlerin ayrıntılı dökümü ile gider ve gelir tür ve kaynaklarını gösteren cetvele 'bütçe' adı verilmektedir (Devrim, 1999: 26).

1.2. Bütçe Açıkları

Denk bir bütçe normal gelirleriyle, yani vergi ve egemenlik hakkına dayanmayan gelirleri ile giderlerini karşılayabilen bir bütçedir. Bütçe hazırlanırken tahminlere göre denk bağlanmış olabilir. Buna rağmen bütçe uygulaması sonunda gerçekleşmiş bütçe gelirleri ile gerçekleşmiş bütçe giderleri arasındaki farkın bütçe giderleri lehine olması durumunda bütçe açığından bahsedilir. Açık bütçeler içerikleri itibarıyla ekonomide genişlik doğurucu etkiye sahiptir (Türk, 2008a: 199).

Bütçe açıklarının makroekonomik etkileri hakkında tutarlı tahminler yapabilmek için bütçe açığının tam ve doğru olarak ölçümü büyük önem taşımaktadır. Ancak bütçe

açığı tam ve doğru olarak ölçmenin zorlukları, farklı bütçe açığı ölçüm yöntemlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Şen, Sağbaş, Keskin, 2007:1).

1.3.Bütçe Açıkları Ölçüm Yöntemleri

Bütçe açıkları ölçüm yöntemleri, genel amaçlı bütçe açıkları ölçüm yöntemleri ve özel amaçlı bütçe açıkları ölçüm yöntemleri olarak iki ana başlık altında toplanabilir.

1.3.1. Genel Amaçlı Bütçe Açığı Ölçüm Yöntemleri

Genel amaçlı bütçe açığı ölçüm yöntemleri; geleneksel bütçe açığı, birincil açık, işlemsel açık, yarı mali açık, nakit açığı, tahakkuk açığı, nominal bütçe açığı ve reel bütçe açığı başlıkları altında incelenebilir.

1.3.1.1 Geleneksel Bütçe Açığı

Bütçe açığı denildiğinde, ilk akla gelen bütçe açığı geleneksel bütçe açığı (conventional budget deficit) dir. Geleneksel bütçe açığı, borçlardaki değişimler dikkate alınmaksızın toplam kamu harcamaları ile toplam kamu gelirleri arasındaki farkı ölçer (Blejer, Cheasty, 1999). Geleneksel açığın sağlıklı bir biçimde ölçülebilmesi, öncelikle standart bir muhasebe sistemini gerekli kılmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde böyle bir sistemin oturmadığı da açık bir gerçektir. Geleneksel açık, yalnızca merkezi hükümetin bütçe açığını yansıtmamakta; merkezi hükümet dışındaki diğer tüm kamu birimlerinin açık veya fazlalarını dikkate almaktadır. Bu diğer birimlerin önemli ölçüde açık veya fazla vermesi durumunda bütçe açığının gerçek durumu net olarak görülememekte; bu da, makroekonomik politikaların sürdürülebilirliği konusunda yanlış değerlendirmelere yol açabilmektedir (Şen vd., 2007: 2).

Geleneksel açığa yöneltilen eleştiriler şöyle sıralanmaktadır:

a) Bütçenin yurtiçi harcama akışına yaptığı katkıyı ölçmede uygun bir yöntem değildir.

b) Ekonomideki konjonktürel dalgalanmaların bütçe üzerindeki etkilerini ortadan kaldırmada yetersiz kalmaktadır.

c) Ülkenin orta veya uzun dönemdeki hedefleri ışığında maliye politikası eğilimini değerlendirmede başarısız olmaktadır.

d) Tekrarlanan bütçe açıkları ile sermaye bütçesi gereksinimini ayırt etmede yetersiz kalmaktadır.

e) Merkezi hükümet bütçesi ile kamu girişimleri arasında kredi ve sermaye transferleri yoluyla ortaya çıkan bütçe dışı ilişkiyi dikkate almamaktadır.

Bu olumsuzlukların ortadan kaldırılması ve ülkeler arasında daha anlamlı karşılaştırmalar yapılabilmesi veya en azından maliye politikasının sürdürülebilirliğinin analiz edilebilmesi için geleneksel açık yerine, kamu kesimi borçlanma gereği (KKBG) bütçe açığı göstergesi olarak kullanılmaktadır (Şen, vd., 2007: 3). 1980'li yıllarda geliştirilen KKBG kavramı, son yıllarda Türkiye de dahil birçok ülkede kullanım alanı bulmaktadır (Eğilmez, 2007: 65). Buna göre kamu kesimini oluşturan bütün birimlerin toplam harcamaları ile toplam gelirleri arasındaki fark "KKBG" olarak tanımlanır.

Türkiye'de kamu açıkları, diğer bir deyişle kamu kesimi borçlanma gereği en kapsamlı ölçüm yöntemi olup, başlıca altı birimin açık ya da fazlalarının toplamından oluşmaktadır. Bunlar; (Saatçi, 2007: 92)

- Merkezi Yönetim
- Yerel Yönetimler
- KİT'ler
- Fonlar
- Döner Sermayeler
- Sosyal Güvenlik Kuruluşları

KKBG, geleneksel açığın nakit bazında ölçümünü ifade etmektedir. Bir başka deyişle, kamunun toplam nakdi harcamaları ile toplam nakdi gelirleri arasındaki harcamalar lehine olan fark, KKBG'ni vermektedir (Şen, vd. 2007: 3) .

Geleneksel açık; Konsolide Bütçe Açığı, KİT açığı ve Sosyal Güvenlik Açığı olmak üzere üç başlıkta incelenebilir.

1.3.1.1.1. Konsolide Bütçe Açığı

Kamu kesimine ait çeşitli bütçelerin birleştirilmesiyle elde edilen bütçeye “konsolide bütçe (consolidated budget)” adı verilmektedir.

Türkiye’de konsolide bütçe, genel bütçe ile katma bütçenin toplamından oluşmaktadır. Buna göre, Konsolide Bütçe Gelirleri, genel bütçe ile katma bütçelerin gelirlerinin toplamından; Konsolide Bütçe Giderleri ise, yine genel ve katma bütçe giderlerinin toplamından oluşmaktadır. Hesaplarda tekrarları gidermek için hazine tarafından yapılan yardımların (transferlerin) bu toplamlardan çıkarılması gerekmektedir (Coşkun, 2000: 57).

Konsolide Bütçe Giderleri= Genel Bütçe Harcamaları + Katma Bütçe Harcamaları – Hazine Yardımı

Konsolide Bütçe Gelirleri = Genel Bütçe Gelirleri + Katma Bütçeler Öz Gelirleri

Konsolide Bütçe Açığı/Fazlası = Konsolide Bütçe Gelirleri – Konsolide Bütçe Harcamaları

5018 sayılı KMYKK’nda “Konsolide Bütçe” yerine “Merkezi İdare Bütçesi” tanımı getirilmiştir. Bu tanıma göre bütçe açığı/fazlası ölçümü aşağıdaki şekilde yapılabilecektir (Günay: 2006, 26-27):

Merkezi Yönetim Bütçe Harcamaları = Genel Bütçe Harcamaları + Özel Bütçe Harcamaları + Düzenleyici ve Denetleyici Kurum Bütçeleri Harcamaları

Merkezi Yönetim Bütçe Gelirleri = Genel Bütçe Gelirleri + Özel Bütçe Gelirleri + Düzenleyici ve Denetleyici Kurum Bütçeleri Gelirleri

Merkezi Yönetim Bütçe Açığı/Fazlası = Merkezi Yönetim Bütçe Gelirleri – Merkezi Yönetim Bütçe Harcamaları

Konsolide bütçe açığı göstergesi, çoğu ülkede yaygın olarak kullanılmakta ve konsolide bütçe harcamalarının, konsolide bütçe gelirlerinden fazla olması durumunda

ortaya çıkmaktadır. 5018 sayılı Kanun ile getirilen düzenlemeler ile Türkiye’de Konsolide Bütçe yerine Merkezi Yönetim Bütçesi kavramı geçerli olmuştur. Kısaca, merkezi yönetimin gelirleri ile giderleri arasındaki fark olarak ifade edilebilen Merkezi Yönetim Bütçe Açığı, Türkiye açısından daha detaylı olarak gösterilmiştir (Günay, 2006:27).

Merkezi Yönetim Bütçe Açığı

I – Merkezi Yönetim Bütçe Gelirleri (A + B + C)

A. Genel Bütçe Gelirleri

-Vergi Gelirleri

-Vergi Dışı Gelirler

B. Özel Bütçe Gelirleri

C. Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlar Bütçe Gelirleri

II – Merkezi Yönetim Bütçe Harcamaları (D + E+F)

D. Cari Harcamalar

-Personel Harcamaları

-Diğer Cari Harcamalar

E. Yatırım Harcamaları

F. Transfer Harcamaları

-İç ve Dış Borç Faiz Ödemeleri

-KİT’lere Yapılan Transferler

-Sosyal Güvenlik Kuruluşlarına Yapılan Transferler

- Tarımsal Destekleme

-Diğer Transfer Kalemleri

Merkezi Yönetim Bütçe Açığı = I – II (II > I olmak koşuluyla)

Merkezi Yönetim bütçe harcamalarının Merkezi Yönetim bütçe gelirlerinden daha büyük olması durumunda “Merkezi Yönetim Bütçe Açığı” meydana gelmektedir.

1.3.1.1.2. KİT Açığı

Devletin bir girişimci olarak iktisadi faaliyetlerde bulunmak amacıyla kurmuş olduğu işletmelere Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) adı verilmektedir. Türkiye’de KİT’ler İktisadi Devlet Teşekkülleri (İDT) ile Kamu İktisadi Kuruluşları (KİK)’ndan oluşmaktadır.

Kamu İktisadi Teşebbüsleri yatırım ve işletme faaliyetlerini plan, program ve bütçelere dayalı olarak yürütmektedirler. Yatırım ve finansman programı ile işletme bütçesi hazırlamaktadırlar. Yatırım ve finansman programının belirlenebilmesi için, toplam yatırım ve finansman kaynaklarının ve ödemelerinin bilinmesi gerekir (Altuğ, 1999: 106-107).

KİT'lerin kaynakları, kendi faktör gelirleri, alacakları ve diğer gelirlerinden meydana gelirken; ödemeleri, kendi faktör giderleri, stok değişimi ve iştiraklerine yaptıkları sermaye harcamalarından oluşmaktadır. İkisi arasındaki fark, KİT'lerin mevcut finansman açığı veya fazlasını göstermektedir (Şen, vd. 2007: 7).

Kısaca, [Ödemeler + Yatırımlar] > kaynaklar olmak koşuluyla

KİT Açığı = [Ödemeler + Yatırımlar] – Kaynaklar

1.3.1.1.3. Sosyal Güvenlik Açığı

5018 sayılı KMYKK'nun 12. maddesine göre; “Sosyal güvenlik kurumu bütçesi, sosyal güvenlik hizmeti sunmak üzere, kanunla kurulan ve bu Kanuna ekli (IV) sayılı cetvelde yer alan her bir kamu idaresinin bütçesidir”. 2006 yılının mayıs ayında kanunlaşan iki yasa tasarısı, Türk sosyal güvenlik sistemine önemli sayılabilecek pek çok değişiklik getirmiştir. Bu kanunlardan biri olan 5502 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu, mevcut sistemin tek bir çatı altına almak amacıyla yeni bir idari örgütlenmeye gidilmesini öngörmektedir.

1 Ocak 2007 tarihi itibarıyla geçerli olan bu yasal düzenleme öncesi Türk sosyal güvenlik sisteminde zorunlu katılım ilkesine göre hizmet veren, belli başlı üç temel kurum bulunmaktadır. Kamu kurumu hukuki statüsünde düzenlenen üç sosyal güvenlik kuruluşunun en eskisi olan T.C. Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü'nün kuruluş amacı, belirlenen statülerdeki kamu görevlilerinin sosyal güvenliklerini temin etmektir. Sosyal Sigortalar Kurumu Başkanlığı, işçi statüsünde çalışanların sosyal güvenliklerinin sağlanması amacıyla kurulmuştur. Esnaf ve diğer bağımsız çalışanları, sosyal güvenlik şemsiyesi altına almak amacıyla kurulan Bağ- Kur'dur. Ancak, 5502 nolu ve 16.05.2006 kabul tarihli Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu ile sosyal güvenlik kurumlarının tek çatı altında toplanması sağlanmış ve 5502 sayılı Kanunun 42. maddesi ile, 5018 sayılı

KMYKK'nun (IV) sayılı cetvelinde sadece artık iki kurum yer almaktadır. Bu kurumlar da Sosyal Güvenlik Kurumu ve Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü'dür.

Şekil 1, 5502 Sayılı Kanunla yapılan yasal değişiklik öncesinde Türkiye'de sosyal güvenlik sistemi içinde yer alan her bir sosyal güvenlik kuruluşunun gelirleri ile harcamaları arasındaki durumu göstermektedir. Negatif fark, söz konusu kuruluşun açığı; pozitif fark ise ilgili kuruluşun fazlasını ifade etmektedir.

Bir ülkede mevcut olan sosyal güvenlik kuruluşlarının gerçekleştirdikleri harcamaların, bu kuruluşların elde ettikleri gelirleri aşması durumunda giderler lehine oluşan fark, "sosyal güvenlik kurumları açığı"nı ifade etmektedir. Türkiye'de sosyal güvenlik kurumları açığı, sosyal güvenliği temsil eden ve 5018 sayılı kanuna ekli (IV) sayılı cetvelde sayılan sosyal güvenlik kurumlarının açıklarının toplanmasıyla elde edilmektedir.

Şekil 1: Türkiye'de Sosyal Güvenlik Kuruluşlarının Açıkları veya Fazlaları

SSK	BAĞKUR	EMEKLİ SANDIĞI	
Gelirler Katkılar, diğer	Gelirler Katkılar, diğer	Gelirler Katkılar, diğer	Sosyal Güvenlik Kuruluşlarının Gelirleri Toplamı
-	-	-	-
Harcamalar Emekli maaşları, sağlık sigortası, idari harcamalar, diğer	Harcamalar Emekli maaşları, sağlık sigortası, idari harcamalar, diğer	Harcamalar Emekli maaşları, sağlık sigortası, idari harcamalar, diğer	Sosyal Güvenlik Kuruluşlarının Harcamaları Toplamı,
=	=	=	=
Sosyal Güvenlik Kuruluşlarının Harcamaları Toplamı	BAĞ-KUR Açığı / Fazlası	EMEKLİ SANDIĞI Açığı / Fazlası	Sosyal Güvenlik Kuruluşlarının Açığı/Fazlası (Gelir-Gider Dengesi)

Kaynak: Şen Hüseyin, Sağbaş İsa, Keskin Abdullah, *Bütçe Açıkları ve Açık Finansman Politikası, Teori ve Türkiye Uygulaması*, Ankara, 2007, s:9.

Gerçekleştirilen yasal düzenleme sonrasında, uzun yıllardır faaliyet gösteren SSK, Bağ-Kur ve Emekli Sandığı kurumlarının birleştirilerek “Sosyal Güvenlik Kurumu” çatısı altında faaliyet göstermesi ile birlikte, gelir-gider dengelerinin takibi daha kolay yapılabilecek ve finansman gereksinimi daha net olarak izlenebilecektir (Günay, 2006: 34). 5502 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu ile birlikte Şekil 1’deki sosyal güvenlik kurumlarına ait açık veya fazlanın hesaplanma şekli de değişikliğe uğramıştır. Yeni düzenleme sonrasında sosyal güvenlik kurumlarının gelir-gider dengelerinin hesaplanması Şekil 2’de görülmektedir.

Şekil 2 : 5502 sayılı Kanun Sonrası Sosyal Güvenlik Kuruluşlarının Açık veya Fazlaları

Sosyal Güvenlik Kurumu		Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü		
Gelirler	+	Gelirler	=	Sosyal Güvenlik Kuruluşlarının Gelirleri Toplamı
-		-		-
Harcamalar	+	Harcamalar	=	Sosyal Güvenlik Kuruluşlarının Harcamaları Toplamı
=		=		=
Sosyal Güvenlik Kurumu Açığı / Fazlası	+	Türkiye İş Kurumu Açığı / Fazlası	+	Sosyal Güvenlik Kuruluşlarının Açığı/Fazlası (Gelir-Gider Dengesi)

Kaynak: Günay Ayşe, *Mali Disiplinin Sağlanmasında Anayasal Denk Bütçe Yaklaşımı Ve Türkiye’de Uygulanabilirliği* (Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İzmir, Kasım 2006, s: 34.

1.3.1.2. Birincil Açık

Geleneksel açığın ekonomik istikrarın sağlanması için alınması gereken mali tedbirler konusunda sağlıklı bilgi sunmaması, iktisatçı ve maliyecileri alternatif bütçe açığı ölçüm yöntemlerine itmiştir. Bu alternatiflerden biride, birincil bütçe (primary deficit)

açıdır. En önemli açık tanımı olarak belirtilen birincil açık, faiz dışı konsolide bütçe açığını ifade etmektedir. (Şen, vd. 2007: 10).

Kamu harcamaları, kamu hizmetlerinin sürdürülebilmesi için gerekli olan harcamalar (birincil harcama) ile daha önceki açıkların finansmanı için alınmış olan borçların faizlerinden (ikincil harcama) oluşur. Birinci grup harcamalar olağan olduğu halde, faiz harcamaları önceki döneme ait açıkların finansmanı nedeniyle gelecek yıllara devredilmiş bir yük niteliğindedir.

Dolayısıyla ikinci grup harcamalar kamu otoritelerinin karar yetkisi dâhilinde olmayan harcamalardır. İşte bu ayırmadan hareketle; toplam kamu harcamalarından faiz harcamalarının çıkarılması sonucu hesaplanan açığa “birincil bütçe açığı”, fazlasına “birincil bütçe fazlası” denir. Yani; Birincil açık(fazla) = Bütçe açığı – Faiz harcamaları (Saatçi, 2007: 92).

Birincil açık, genel olarak kamu kesiminin borçluluğunu ölçmekte ve maliye politikasının uzun dönemde sürdürülebilirliğinin değerlendirmesine imkân tanımaktadır. Bilindiği gibi para politikasında meydana gelen değişmelere bağlı olarak, faiz oranları da değişmektedir. Örneğin para arzı arttırılınca faiz oranları düşme yönünde eğilim gösterir. Değişen faiz oranları ise, iç ve dış borç miktarının büyüklüğüne bağlı olarak bütçe açığını etkilemektedir (Erdem, Sivrekli 2001: 70–71). Bu nedenle, cari yılda uygulanan maliye politikası değerlendirilirken yaygın olarak kullanılan gösterge birincil denge (primary balance) olarak da ifade edilen faiz dışı bütçe dengesidir. Faiz dışı denge, uygulanmakta olan maliye politikalarının, kamu borç stokunu azaltma veya artırma yönündeki etkisini belirlemede önem taşımaktadır (Çanakçı, 1996: 9).

1.3.1.3. İşlemsel Açık

İşlemsel açık, diğer ismi ile işlevsel veya operasyonel açık, (operational deficit), KKBG ile birincil açık arasında yer alan bir bütçe açığı türü olup, birincil açığa yalnızca reel faiz ödemelerinin ilave edilmesi suretiyle hesaplanmaktadır. Yani, sıra ile takip edecek olursak geleneksel açığın hesaplanmasında faiz ödemeleri harcamalara dahil edilirken, birincil açığın hesaplanmasında faiz ödemeleri hariç tutulmakta, işlemsel açığın hesaplanmasında ise, faiz ödemelerinin yalnızca reel değeri dikkate alınmaktadır. Buna karşın anapara ödemeleri açık hesabına dahil edilmemektedir. Böylece enflasyonun faiz

ödemeleri üzerinde meydana getirdiği aşınma dikkate alınmamış olmaktadır (Şen, vd. 2007: 13). Bu açık aşağıdaki gibi formüle edilebilir:

$$\text{İşlemsel Açık} = \text{Birincil Açık} + \text{Reel Faiz Ödemeleri}$$

İşlemsel açık, bütçe açığından bütün faiz ödemelerinin değil, sadece enflasyon nedeniyle artmış olan faiz miktarının çıkarılması ile elde edilen açıktır. Böylece enflasyon nedeniyle nominal faiz oranlarında meydana gelen artış giderilmekte, borçlanma karşılığında kamu kesiminden borç verenlere doğru ne kadar gerçek kaynak transferi yapıldığı anlaşılmaktadır (Fry, 1997: 26-27).

İşlemsel açık, özellikle enflasyonun yüksek olduğu ülkeler için daha anlamlı bir bütçe açığı türüdür. Yüksek enflasyonun yaşandığı ekonomilerde kamu kesimi finansman dengesi değerlendirilirken, enflasyonun gelir ve harcamalar üzerindeki olumsuz etkisinin giderilmesi ve operasyonel açık ölçüm yönteminin kullanılması önemli olmaktadır. İşlemsel açık ile enflasyonun faiz ödemeleri üzerinde meydana getirdiği erozyonu hesaplamada dikkate alınmış ve faiz ödemelerinin bütçeye getirdiği reel yük giderlere dahil edilmiş olmaktadır (Günay, 2006: 47).

Konsolide bütçe açığı, işlemsel açık ve birincil açık arasındaki ilişki şu şekildedir: konsolide bütçe harcamalarının konsolide bütçe gelirlerini aşması halinde ortaya çıkan fark, konsolide bütçe açığını verir. Konsolide bütçe açığından iç ve dış borç faizlerinin enflasyon sebebiyle aşınan kısmının düşülmesi ile işlemsel açığa; bundan da reel faiz ödemelerinin düşülmesiyle de birincil açığa ulaşılmaktadır. O halde yüksek enflasyon yaşanan ekonomilerde işlemsel açık, birincil açıktan daha büyük; buna karşılık konsolide bütçe açığından daha küçük bir bütçe açığı türüdür (Şen, vd. 2007: 15).

1.3.1.4. Yarı Mali Açık

Birçok ülkede yarı mali faaliyetler (quasi-fiscal operations) olarak bilinen sübvansiyonların yönetimi, çoklu döviz kuru uygulaması, transferler ile borç servisinin yerine getirilmesi, nihai ödünç veren merci olma gibi işlemler, kamuya ait finansal aracı kurumlar ve çoğunlukla da merkez bankası eliyle gerçekleştirilmektedir (Şen, vd., 2007: 16).

Merkez Bankaları'nın yarı mali faaliyetleri, finansal sisteme ilişkin maliyetler ve döviz kuru sistemine ilişkin faaliyetler olmak üzere iki grupta toplanabilir. Buna göre kredi garantileri, şirket kurtarma operasyonları, düşük faizli krediler finansal sisteme ilişkin yarı maliyetlere örnek olurken döviz kuru garantileri döviz kuru sistemine ilişkin yarı mali faaliyetlere örnek gösterilebilir (Markiewicz, 2001: 9).

Kamuya ait finansal aracı kurumların gerçekleştirdiği yarı mali faaliyetler, kamu kaynakları üzerine ek bir yük getirmektedir. Dolayısıyla bütçe açığının gerçek boyutunu ortaya koyabilmek için bu kurumların gerçekleştirdiği yarı mali faaliyetleri kamu kaynakları üzerinde meydana getirdiği ek yükün, bütçe açığı ya da fazlasının ölçümünde dikkate alınması gerekmektedir. Bu faaliyetler Türkiye'de Merkez Bankası, Ziraat Bankası ve Halk Bankası tarafından gerçekleştirilmektedir (Şen, vd., 2007: 17).

Ekonomide ciddi makro ekonomik ve yapısal sonuçlara neden olan yarı mali faaliyetler hükümetler tarafından sosyal, politik ve ekonomik amaçlara ulaşabilmek için yapılmaktadır (Chivakul, York, 2006: 4-5). Bu sebeple bütçe açığının daha doğru olarak ölçülebilmesi için yarı mali faaliyetleri gerçekleştiren kuruluşların kâr ve zararlarının da açık ölçümüne dahil edilmesi büyük önem taşımaktadır.

1.3.1.5. Nakit Açığı

Nakit açığı (cash deficit), mali yıl boyunca yapılan nakdi ödemeler ile fiilen elde edilen kamu gelirleri arasındaki harcamaların lehine olan farktır. Türkiye uygulamasında nakit açığı, konsolide bütçe açığına müteahhit avansların ilave edilmesi, buna karşın bütçe emanetlerinin çıkarılması sonucu bulunmaktadır. Buna göre,

Nakit Açığı = [Konsolide Bütçe Açığı + Müteahhit Avansları¹] – Bütçe Emanetleri

Müteahhit avansları, kamu hizmetlerinin hızlandırılması ve / veya işlemlerin kolaylaştırılması amacıyla üçüncü kişilerle yapılan taahhüt işlemlerinde yapılacak iş bedelinin belli bir kısmının peşin olarak önceden ödenmesini ifade etmektedir. Bütçe emanetleri, mali yılsonuna kadar verilen emrine bağlanmış ancak hak sahiplerine ödenmemiş tutarlardır (Şen, vd., 2007: 21).

Bütçe emanetleri nakit açığı küçültürken, müteahhit avansları nakit açığını büyütmektedir. Müteahhit avansları, hak ediş gerçekleşmeden yapılan ödemeler olmaları nedeniyle nakit dengesini bozmakta ve açığı büyütür. Öte yandan, bütçenin harcama kalemleri arasında yer alan bütçe emanetleri, geçici fon etkisini ortaya çıkararak açığın olması gerekenden daha küçük hesaplanmasına neden olmaktadır (Şen, vd., 2007: 21).

Bir mali yıla ait hükümet giderleri için harcanan nakit ile gerçekleşen nakit gelirlere dayalı olan nakit açığı, tahakkuk ve nakit durumunu birlikte gösteren dönem sonu bütçe açığından daha az sıklıkta kullanılmaktadır. Örneğin faiz ödemeleri çoğunlukla vadeleri geldiğinde gider kabul edilirken gelirler ancak tahsil edildikleri zaman gelir sayılmaktadır (Egeli 2002, 38).

1.3.1.6. Tahakkuk Açığı

Tahakkuk açığı (accrual deficit) ise, kamu kesimi işlemlerinin bilfiil gerçekleşip gerçekleşmediğini dikkate almaksızın mali yıl içinde devletin kullanması gereken gerçek kaynakları belirlemeye çalışır (Blejer; Cheasty 1999: 144). Tahakkuk açığı, nakit açığından daha geniş kapsamlı bir kavram olarak kamu kesimi taahhütleri, sabit sermaye amortismanı, normal muhasebe dönemini aşan nakdi ödemelerdeki gecikmeleri kapsamaktadır (Şen, vd., 2007: 23).

Dolayısıyla nakit esasına göre açık hesaplaması yapılırken, bir mali yıl içinde kamu kesiminin sadece nakit ödemesi yaptığı harcamalar ile gerçekleşen nakit gelirleri göz önüne alınırken; tahakkuk esasına göre açık hesaplamasında ise, işlemler sırasında gerçekten bir nakit ödemesi yapılıp yapılmadığına bakılmaksızın kamu kesimine ait olan kullanılabilir kaynakların tespit edilmesi ve maliye politikalarının sonuçlarının görülebilmesi amaçlanmaktadır. Bu durumda örneğin, amortisman giderleri tahakkuk esasına göre hesaplanan kamu dengesinde yer alırken, nakit dengesinin hesaplanmasında ise dikkate alınmayacaktır. Sonuç olarak, tahakkuk açığının nakit açığından daha geniş kapsamlı bir kavram olduğunu da burada ifade edebiliriz (Günay, 2006: 49).

1.3.1.7. Nominal Bütçe Açığı

Kamu harcamaları ile kamu gelirlerinin nominal değerleri arasındaki fark, nominal bütçe açığını (nominal deficit,) ifade etmektedir (Şen, vd., 2007: 24). Aşağıdaki gibi formüle edilmektedir:

$$\text{Nominal Bütçe Açığı} = \text{Nominal Kamu Harcamaları} - \text{Nominal Kamu Gelirleri}$$

Normalde devletin gelir ve harcamaları nominal terimlerle ifade edildiğinden; ikisi arasındaki harcamalar lehine ortaya çıkan fark, nominal açığı yansıtmaktadır. Nominal açık, özellikle enflasyonun yüksek olduğu ülkelerde bütçe açığının gerçek boyutunu yansıtmaktan uzaktır. İşte enflasyonun bütçe açıkları üzerinde meydana getirdiği olumsuzluğu gidermek için, reel bütçe açığı kavramı kullanılmaktadır.

1.3.1.8. Reel Bütçe Açığı

Kamu harcamaları ile kamu gelirlerinin reel değerleri arasındaki fark ise, reel bütçe açığını (real deficit) ifade etmektedir (Şen, vd., 2007: 24).

Reel bütçe açığının hesaplanmasında, hesaplama konu olan harcama ve gelir kalemlerinin nominal değerleri değil, nominal değerlerden enflasyon değerlerinin çıkarılmasıyla bulunan reel değerleri esas alınmaktadır. Kısaca enflasyondan arındırılmış kamu gelir ve harcamalarının harcamalar lehine fark oluşturması durumunda ortaya çıkan reel bütçe açığı, nominal bütçe açığının fiyatlar genel düzeyine bölünmesi sonucu elde edilmektedir (Şen, vd., 2007: 24).

Reel bütçe açığı, fiyat ve faiz etkilerinin devlet bütçesi üzerinde meydana getirdiği etkileri ortadan kaldırdığından nominal açıklara göre daha anlamlı bir bütçe açığı ölçüsü olarak kabul görmektedir (Eisner, 1989: 78).

1.3.2. Özel Amaçlı Bütçe Açığı Ölçüm Yöntemleri

İstatistiki yayın ve belgelerde yer alan açık verileri, bir önceki başlık altında açıklanmaya çalışılan genel amaçlı açık yöntemleri ile hesaplanan açık verileridir. Bu

geleneksel açık tanımlarının yanı sıra, kamu kesimi faaliyetlerinin ekonominin belirli bir yönü üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla alternatif açık göstergeleri geliştirilmektedir. Literatürde genel amaçlı bütçe açığı ölçüm yöntemleri yanında geliştirilen özel amaçlı bütçe açığı ölçüm yöntemleri bulunmaktadır.

Özel amaçlı bütçe açığı ölçüm yöntemi; cari açık, sermaye açığı, yurtiçi açık-yurtdışı açık, yapısal, konjonktürel açık, finanse edilebilir bütçe açığı, optimal bütçe açığı ve ihtiyati bütçe açığı başlıkları altında sıralanmaktadır.

1.3.2.1. Cari Açık

Bu açık türü, sermaye oluşumuna veya finansal aktiflerde bir artışa neden olmayan cari harcamaları, cari gelirlere çıkarmak suretiyle hesaplanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, cari açık; geleneksel açıktan yatırım harcamaları ve sermaye gelirlerinin çıkarılması sonucu bulunmaktadır. Bu açık türü, devletin ekonomideki toplam tasarruflara ve büyümeye katkısını ölçmektedir. Dolayısıyla, kamu sektörünün kamusal kaynakları harekete geçirerek büyümeye katkıda bulunabilmesi, toplam yatırımlar üzerindeki etkisiyle ölçülmektedir (Tanzi, 1993: 16). Başka bir ifade ile,

$$\text{Cari Açık} = \text{Cari Harcamalar} - \text{Cari Gelirler}$$

$$\text{Cari Açık} = [\text{Geleneksel Açık} - (\text{Yatırım Harcamaları} - \text{Sermaye Gelirleri})]$$

$$\text{Cari Açık} = \text{Geleneksel Açık} - \text{Sermaye Açığı}$$

Net değer bütçe açığı olarak da bilinen cari açığın devletin ekonomideki toplam tasarruflara ve büyümeye katkısını ölçtüğü ileri sürülmektedir. Buna göre kamunun kaynakları kullanarak büyümeye katkıda bulunabilmesi, toplam yatırımlar üzerindeki etkisiyle ölçülmektedir (Tanzi, 1993: 16).

Mali açıdan önemli bir sorun olarak ortaya çıkan cari açık, kamu tasarruflarını belirlemeyi amaçlamakta ancak yatırım harcamaları ile cari harcamalar arasındaki farkın net olarak belirlenememesi, yatırım harcamalarının da cari harcamalar kadar verimsiz olabileceği ve yatırım harcamalarının ne şekilde kullanılacağına ilişkin kuralların zaman içinde ülkeden ülkeye değişebilmesi nedeniyle eleştirilebilmektedir. Ayrıca cari açık ölçüsünün temel amacı kamu kesiminde oluşturulan tasarrufları tahmin etmektir. Bu

anlamıyla cari açık bir bütçe kavramından çok sosyal muhasebe kavramı olup, uzun dönem değerlendirmeleri açısından yararlı iken, talep tahmini gibi kısa dönemli analizler ya da gelişmiş ülkelere yönelik mali analizler açısından çok da uygun bir ölçüt değildir (Egeli 2002: 36).

1.3.2.2. Sermaye Açığı

Sermaye Açığı (capital deficit) ise, yalnızca sermaye harcamaları ile sermaye gelirleri arasındaki sermaye harcamaları lehine olan farkı ölçmekte; cari harcamalar ile cari gelirler açık ölçüm kapsamı dışında tutulmaktadır. Buna göre aşağıdaki şekilde ifade edilebilir (Şen, vd., 2007: 27).

$$\text{Sermaye Açığı} = \text{Sermaye Harcamaları} - \text{Sermaye Gelirleri}$$

Bir başka tanıma göre sermaye açığı ise yatırım harcamalarını finanse etmek amacıyla yapılan borçlanmalara ödenen reel faizlerin, yatırımdan elde edilen reel getiriden yüksek olması durumunda ortaya çıkan açık olarak tanımlanmaktadır (Ejder 2002: 190).

1.3.2.3. Yurtiçi Açık – Yurtdışı Açık

Yurtiçi açık (domestic deficit), geleneksel açığın sadece yurtiçi ekonomiye ilişkin işlemlerden doğan faaliyetleri kapsarken, ödemeler dengesini doğrudan etkileyen işlemleri ise ihmal etmektedir (Blejer, Cheasty, 2002: 41).

Yurtdışı açık (foreign deficit) ise, bütçenin ödemeler bilançosu üzerindeki etkisini ölçmekte kullanılan bir bütçe açığı ölçüm yöntemidir (Şen, vd., 2007: 27).

Yurtiçi açık (domestic deficit), geleneksel açığın sadece yurtiçi ekonomiye ilişkin işlemlerden doğan faaliyetleri kapsamaktadır. Ancak bu açık kavramı, ödemeler dengesi üzerinde etkili olabilecek işlemleri dikkate almamaktadır. Yurtiçi açıklar, hükümetlerin ekonomi üzerindeki genişletici etkisini belirlemeyi amaçlamaktadır. Örneğin, dış yardım veya petrol ihraç gelirleri ile finanse edilen yurtiçi mallara yönelik yapılan hükümet harcamaları yurtiçi açığa neden olmakta ve toplam talep, bu harcamaların yurtiçi vergi gelirleri ile karşılanması halinde daha da yükselmektedir. Hükümetçe yapılan ve vergilerle finanse edilen ithalat, ithalat faturası kadar toplam talebi düşürür. Bu durumda, hükümet

harcamalarının etkisi genişletici olmaktan çok daraltıcı şekilde kendini gösterir (Egeli, 2002: 36).

Dışa açık bir ekonomide, hükümetin toplam talep üzerindeki etkisini belirleyebilmek için, çoğu zaman yurtiçi ve yurtdışı açıklar ayrı olarak hesaplanmaktadır. Bu hesaplamalarda, yurtiçi açık, yurtiçi ekonomiyi doğrudan etkileyen bütçe unsurlarını, yurtdışı açık ise, dış alemle doğrudan bağlantılı bütçe işlemlerini kapsayacak şekilde ölçülür (Aslan, 1997: 21). Kamu kesiminin uluslar arası ticaret ve sermaye akımlarına yönelik faaliyetlerinin yoğunluk kazanması halinde, geleneksel açık ölçüsü yanıltıcı sonuçlara sebep olabilir. Eğer hükümet tarafından gerçekleştirilen ithalat veya dış borç ödemesi büyükse, olası bir devalüasyon bütçe açığının büyümesine neden olabilir. Bunun anlamı, maliye politikasının genişletici yönde kullanıldığıdır (Egeli, 2002: 36).

1.3.2.4. Yapısal Açık – Konjonktürel Açık

Yapısal bütçe dengesi, ekonominin “normal” olarak kabul edilen bir üretim düzeyinde bulunması durumunda gerçekleşecek olan bütçe açığı ya da fazlasını ifade etmektedir. Gerçekleşen bütçe dengesi ile yapısal bütçe dengesi arasındaki fark ise devresel düzeltme olarak tanımlanmaktadır (Çanakçı, 1996: 2).

Ekonomi tam istihdam düzeyinde iken var olan açık, yapısal açığa (structural deficit) işaret etmektedir.

$G > T$ olmak koşuluyla

Yapısal Açık = $G - T (Y^*, t)$

G : Kamu harcamalarını

T : Kamu gelirlerini

Y^* : Tam istihdam seviyesindeki GSMH'yı (potansiyel GSMH)

t : Vergi oranını göstermektedir.

Tam istihdam bütçe açığı (full employment deficit) olarak da bilinen yapısal açık, ekonomik faaliyet seviyesindeki değişmelerin bütçe dengesi üzerinde meydana getirebileceği etkilerin sağlıklı bir biçimde değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır. Bu açık ölçüm yöntemi, ülkede hali hazırda ne gibi daraltıcı veya genişletici maliye politikasının uygulandığı konusunda fikir vermektedir (Şen, vd., 2007: 28).

1.3.2.5. Konjonktürel Açık

Konjonktürel açık (cyclical deficit), diğer ismi ile dönemsel bütçe açığı, iktisadi dalgalanmalara bağlı olarak ortaya çıkan açık olup, bu dalgalanmaların bütçe açığı üzerindeki etkisini ortaya koymaya çalışmaktadır. İstisnai durumlar söz konusu olsa da çoğunlukla bütçe açığı iktisadi konjonktüre bağlı olarak değişim göstermektedir. Örneğin, ekonominin depresyon dönemlerinde kamu gelirleri azalırken, kamu giderleri artmakta; buna karşın, ekonominin genişleme ve refah dönemlerinde ise kamu gelirleri artarken kamu giderleri azalış göstermektedir (Şen, vd., 2007: 29).

1.3.2.6. Finanse Edilebilir (Sürdürülebilir) Bütçe Açığı

Ekonomik olarak sürdürülebilirlik, bütçe politikalarının sürdürülebilirliğine bağlıdır. Bütçe politikalarının sürdürülebilirliği analiz edildiğinde, uygulanan maliye ve para politikalarında bir değişikliğin gerekli olup olmadığının tespiti mümkün olmaktadır (Göktaş, 2008, 45).

Maliye politikası kapsamında gerçekleştirilen uygulamalar etkilerini yalnızca içinde bulunulan dönemde değil, orta ve uzun dönemde de hissettirmektedir. Maliye politikasının orta vadede sürdürülebilirliğinin göstergelerinden biri de, finanse edilebilir veya sürdürülebilir bütçe açığıdır (sustainable deficit). Bu açık ölçüm yöntemi, bütçe açıkları ile büyüme hızı, enflasyon oranı gibi makroekonomik hedefler arasında tutarlılığı ortaya koymayı amaçlayan bir açık ölçüm yöntemidir (Şen, vd., 2007: 31).

Bütçe politikaları açısından sürdürülebilirlik hükümetlerin şimdi ve gelecekte harcama yükümlülüklerini karşılayacak şekilde finansmanlarını sağlamaları ve yönetmeleri anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle, bugünkü ve gelecekteki vergi ödeyiciler arasında adaletsizliğe yol açmadan harcamalarını gerçekleştirebilmeleridir (Kalyoncu, 2005: 14)

Finanse edilebilir bütçe açığı; (Şen, vd., 2007: 32).

- KKBG ile bu gereğin finansman kaynakları arasında bir denge kurmayı hedeflemesi,
- Mevcut gelir, harcama ve borçlanma politikalarının orta vadede sürdürülebilir olup olmadığının analize tabi tutulabilmesi,

- Merkez Bankası kâr ve zararlarını dikkate alması,

açısından oldukça önemli bir açık ölçüm yöntemi olarak kullanılmaktadır.

1.3.2.7. Optimal Bütçe Açığı

Optimal bütçe açığı (optimal budget deficit) kavramı, uygulamadan daha çok kuramsal tartışmalara konu olan bir bütçe açığı ölçüm yöntemidir. Çünkü bütçe açığı için optimal bir seviye belirlemek zordur. Yapılan her ilave kamu harcamasının topluma sağlayacağı fayda (kamu harcamasının marjinal sosyal faydası); bu harcamanın finansman maliyetinden daha büyük ise, o zaman ekonomik açıdan yeni harcamalara girişmek daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır (Şen, vd., 2007: 33).

1.3.2.8. İhtiyati Bütçe Açığı

İhtiyatlı bütçe açığı (prudent budget deficit), reel para talebi, dış kredibilite (dış borç / ihracat oranı), özel yatırımlar için uygun bir iklimin yaratılması, düşük ve istikrarlı enflasyon, makul bir reel faiz oranı gibi makroekonomik hedeflerle uyumlu bütçe açığını ifade etmektedir (World Bank, 1988: 58).

Bilindiği gibi bir ekonomide kamu ve özel yatırımların toplamı, kamu ve özel tasarruflar ile dış tasarrufların toplamına eşittir.

$$I + G = S + T + X - M \quad (1)$$

Burada;

I : Özel yatırımları

G : Kamu yatırımlarını

S : Özel tasarrufları

T : Kamu tasarruflarını

(X - M) : Dış tasarrufları göstermektedir.

Buradan hareketle (1) no'lu denklemi değişik bir biçimde yazarsak;

$$G - T = S - I + X - M \quad (2) \text{ no'lu eşitliğine ulaşırız.}$$

Bu eşitlik, kamu kesimi açığının özel sektör tasarruf fazlası ve / veya dış tasarruflar ile finanse edilmek zorunda olduğunu işaret etmektedir. Buna göre bir ekonomide, ihtiyatlı bütçe açığı özel tasarrufların seviyesi, yapılmak istenen özel yatırımlar seviyesi ile arzu edilen cari işlemler açığına bağlıdır. (2) no'lu denklemin sol tarafı, kamu kesimi bütçe açığını; sağ tarafı ise özel sektörün tasarruf fazlası ile dış tasarruf toplamını göstermektedir (Şen, vd., 2007: 34).

II. BÖLÜM

2. BÜTÇE AÇIKLARININ NEDENLERİ, FİNANSMANI VE EKONOMİK ETKİLERİ

2.1. Bütçe Açıklarının Nedenleri

Bütçe açıkları günümüzde gelişmekte olan ülkelerin olduğu kadar gelişmiş ülkelerin de bir sorunudur. Bununla birlikte kronik ve yüksek bütçe açıkları olgusunun daha çok gelişmekte olan ülkelerle özdeşleşmiş bir sorun olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu nedenle bütçe açıklarının nedenleri ağırlıklı olarak gelişmekte olan ülkeler açısından ele alınmaktadır.

Bütçe açıklarının nedenleri gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında önemli farklılıklar görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde son 30 yılda bütçe açıklarına neden olan başlıca faktörler, sosyal güvenlik harcamalarının artması, kamu hizmetinden faydalananların giderek artması, devlet anlayışında meydana gelen değişimler, kamu hizmetlerinden faydalanmanın doğal ve devlet için zorunlu bir görevmiş gibi algılanması, yapısal işsizliğin ortaya çıkması ve verimlilik artışında görülen gerileme olarak sıralanabilir. Gelişmekte olan ülkelerde ise bütçe açıkları üzerinde daha çok yapısal, kurumsal, ekonomik, siyasi ve askeri nedenler etkili olmaktadır. (Şen, vd., 2007: 61).

Bir ülkenin kendi yapısal özelliklerinden kaynaklanan sorunlar da açıkların büyüklüğünü etkilemektedir. Bununla beraber, bu bölümde, gelişmiş ve gelişmemiş ülke ayırımına gitmeden, bütçe açıklarının yapısal-kurumsal, ekonomik, askeri, doğal, siyasi ve sosyal nedenlerine değinilmiştir.

2.1.1. Bütçe Açıklarının Yapısal- Kurumsal Nedenleri

Bütçe açıklarının en önemli nedenlerinden biri, yapısal ve kurumsal nedenlerdir. Ülkeler arasında ekonomik gelişmişlik düzeyi olarak farklılıklar bulunmasının yanında sosyal, politik ve kültürel açıdan da önemli farklılıklar bulunmaktadır. Az gelişmişlik, bir taraftan harcama baskısını arttırırken; diğer taraftan da özel tasarrufların yetersizliğine ve vergi gelirlerinin düşüklüğüne yol açmaktadır (Şen, vd., 2007: 61).

Bir ülkenin vergideki etkinliğini belirleyen başlıca iki unsur vardır;

- a) Vergi Kapasitesi
- b) Vergi gayretidir

Vergi kapasitesi, bir ülkedeki asgari geçimi sağlayan gelir düzeyinin üzerinde kalan gayri safi milli hasılanın büyüklüğüne eşittir. Başka bir ifadeyle vergi kapasitesi, bir ülkedeki vergilendirilebilecek ekonomik potansiyeli ifade eder. Bu potansiyelin tamamını vergilendirmek her zaman mümkün olmayabilir. Bu nedenle belli bir dönemde devletin toplayabildiği vergi hasılatının gayri safi milli hasılaya oranı, fiili vergi gayreti olarak tanımlanmaktadır. Bu oranın büyüklüğü vergi gayretinin büyüklüğünü ifade eder (Pehlivan, 2005: 173).

Gelişmekte olan ülkelerde vergi kapasitesini olumsuz yönde etkileyen faktörler; (Şen, vd., 2007: 62)

- a) Gelir düzeyinin düşük olması,
- b) Nüfus artış hızının artması,
- c) Gelir dağılımının bozuk olması,
- d) Tarım sektörü ağırlıklı ekonomik yapı,
- e) Kentleşme oranının düşüklüğü,
- f) Vergi kaçakçılığı,
- g) Kayıt dışı ekonominin büyüklüğüdür.

Vergi gayretini olumsuz etkileyen faktörler olarak ise;

- a) Nitelikli personel yetersizliği,
- b) Denetimin yetersizliği,
- c) Mükellef ile vergi dairesi arasındaki iletişimin bozukluğu,
- d) Vergi idaresinin etkin olmaması,
- e) Vergi esnekliğinin düşük olması,
- f) Sık sık değişen mevzuat,
- g) Halkın bilgi ve birikim düzeyinin düşük olması,
- h) Vergi ahlakının zayıf olması gibi nedenler sayılabilir.

Bütün bu sebepler dolayısıyla vergi gelirleri, olması gerekenin altında kalmaktadır ve kamu harcamalarını karşılayamamaktadır. Kamu harcamalarının karşılanmamasının doğal sonucu olarak da bütçe açıkları oluşmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde, kamu gelirlerinin düşük, nüfus artışının yüksek olması sebebiyle konut, kanalizasyon, yol, su, elektrik, eğitim, sağlık gibi temel altyapı harcamalarına bütçeden daha fazla ayırma ihtiyacını doğurmaktadır. Ayrıca nüfus artış hızının yüksek olması köyden kente göçü hızlandırmakta, çarpık kentleşme ve işsizlik gibi temel yapısal sorunları da beraberinde getirmektedir. Bütün bu sorunların karşılanması için devletin yapacağı harcamalar bütçe gelirlerini aşmakta ve bütçe açığı sorununu ortaya çıkarmaktadır.

Gelir dağılımının bozuk olması ise, hükümetin önünde bir sorun olarak ortaya çıktığında gelir dağılımının düzeltilmesini gündeme getirmektedir. Nüfusun çok küçük bir bölümünün gelirin çok büyük bir bölümünü alması arzulanmayan bir durumdur. Böyle bir durumda, gelir dağılımından az pay alan kısmın sorunlarını kendilerinin gidermesi olanaksız olacağı için devletin bu sorunlar için harcama yapması kamu harcamalarını arttıracak, bu ise bütçeye ek bir yük getirecektir (Şen, vd., 2007: 62).

Tarım sektörü ağırlıklı ekonomik yapı sorunu, tarım sektörü üretiminin tabiat koşullarına bağlı olmasıdır. Sel baskını, kuraklık gibi faktörler yıldan yıla tarımsal üretimde dalgalanmalara sebep olmaktadır. Bu dalgalanmalar direk olarak devletin gelir kalemlerini etkilediği için bütçe kalemlerinin gelir kısmını etkileyerek açıklara sebep olabilmektedir.

Vergi kaçakçılığı, mükelleflerin vergi borçlarının düşük gösterilerek, devletin vergi tahsilatının olması gerekenin altında gerçekleştirilmesidir. Böylece gelirlerin giderlere göre azalması da bütçede bir açık meydana getirmektedir .

Gelişmekte olan ülkelerde kamu harcamalarındaki artışın nedenlerinden biri de harcamaların verimli ve etkin denetlenmemesidir. Bu ülkelerde kamu harcamalarının verimli ve etkin denetlenmesini güçleştiren faktörlerin basında politik tercihler ve mali disiplinsizlik gelmektedir.

Mali disiplinin olmadığı bir devlette bütçe harcamaları ve bütçe gelirleri arasında bir denge sağlanması için önemli yapısal ve kurumsal reformlar gerekebilir. Ancak, hükümetlerin çoğu kamu harcamalarında azaltmaya gidilmesine neden olacak reformları uygulamak istemezler. Zaten, hükümetler genellikle bütçe harcamalarında artırıma gitmeyi

ve vergilerde indirimle gitmeyi vaat ederek seçilmektedirler. Böyle bir durumda mali disiplinsizlik bütçe açıklarını sürekli hale getirmekte ve açıkları gittikçe arttırmaktadır (Özen, 2002: 49).

Devlet zaman zaman bütçe açığını üretim düzeyini artırmak, fiyat artışlarını önlemek, gelir dağılımında adaleti sağlamak gibi nedenlerle maliye politikası aracı olarak da kullanabilmektedir.

2.1.2. Ekonomik ve Mali Nedenler

Ülkelerin enflasyon, reel faiz oranı, reel döviz kuru, üretim gibi makroekonomik göstergelerinde meydana gelen ani değişimler de bütçe açıklarını olumsuz yönde etkilemektedir. Birçok gelişmekte olan ülkede artan bütçe açıklarının arkasında hükümetlerin ekonomik kalkınmalarını hızlandırma ve sanayileşme çabaları nedeniyle gittikçe artan oranda ekonomik faaliyetlere katılmaları yatmaktadır. Birçok gelişmekte olan ülkede kamu iktisadi teşebbüslerinin görev zararları, bütçe açıklarının genişlemesine neden olan önemli bir faktördür (IMF, 1996: 66).

1982 Dünya Borç Krizi sonrasında uluslararası piyasalardan kredi sağlanmasındaki güçlükler, birçok gelişmekte olan ülkeyi bütçe açıklarını kontrol altına almaya ve açıkların finansmanında iç borçlanma veya parasallaşmaya yöneltmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde, bütçe dengesini olumsuz yönde etkileyen bir başka unsur da, enflasyondur. Gelişmekte olan ülkelerin yapısal, ekonomik ve mali koşulları dikkate alındığında enflasyon, bu ülkelerde vergi gelirlerinin reel değerini erozyona uğratmaktadır. Enflasyonun vergi gelirlerinin reel değeri üzerindeki olumsuz etkisi, literatürde Olivera-Tanzi etkisi olarak bilinmektedir (Şen, vd., 2007: 65).

2.1.3. Askeri Nedenler

Savunma harcamaları, hem gelişmiş ülkelerin hem de gelişmekte olan ülkeler için önemli bir bütçe açığı nedenidir. Ülkelerin silahlanma yarışı ve savaşlar savunma harcamalarını arttırmaktadır. Ekonomik krizler döneminde olduğu gibi, savaş dönemlerinde de kamu harcamaları hızlı bir büyüme trendi içinde olmakta ve dolayısıyla bütçe açıklarında çok belirgin artışlara neden olmaktadır (Şen, vd., 2007: 69).

Savaşlar kamu harcamalarının düzeyi üzerinde üç şekilde etkili olabilmektedir. Bunlardan birincisi, savaş uygulamalarının yarattığı maliyet, ikincisi; milli savunmayı sağlamaya yönelik çalışmaların maliyeti, üçüncüsü ise; savaş sonrası imar çalışmaları ve kalkınma ile ilgili olarak karşılanması gereken maliyettir (Akdoğan, 2002: 78).

Barış dönemlerinde ise, olası tehlikelere karşı hazırlıklı olma çabası yanında ülkelerin arasındaki siyasi atmosferin durumu, ülkeler arası ilişkilerde belirleyici ve etkili olan sorunlar ve bunlarla ilgili yaklaşımlar da askeri harcamalar açısından etkili olabilmektedir. Barış içinde yaşamak istiyorsan savaşa hazır ol prensibi gereğince pek çok ülke bütçelerinin büyük bir bölümünü savunma harcamalarına ayırmak zorunda kalmaktadır (Pehlivan, 2005: 75).

2.1.4. Doğal Nedenler

Deprem, sel baskınları, büyük yangınlar, büyük orman yangınları ve benzeri nedenlerle bazen bir şehri ya da bölgeyi yok edebilecek ölçüde büyük felaketlerle karşılaşılabilir. Bu gibi durumlarda devletin bu yaraların sarılması için bütçeden ve borçlanma yoluyla büyük miktarda harcamalar yapması zorunlu olacaktır. Üstelik böyle dönemlerde bu bölgelerin vergi ödeme gücü de azalacaktır. Bu zamanda vergi borçlarının ertelenmesi ya da affolunması zorunludur. Yine bazen, çok ağır ve şiddetli geçen kış koşulları nedeniyle büyük zararlar yaşanabilir ve büyük harcamalar gerekebilir. Bu gibi durumlarda yerel yönetimlerin ekonomik durumunu daha kötüleştirmeden yeniden düzene koyması ve sosyal yardımları karşılayabilmesi için borçlanmalar gerekebilir (İnce, 2001: 18).

Dolayısıyla devlet bütçesi normalin üstünde açık verebilir. Ancak bu açıklar geçici açıklar olduğu için tehlikeli açıklar olarak değerlendirilmemektedirler (Egeli, 1997: 26).

2.1.5. Siyasal Nedenler

Bazı ülkelerin bütçelerine bakıldığında seçim yıllarında sosyal harcamalar için devlet giderlerinin çoğaltılması ve vergilerin azaltılmasının seçim öncesi yıllardan daha çok olduğu görülmektedir. Bunun da başlıca amacı, iktidarda olan siyasi partinin seçimlerde oy kazanmak istemesidir. Yani, demokratik ülkelerde hükümetler yeniden

seçilebilmek için vergileme ile kamu harcamalarını finanse etmek yerine, borçlanmayı tercih etmektedirler.

Siyaset biliminde, demokrasinin vazgeçilmez kurumları olan siyasi partilerin oy maksimizasyonu amaçladıkları kabul edilir. Bu çerçevede, siyasi partilerin vergi sistemi ile ilgili değişikliklere bakış açısını, seçmen tabanından alınacak tepkiler belirler. Bir siyasi parti, vergilerle ilgili bir değişikliği desteklediğinde, bunun siyasi maliyetini de üstlenmek zorundadır (Taş, 1996: 461).

Hükümetin tek parti veya koalisyon hükümeti olması da bütçe açıklarını etkileyebilir. Koalisyon hükümetlerinde çok sayıda katılımcı parti olduğu için bütçe politikalarında uzlaşma sağlanması ister istemez zorlaşacaktır. Dolayısıyla koalisyon hükümeti yüksek bütçe açığına neden olacaktır. Bunun da başlıca nedeni, koalisyon hükümetler tek parti iktidarından daha kısa dönemli düşünüp, kısa dönemli çıkarlarını gözetirler. Ancak, etkin bütçeleme uzun dönemli bir planlamayı gerektirir (Şen, vd., 2007: 84).

Devletin ekonomi içindeki payının büyüklüğü de bütçe açıklarını sürekli hale getiren bir başka siyasal faktördür. Sosyal devlet anlayışı devletin ekonomideki payını arttırmaktadır. Devletin ekonomideki payı arttıkça ekonomiyi yönlendirme kapasitesi de artmaktadır. Devletin doğrudan KİT'ler yoluyla üretime katılmaları, faizler ve fiyatlar genel düzeyi gibi makro ekonomik değişkenler üzerinde baskı kurarak mali disiplini bozmaktadır.

2.1.6. Sosyal Nedenler

I. Dünya Savaşı öncesinde çok az sayıda ülke, sosyal güvenlik, işsizlere sosyal yardım, sağlık güvencesi gibi sosyal karakterli harcamalara bütçelerinde nadiren yer veriyorlardı. Gerek savaş sırasında gerekse savaş sonrasında bu tür harcamalar önem kazanmaya başlamıştır. Savaş sonrasında sosyal karakterli harcamalar artmaya başlamıştır. Tanzi; Schuknecht'nin (1997) çalışmasında, 1913 sonrası süreçte kamu harcamalarının giderek artması, eğitim, sağlık, emeklilik, işsizlik, sosyal yardımlar gibi alanlarda devletin katılımı sonucu olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Günümüzde gelişmiş ülkelerde bütçe açıklarını arttıran en önemli unsur, kuşkusuz sosyal güvenlik, sağlık gibi harcamalardaki hızlı artıştır. Yani pek çok gelişmiş ülkede bile emeklilik maaşlarının artması, sosyal

amaçlı politikalara pirim verilmesi ve sosyal amaçlı politikalar doğrultusunda harcamaların artması ve diğer transfer harcamalarının artması bu ülkeleri bütçe açığı sorunu ile karşı karşıya bırakan unsurlardan bir tanesidir (Şen, vd., 2007: 36).

Nüfus artışı, kamu hizmetlerinin artışını gerektirdiği için kamu harcamalarının artışına neden olmak yoluyla bütçe açıklarının artmasına neden olabilmektedir. Ortalama yaşam süresinin uzaması, eğitim standartlarının yükselmesi, sosyal devlet anlayışının uzantısı olarak devletten beklentilerin ve devletin fonksiyonlarının değişmesi bu bakımdan önemlidir. Kamu giderlerinin artışında nüfus artışına bağlı olarak; sağlık, eğitim, konut, kimsesiz ve yaşlılara yönelik sosyal tesisler, vb. konulardaki harcamalar kamu giderlerinin büyümesinde etkili olur. Başka bir deyişle, nüfus artışı ve toplum yapısındaki değişimler devletin gördüğü hizmete olan talebin gittikçe artmasına yol açmış, hizmetin kalite ve standardında herhangi bir artma söz konusu olmasa bile kamu giderlerinin yükselen bir seyir göstermesi sonucunu yaratmıştır (Akdoğan, 2002: 75).

2.2 Bütçe Açıklarının Finansmanı

Kamu harcamaları ile kamu gelirleri arasındaki dengesizlikten kaynaklanan bütçe açıklarının karşılanması için çeşitli finansman yöntemleri bulunmaktadır. Bunlar; para basımı (emisyon), döviz rezervlerinin kullanımı, vergileme (yeni vergiler konulması veya vergi oranlarının artırılması), borçlanma (iç ve/veya dış borçlanma) ve özelleştirme dir. (Kesbiç, Baldemir, Bakımlı, 2004: 28)

2.2.1 Bütçe Açıklarında Finansman Yöntemleri

Bir ekonomide bütçe açıklarının finansman kaynaklarını beş grupta toplamak mümkündür. Ve para basımı, borçlanma, döviz rezervlerinin kullanımı, vergiler, özelleştirme gelirleri başlıkları altında incelenecektir.

2.2.1.1 Para Basma (Emisyon)

Bütçe açıklarını finanse etmenin yollarından birisi emisyon yani para arzının artırılması, devletin hükümlerine dayanarak gerçekleştirdiği para basımıdır. Devlet iki ayrı biçimde para basarak gelir sağlayabilmektedir. Bunlardan birincisi; piyasanın ufaklık (bozuk) para ihtiyacını karşılamak için madeni para basması ve kağıt para basıp piyasaya sürmesidir. İkincisi ise; devletin piyasaya kağıt para sürme işleminin, para basma

yetkisi merkez bankasında olduğu için, merkez bankası aracılığı ile gerçekleştirilmesidir.

Bütçe açıklarının finansmanı amacıyla kamu borçlanma kağıtlarının merkez bankasınca satın alınması anlamına da gelen ikinci durum para basımı ya da monetizasyon olarak adlandırılmaktadır. Monetizasyona hükümetlerin bazen popülist politikalar sebebiyle bazen de zorunlu olarak başvurdukları görülmektedir

Para arzının artırılması sonucu elde edilen gelir senyoraj geliri olarak adlandırılmaktadır. Açıkların parasallaştırılması merkez bankası tarafından gerçekleştirilmektedir. Merkez bankaları birçok ülkede para politikasının, finansal istikrarın, ödeme sistemlerinin düzenleyicisi ve sorumlusudur. Ekonomilerin içinde bulunduğu duruma göre bu sorumluluk çerçevesinde para arzı artırılıp azaltılabilir (Bulut, 2002: 39).

Merkez Bankasının kamu açıklarını finanse etmesi, Hazinesin Merkez Bankasından borçlanma yoluyla olur. Hazinesin Merkez Bankasından borçlanması iki şekilde olur (Mammadov, 2008: 35)

— Doğrudan Borçlanma. Doğrudan borçlanma Hazinesin Merkez Bankasından doğrudan doğruya nakit borçlanmasıdır.

— Dolaylı Borçlanma. Dolaylı Borçlanma ise Hazinesin borçlanmak amacıyla çıkardığı Hazine kağıtlarının Merkez Bankası tarafından açık piyasa işlemleri ile satın alınması suretiyle gerçekleştirilir.

2.2.1.2 Borçlanma

Kamu açıklarının giderilmesi amacıyla yapılan finansman türlerinden birisi de borçlanmadır. Maliye politikasının aracı olarak kullanılan borçlanma, yurtiçi para ve sermaye piyasalarından yapılabileceği gibi uluslararası piyasalardan da yapılmaktadır (Eker, Meriç, 2000: 84). Devletin ne şekilde ve nereye borçlanacağını kamusal finansman ihtiyacı kadar içerisinde bulunduğu yurt içi ve yurt dışı piyasalardaki konjonktür belirlemektedir (Sakal, 2002: 41).

Borçlanma vadesi, borcun alınmasından bu borcun tam geri ödenmesine kadar geçen süredir. Vadesine göre borçlanmalar bazı kaynaklarda ikiye bazılarında ise üçe

ayrılmaktadır. Vadeleri 1 yıla kadar olan borçlar kısa vadeli, 1 yıldan daha uzun vadeli borçlanmaya ise orta- uzun vadeli borçlar adı verilmektedir. Genel olarak kısa vadeli borçlar para piyasalarından, yani- bankalardan, sosyal güvenlik kuruluşlarından, sigorta şirketlerinden, büyük ticaret ve sanayi kuruluşlarından, merkez bankası kaynaklarından; uzun vadeli borçlar ise sermaye piyasalarından elde edilirler.

Uzun süreli borçlar genellikle sermaye piyasalarından sağlanmaktadır. Bu borçlar uzun vadeli işlere yatırılmak için alınan borçlardır. Uzun süreli borçlar olduğu gibi süresiz borçlar da vardır. Süresiz borçlanma türünde devlet anaparayı değil yalnızca faizleri ödemektedir. Normalde bu tür borçlanma kağıtlarının faizleri diğerlerine oranda yüksek olmaktadır. Devletin uzun vadeli borçlanmaya gitmesindeki sebep bütçenin gelir kısmındaki yetersizliği gidermek ve bu borcu gelecek yıllara aktarmaktır. Uzun vadeli borçların kısa vadeli borçlara kıyasla süre bakımından faizleri yüksektir (Eğilmez, 2007: 124).

Kaynaklarına göre ise borçlanma iki başlık altında incelenmektedir: İç ve dış borçlanma.

2.2.1.2.1. İç Borçlanma

İç borçlanma kamu kesiminin tahvil, bono gibi araçlarla iç piyasadan yani; özel kişi ve kuruluşlardan, sosyal güvenlik kuruluşu ve ekonomik kuruluşlardan (zorunlu tasarruflar ve KİT'lerin yedek akçeleri ve benzeri), ticari bankalardan ve sigorta şirketlerinden borçlanmasıdır (Saatçi, 2007: 95)

İç borçlanma bütçe açıkları finansman yöntemlerinin en çok başvurulan yöntemlerinden biridir. İç borçlar, devletin itibarına dayanılarak, belirli bir vade sonunda ödenmek üzere, bazı çıkarlar karşılığında ve borç verenlerin rızası ile milli para cinsinden ödünç alınan paralar olarak da tanımlanabilir (<http://idari.cu.edu.tr/igunes/butce/yontem.pdf>).

Bir borcun iç borç olup olmadığını belirleyen temel unsur borcun ihraç yeri ve borcun milli sermaye ile karşılanıp karşılanmadığıdır. Borç iç sermaye piyasalarına ihraç edilip milli sermaye ile karşılanıyorsa borç iç borçtur (Türk, 2008b: 292).

Kamu borçları vade bakımından kısa ve uzun vadeli borçlar olarak iki kısımda incelenmektedir. Bir yıl içerisinde ödenmesi gereken borçlar kısa vadeli, daha uzun süreli borçlar ise uzun vadeli borçlardır. Türkiye’de bir yıl ve daha uzun süreli kağıtlar “tahvil”, bir yıldan kısa süreli kağıtlar ise “bono” olarak tanımlanmaktadır. Kısa vadeli borçlara, bütçe dönemi içinde ortaya çıkan geçici açıkların kapatılması için başvurulurken; uzun vadeli borçlarda amaç yürürlükteki bütçenin gelir bakımından yetersizliğini borçlanma yoluyla gidermektir. Kısa vadeli borçlar; devletin uzun süreli borçlanamadığını göstermektedir. Bu ise devlete güvenin azaldığının göstergesidir. Kısa vadeli borçlanmanın neden olduğu en önemli olumsuzluk faiz oranlarının yükselmesine yol açmasıdır. Türkiye’de iç borç senetlerinin en büyük alıcıları bankacılık kesimidir (<http://idari.cu.edu.tr/igunes/butce/yontem.pdf>).

Bankalar ve özel finans kurumları devlet iç borçlanma senetlerinin en büyük alıcılarındandır. Çünkü bankalar ve finans kurumları en büyük mali rezervlere sahip kurumlardır. Özellikle ekonominin durgun olduğu ve bankalarda kredilerin kendi alıcılarını bulmadığı zamanlarda kamunun ticari bankalardan borçlanmasının büyük yararı vardır. Çünkü bankalarda atıl duran ve istenmeyen fonları, devlet borç olarak ekonomiye aktarmaktadır (İnce, 2001: 82).

2.2.1.2.2. Dış Borçlanma

Devletin dış borçlanması, yabancı kaynaklardan sağlanan, alındıkları ya da geri ödemeleri sırasında ulusal gelir üzerine artırıcı veya azaltıcı etkide bulunan ve uluslararası ilişkiler sonucu doğan transfer akımlarıdır.

Dış borçlanma farklı bir tanımla, bir devletin ya da devlet kuruluşunun dış kaynaklardan mali ya da reel gelir sağlamasıdır. Diğer bir deyişle, ülke içinde yerleşik kuruluş ve kişilerin, ülke dışında yerleşik kuruluş ve kişilerden kısa, orta ve uzun vadeli dış kredi sağlamasıdır. Günümüzde, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler açısından dış borçlanmanın büyük bir önemi vardır. Bir taraftan sosyal-ekonomik hedeflere ulaşılabilmesi, diğer taraftan uluslararası mali ve iktisadi ilişkilerde gelişme ve devletin fonksiyonlarındaki artma, borçlanmayı her zaman başvurulabilen bir yöntem kılmaktadır (Adıyaman, 2006: 22).

Devletler borçlanmaya karar verdikleri zaman, bu kararlarına göre iç veya dış piyasalara başvurmaktadırlar. Devlet, normal olarak iç piyasalardan borçlanma eğilimine gitmektedir. Ancak çeşitli nedenlerle dışarıdan borçlanmaya mecbur kalabilmekte ya da dış piyasaları tercih edebilmektedir. Özellikle bazı ülkelerde devletin iç borçlanmadan çok dış borçlanmaya başvurma kararı, hem siyasi hem de ekonomik şartlara göre belirlenmektedir (Eker, Meriç, 2000: 89)

Dış borçları kaynakları yönünden ikiye ayırabiliriz (Eğilmez, 2007: 76).

— Yabancı devletler veya uluslararası kuruluşlardan sağlanan dış borçlar,

— Uluslararası para veya sermaye piyasalarından sağlanan borçlar.

İlk grup genellikle, imtiyazlı borçlar adı verilen ve daha uzun vade ve daha düşük faizle borçlanmaya olanak sağlayan bir borçlanma türü olduğu halde, ikinci grup piyasa koşullarına göre borçlanma imkanını ifade eder.

Dış borçlanmada diğer bir kaynak da dış piyasalardan borçlanmadır. Bu borçlanma iki şekilde yürütülebilir: (Eğilmez, 2007: 77).

— Devlet doğrudan doğruya bankalardan kredi talebinde bulunur. Bu talebin karşılanması tek bir bankanın kredi vermesi şeklinde olabileceği gibi, iki ve daha fazla bankanın veya kredi kuruluşunun bir araya gelerek ortaklaşa kredi vermesi şeklinde de olabilir.

— Genel olarak hazine uluslararası sermaye piyasalarına tahvil ihraç eder. Bu yöntemde ülkenin kredi değeri, piyasanın yapısı ve koşullarına ek olarak borçlanmanın zamanı, miktarı ve maliyetini büyük ölçüde etkiler.

Ülkeleri dış borçlanmaya götüren sebepler konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Ancak devleti iç borçlanma yerine dış borçlanmaya yöneltten iki önemli sebep vardır. Birincisi ekonomideki mevcut kaynaklara ek bir kaynak sağlamak, ikincisi döviz cinsinden yeni ödeme imkanları gerçekleştirebilmektir. Birinci sebep, özellikle yatırım projelerini destekleyecek iç tasarruf miktarı yetersiz kalan ülkeler açısından önemlidir. Dış borçlanma ile sağlanan kaynaklar borçlanılan yılda ülkenin toplam harcamalarını arttırdığı için tüketim ve yatırım için kullanılabilir. Dış kaynaklar, ülkenin yatırım yapma kapasitesini artırır (Yıldırım, 2005: 29).

Döviz yetersizliğinin dış borçlanma nedeni olup olmayacağı konusunda değişik görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden bir tanesi iç tasarrufların yetersiz olması, diğeri iç tasarruf düzeyinin dışında dövizin kıt faktör olması ve dış finansman gerektirdiği düşüncesidir. Bunun gerekçesini de geliştirmekte olan ülkelerin dış ödeme vasıtaları yönünden karşılaştıkları darboğazların oluşudur. Bu görüşe göre, iç tasarruf seviyesinin düşüklüğü dışında büyümeyi sınırlayan ayrı bir faktör olarak düşünülmediğidir. Dış ödemeler açığı, gerçek manada iç tasarrufların yetersiz olmasının bir görüntüsü olmaktadır. İç tasarrufların artışı ihracatın gelişmesi ve ithalatın kısılması yolları ile her zaman dövizle çevrilebilir, iç tasarruflar ve dış ödemeler açığı, daima birbiriyle ikame edilebilir. Diğer görüşü savunan iktisatçılar ise, geliştirmekte olan ülkelerde yatırım hacminin dolayısıyla ekonominin, büyüme hızını sınırlayan en önemli faktörlerden birisinin dövizin kıt olmasıdır demektedirler (Yıldırım, 2005: 30).

Ancak, dış borçlanma uluslar arası piyasalarda kredibilitesi yüksek olan ülkeler için bütçe açıklarının finansmanında alternatif bir yol olabileceği belirtilmektedir. Bu ülkeler, uluslar arası politik ve ekonomik konjonktüre bağlı olarak yabancı ülkelere, yabancı bankalardan, uluslararası piyasalardan ya da IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası mali kuruluşlardan dış finansman sağlayabilmektedirler. 1980'lerdeki dünya borç krizinden alınan dersler ışığında IMF, Dünya Bankası gibi uluslar arası mali kuruluşların dış borçlanma üzerindeki sıkı denetimleri ve bu kuruluşların onayından geçmediği süreçte dış borç teminini neredeyse imkansız hale gelmesi de bütçe açıklarının finansmanında bu yöntemin kullanılabilirliğini büyük ölçüde sınırlandırdığı ifade edilmektedir (Şen, vd., 2007: 98).

2.2.1.3 Döviz rezervlerinin kullanımı

Bütçe açıklarının finansmanında başvurulabilecek kaynaklardan biri de ülkenin sahip olduğu döviz rezervlerinin kullanmasıdır. Döviz rezervlerinin kullanımı hazinenin merkez bankasında bulunan yabancı paralarının, kamu harcamaları için harcanmasıdır.

Hükümet para basmak yerine döviz rezervlerini kullanarak, açıkların enflasyonist etkisini geciktirebilir. Bu politika, döviz kurunun değerini artırabilir. Yani ulusal parayı yabancı paralar karşısında değerlendirebilir (Fischer, Easterly, 2003: 6).

Merkez Bankası değişik işlemler vasıtasıyla kasasında bulundurduğu döviz rezervlerini ülke parasının değerini istikrar içinde tutabilmek için kullanmaktadır. Gerektiğinde döviz satarak ve döviz alarak dengeyi sağlayıcı müdahalelerde bulunabilir. Merkez bankasının döviz kurları üzerinde oluşabilecek spekülâtif nitelikli hareketleri önleyici olarak yaptığı bu işlemlerin sürekliliği için kasasında yeterli miktarda altın ve yabancı paraya sahip olması gerekir (Bulut, 2002: 51). Döviz rezervlerinin kullanılması açıkların enflasyonist etkisini geciktirebilir. Fakat bu uygulamayla birlikte düşük enflasyona yönelik politikalar gerçekleştirilemezse mevcut rezervlerin kullanımının sürdürülmesi zordur. Çünkü sahip olunan rezerv miktarı harcamaları devamlı olarak karşılayacak kadar sınırsız değildir. Rezervlerin tükenmesi ülkede devalüasyon beklentisini artıracığından ekonomide sermaye kaçışına ve ödemeler dengesinde krize sebep olabilecektir (Bulut, 2002: 51).

Ekonomisi dışa açık olan ülkelerde dış ticaret oranını daha yüksek olduğundan ithalatın en az 3 aylık tutarını karşılayacak döviz rezervi tutmak gerekmektedir. Buna uluslar arası piyasadaki döviz kuru belirsizliği de eklendiğinde döviz rezervi tutma gereksinimi daha da artmaktadır. Böylesine önemli olan döviz rezervlerinin kullanımı ekonomik dengeleri olumsuz etkilemektedir (Erkılıç, 2006: 14).

2.2.1.4. Vergiler ile Finansman

Vergi, “devletin kamu harcamalarının finansmanını karşılamak üzere toplumu meydana getiren fert ve kurumlardan ödeme güçlerine göre, karşılıksız ve zorunlu olarak aldığı ekonomik değerdir” şeklinde tanımlanmaktadır (Pehlivan, 2005: 108). Vergi devletin hükümlerle gücüne dayanarak elde ettiği gelirlerdendir.

Devlet, gelir ihtiyacının çok önemli bir bölümünü vergiler ile karşılar. Verginin diğer bir özelliği ise vergi, kamu giderlerini karşılamak için karşılıksız olarak tahsil edilen paradır. Devlet, bütçe açığına kapatmak için vergi gelirlerini arttırabilir.

Vergi gelirlerini arttırmak için ya vergi sisteminde mevcut olan gelirleri arttıracak şekilde düzenlemelere gidilir. Vergi oranları arttırılabilir, muafiyet ve istisnaların kapsamı

daraltılabilir, ya da daha önce vergilendirilmemiş ekonomik sektörler üzerine yeni vergiler uygulanabilir.

Ancak bütçe açığının finansmanı amacıyla vergilerin artırılması ve ya yeni vergilerin uygulanması zor bir işlemdir. Çünkü genellikle yeni vergi politikalarının yürürlüğe konması yasamanın verdiği izinle olmaktadır. Bu süreç yavaş işlediği için gelirlerin istenilen düzeye gelmesi çok zaman almaktadır. Ayrıca bu tür politika toplumda büyük tepki ve protestolara neden olabilir. Daha önemlisi, yüksek oranlı vergiler vergiden kaçınmayı ve vergi kaçakçılığını artırabilir (Yereli, Meriç, 1992: 65).

2.2.1.5. Özelleştirme

Özelleştirme, dar anlamda sadece kamu iktisadi teşebbüslerinin mülkiyet ve yönetiminin özel kesime devredilmesidir (Aktan, 2002: 131).

Geniş anlamda özelleştirme ise kamu iktisadi faaliyetlerinin sınırlandırılması veya tamamen ortadan kaldırılmasına yönelik uygulamalar bütünü olarak tanımlanmaktadır (Aktan, 2000:176).

1980’li yıllardan itibaren baş döndürücü teknolojik gelişmelerle birlikte, dünyanın ekonomik ve siyasi görünümü de hızlı bir değişim sürecine girmiştir. Bu sürece; ‘küreselleşme’, ‘demokratikleşme’ ve özü itibariyle teknik bir işlem ve iktisadi politika aracı olan ‘özelleştirme’ sözcükleri damgalarını vurmuştur. Ekonomik ve siyasal nedenlerle 1980’li yıllara kadar hemen bütün ülkelerde kamulaştırmaların yanında, münferit uygulamalar olarak özelleştirmeler de söz konusuydu. 1980’li yıllardan bu yana özelleştirme; gerek gelişmiş gerekse azgelişmiş ülkelerin gündemindeki en önemli konu haline gelmiş, kamu kesimi borçlanma gereğinin azaltılmasından, demokratikleşmeye kadar birçok sorunun çözümü bu sözcüğe endekslenmiştir (Öztürk, 2005) www.ydk.gov.tr/egitim_notlari/ozellestirme.htm.

Bundan sonra 1981-1982’de yaşanan durgunlukla beraber petrol fiyatlarındaki artışlar özellikle az gelişmiş ülkelerin finansman ihtiyacını artırmıştır. Bunun sonucunda da bu ülkeler borç kriziyle karşı karşıya kalmışlar. Bu sonuçlar ülkeleri kamu açığını

azaltmaya, devlet müdahaleciliğini içeren Keynesyen politikadan vazgeçmeye, KİT'leri özelleştirmeye yöneltmiştir (Bulut, 2002: 53).

KİT'lerin piyasa şartlarına tam olarak uyum sağlayamaması özelleştirme kararı alınmasında etkili olmuştur. KİT'lerin satışlarının arzu edilen miktar, fiyat ve şartların gerçekleştirilmemesi, girdi fiyatlarındaki artışların yeterli ölçüde satış fiyatlarına yansıtılmaması ve en önemlisi de, finansman sağlama yolu olarak, her geçen gün artan yabancı kaynakların faizleri ve kur farklarının artması, zarar eden kuruluşların sayısını oldukça arttırmıştır (Karabıyık, 2000: 1).

Özelleştirmenin gerekçeleri olarak serbest piyasa ekonomisini güçlendirmek, servetin geniş kitlelere yayılmasını sağlamak, KİT'lerin Merkez Bankası üzerindeki yükünü hafifletmek, KİT'lerdeki gizli işsizliği ortadan kaldırmak, yabancı sermayenin ülkeye girişini sağlamak ve devlete gelir sağlamak olarak sayılmaktadır. (Aktan, 2000: 192)

2.3. Bütçe Açıklarının ve Finansmanının Makro Ekonomik Etkileri

Çalışmamın bu bölümünde öncelikle bütçe açıklarının makro ekonomik etkilerine daha sonra bütçe açıklarının finansman yöntemlerinin makro ekonomik etkilerine değinilecektir.

2.3.1. Bütçe Açıklarının Makro Ekonomik Etkileri

Bütçe açıklarının süreklilik kazanması, bir ülkede makro ekonomik dengelerin bozulmasına ve istikrarsızlığa yol açabildiğinden devlet bütçesinin sürekli açık vermesine karşı çıkılmasının pek çok nedeni vardır. Faiz oranlarının hızla yükselmesi, toplam tasarrufların büyük bir bölümünün kamu kesimince kullanılması ve dış ticaret dengesinin bozulmasına yol açması ve en önemlisi de nihai olarak enflasyonu artırması bu nedenler arasında sayılabilir (Berksoy, 1993: 148).

Bütçe açıkları enflasyon, ekonomik büyüme, dış ödemeler dengesi, yatırımlar ve istihdam gibi temel makro ekonomik değişkenler üzerinde farklı şekil ve derecede etkiler meydana getirmektedir. Bütçe açığı, bir değişken üzerinde olumlu etki meydana

getirebiliyorken aynı anda başka bir değişkeni olumsuz etkileyebilmektedir. Aynı zamanda açık başlangıçta olumlu şekilde etkilediği bir değişkeni açığın sürekliliğine ve büyüklüğüne bağlı olarak daha sonra olumsuz etkileyebilmektedir (Barışık, Kesikoğlu, 2006: 61)

Bütçe açıklarının ekonomi üzerindeki etkileri şu şekilde açıklanabilir (Bulut, 2002: 142).

- Açıklar özel sektör yatırımlarını azaltır. Açıkların finansmanı tahvil satarak borçlanma yoluyla yapıldığında özel sektör tasarrufları kamu sektörüne geçtiğinden istihdam verimliliği ve yaşam standartlarını arttırıcı imkanlar azalmaktadır.
- Açıklar yerli parayı değerli ve faiz oranlarını yüksek tutmaktadır. Açıkları kapatmak için iç piyasadan borçlanabileceği gibi yabancı piyasalardan da borçlanabilir. Açıkların olduğu dönemlerde ülkede faiz oranının artması yabancı yatırımları teşvik edeceğinden bu açıkların kapanması mümkün olmaktadır. Ancak bu ekonomi üzerinde doğrudan “itme etkisi” ve “ticari açık” etkisini yaratmaktadır.
- Açıklar durgunluk karşıtı fikirleri sınırlandırmaktadır. Durgunluk dönemlerinde işsizlik sigortası ödemeleri gibi harcamalar artıp vergi gelirleri azaldığı için kamu açıkları artmaktadır. Açıkların göreceli olarak geniş ve artmakta olduğu dönemlerde kamu harcamalarını artırmak zor olduğundan, politika uygulayıcıları durgunluğun genişlemesinden korkmaktadır. Onların düşüncelerine göre geniş bir mali açık başlıca durgunluk karşıtı maliye politikası araçlarının kullanılmasını sınırlandırmaktadır.
- Açıklar parasal teşvikleri arttırabilir. Geniş açıklar devleti faiz oranlarını arttırmak zorunda bırakabilir. Bu durumda durgunluğun giderilmesi için faiz oranlarının arttırılması yerine emisyonla gidilebilir. Bu da enflasyonist bir baskı oluşturarak daha yüksek faiz oranlarına neden olabilir.
- Açıklar verimli sosyal yatırımları caydırabilir. Kamu açıklarının finansmanında alınan borçların kullanım şekline uygun olarak ekonomi farklı etkilenmektedir. Örneğin, alınan borçlar borç faiz ödemeleri ve diğer fayda arttırıcı harcamalarda kullanılırsa alınan kaynaklar mevcut tüketimi arttırarak yaşam standartlarını biraz arttırabilirken, alınan borçlar eğitim, altyapı yatırımları, çevre geliştirme gibi diğer verimli sosyal yatırımlarda kullanıldığında mevcut yatırımlar arttığından gelecekteki yaşam standartları artabilir.

Bütçe açıklarının makroekonomik etkilerini incelerken dikkat edilmesi gereken iki nokta bulunmaktadır: (Şen, vd., 2007: 121)

Birincisi, bütçe açıkları enflasyonun yükselmesine neden olurken, enflasyon da faiz oranını, döviz kuru gibi değişkenleri etkileyebilmektedir. Bunun sonucunda “birleşik etki” olarak bilinen etki bütçe açıkları yüzünden de ortaya çıkabilir. İkincisi, bütçe açıkları monetizasyonla finanse edilirse enflasyonist etki yaratabilir.

Yukarıda vurguladığımız gibi bütçe açığının her bir finansman kaynağı ekonomi üzerinde farklı etkilere yol açabilmektedir. Ayrıca bütçe açığının bazı makroekonomik değişkenler üzerindeki etkileri şöyle gerçekleşmektedir.

2.3.1.1. Bütçe Açığının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi

Bütçe açıklarının ekonomik büyüme üzerinde bazı etkilerde bulunması beklenebilir. Diğer her şey sabitken bütçe açıklarında bir artış, özel tasarruflardaki bir artış tarafından dengelenmedikçe, ulusal tasarrufların ve yatırımların dolayısıyla ulusal gelirin düşmesi anlamına gelebilir. Özel tasarrufların söz konusu açıkları tam olarak dengeleyecek biçimde artmasını beklemek, en azından, tartışmalı bir yaklaşımdır. Bütçe açıkları faiz oranları kanalıyla da büyüme üzerinde bazı etkilerde bulunabilir (Turan, 2008: 28).

Genel olarak devletler topladıkları gelirlerden daha fazla harcama yaptıklarından bütçe açıklarının finanse edilmesi sorunu ortaya çıkmaktadır. Aşırı bütçe açıklarının makroekonomik istikrarsızlıklar yaratarak büyümeyi olumsuz yönde etkileyebileceği ileri sürülebilir. Ayrıca aşırı bütçe açıkları bazı makro sorunların göstergesi olarak da düşünülebilir. Aşırı bütçe açıkları bireylerin gelecekle ilgili beklentilerini etkileyerek olumsuz bazı gelişmelerin yaşanmasına da neden olabilir (Turan, 2008: 28).

Kamu harcamalarının arttırılması sebebiyle gerçekleşen bir bütçe açığı ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkilere sahip olabilir. Kamu kesimi tarafından gerçekleştirilen gerekli altyapı yatırımları ve bunların sürekli bakım ve onarımı özel yatırımları teşvik etmekte, sağlık ve eğitim-öğretim hizmetleri ile beşeri sermayenin niteliği ve niceliği arttırılmakta, yeni gelişmelerle birlikte karmaşıklığı artan ekonomik yapıya karşı gerekli

yasal ve idari kararların alınmasıyla işgücü ve sermayenin etkinliği artırılmakta ve böylece ekonomik büyüme hızlanmaktadır.

Yani fiziki ve beşeri sermayenin artırılması, teknolojik gelişme ve kaynak kullanımında etkinliğin artırılmasına yönelik yapılan kamu harcamaları ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. Ancak kamu harcamalarının finansmanında daha fazla vergi toplama ve daha fazla borçlanma gereği yüksek faiz oranlarına ve enflasyona neden olarak özel sektörün verimliliğini azaltmaktadır. Özel sektörün kullanacağı kaynakların kamu tarafından kullanımı maliyetleri artırarak özel sektörün dışlanmasına(crowding-out) neden olmaktadır. Artan borç yükü ise gelecek nesillerin yükümlülüğünü artırarak borçların finansmanında ülkeleri zor duruma sokmaktadır. Bütçe açıklarının sürekliliği daha fazla borçlanmayı ve daha fazla faiz yüküne katlanmayı zorunlu kılmaktadır. Ayrıca, artan vergiler insanların daha az çalışmasına, tasarrufun azalmasına ve büyümenin düşmesine neden olmaktadır (Bulut, 2002: 66-67).

Küçük bütçe açıklarının devamlı büyümeye yardımcı olmakla birlikte yüksek büyüme için gerekli olmadığı, büyük bütçe açıkları büyümeyle negatif ilişkili iken bütçe fazlalarının daha hızlı büyümeyle, daha büyük sermaye birikimi ve yüksek verimlilik artışı aracılığıyla, güçlü bir şekilde ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Fischer, 1993)

Devlet bütçe fazlalarının, çapraz kesitte, sürekli olarak ekonomik büyüme ve özel yatırımlarla pozitif ilişkili olduğunu belirtilmiştir (Easterly ve Rebelo, 1993)

Sonuç olarak, bütçe açıklarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi iki farklı şekilde kendisini gösterir. Birincisi, bütçe açıklarının reel faizleri yükseltmesi ve bunun sonucunda özel yatırımları dışlama etkisiyle ekonomik büyümeyi yavaşlatmasıdır. İkincisi ise yine yüksek reel faizlerin, kur sisteminin esnek ve sermaye hareketlerinin serbest olduğu varsayımıyla, sıcak para girişlerini arttırması ve artan sıcak para girişinin de ulusal paranın aşırı değerlenmesine neden olarak, ithalatı arttırıp ihracatı azaltması sonucu ekonomik büyümeyi yavaşlatmasıdır (Şen, vd., 2007: 121).

2.3.1.2 Bütçe Açıklarının Yatırımlar Üzerindeki Etkisi

Teorik olarak bütçe açıklarının borçlanma ile finansmanının yatırımları dışlayıcı bir etki meydana getirdiği kabul edilmektedir (Şimşek, 2000: 69). Bütçe açıklarında meydana gelen artış kamu kesimi borçlanma gereğini de artırarak özel kesim finansman fazlalarından veya yurtdışı finansman fazlasından borçlanmayı gerektirir. Kamu kesiminin borçlanma isteği mevcut kaynaklara olan talebi artırdığından (ek fon talebi) faiz oranlarını yükseltecektir. Faiz oranlarındaki yükselme ise özel kesim tüketim ve yatırım harcamalarının azalmasına neden olacaktır. Bu olay dışlama etkisi olarak bilinmektedir (Bulut, 2002: 44).

Bütçe açıklarının yatırımlar üzerindeki dışlama etkisi en çok mali piyasalardan dışlanma şeklinde gerçekleşmektedir. Özel kesimin mali piyasalardan dışlanması iki şekilde olabilir: Bunlardan birincisi; bankacılık kesiminin ödünç verilebilir fonlarını özel kesime kredi olarak vermek yerine devlet borçlanma senetlerini satın almasıdır. İkincisi ise; menkul kıymet piyasasından özel kesimin hisse senedi ve tahvillerinin yerini devlet tahvil ve bonolarının almasıdır. Buna göre, belli bir tasarruf düzeyinde, özel kesimin yatırımları finanse etmek için banka kredisi kullanması ve/veya değerli kağıt ihraç etmesi imkanları kısıtlanmaktadır (Önder, Kirmanoğlu ve Kartallı, 1995: 61).

2.3.1.3 Bütçe Açıklarının Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri

Bütçe açıklarıyla dış ödemeler dengesi açıkları arasında doğrudan bir etkileşim olduğu kabul edilmektedir. Hükümet bütçe açıklarını finanse etmek için borçlanmaya başvurmaktadır. Bu ise bilindiği üzere faiz oranlarını yükseltmektedir. Yüksek faiz oranları ise aslında iki etkiye sahiptir. Bunlardan birincisi; özel yatırım harcamalarının cesaretini kırması ve azaltmasıdır. Bu, dışlama etkisidir. İkinci etki ise, yabancılar için yurtiçi finansal yatırımların oldukça çekici hale gelmesidir.

Yurtiçi finansal kaynakların cazip hale gelmesi yurtiçine yabancı fonların akışını hızlandırmaktadır. Bu ise döviz kurlarının artmasına engel olarak yerli paranın aşırı değerlenmesine neden olmaktadır. Çünkü, açıkların dış borçlanma ile finanse edilmesi durumunda kısa dönemde ülkeye net sermaye girişi olurken, uzun dönemde dışarıya doğru bir kaynak transferi söz konusu olacaktır. Devletin bütçe açıklarının finansmanında dış borçlanmaya başvurması durumunda, yabancı yatırımcılar devlet tahvili alabilmek için ülke

parası cinsinden nakde ihtiyaç duyacaklardır. Bunun sonucu yerli paraya olan talep artacağından, milli paranın değeri yükselecektir. Ülke parasının değerinin yükselmesi, ihracatı olumsuz etkileyecek ve ithalatı teşvik edecektir. Bu gelişim ödemeler bilançosunu olumsuz etkileyecek ve ödemeler bilançosu açığına yol açacaktır (Şimşek, 2007: 35).

Böylece, sonuç olarak bütçe açıklarının artması dış ticaret açıklarını da (ikiz açıklar) artırmaktadır (Ball, Mankiw, 1995:98-99).

2.3.1.4 Bütçe Açıklarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri

Gelir dağılımı bir toplumda milli gelirin çeşitli gelir grupları arasındaki dağılışı şeklindedir. Gelir dağılımının hangi sınırlar içerisinde daha adaletli veya adaletsiz olduğunu belirleyen kesit ölçüt ve açıklamaların olmaması nedeniyle bazı ölçülere göre her ülke için ayrı ayrı hesaplamalar yapılarak elde edilen değerler uluslar arası karşılaştırmalarda kullanılmaktadır. Bu ölçülerde kullanılan eşitsizlik ölçüleri; Gini katsayısı, logaritmik sapmaların ortalaması, görel Varyans, Treil endeksi ve Atkinson endeksi gibi ölçülerdir (Bulut, 2002: 77).

Kamu açıklarının finansmanı sonucu gerek faizlerin yüksek olması gerekse emisyonun arttırılması enflasyonu arttırmaktadır. Enflasyon bireylerin alıp sattığı mal ve hizmetlerin fiyatlarını değiştirdiğinden bazı insanların gelirlerini arttırırken bazılarını azaltmaktadır. Eğer insanların nominal gelirleri artan enflasyondan daha çok artmışsa ekonomiden aldıkları pay artmaktadır. Fakat insanların gelirleri genel fiyatlar düzeyinde artmayıp sabit ise ekonomiden aldıkları pay azalmaktadır. Buna göre reel değeri artan varlıklarına sahip olanlar, artan enflasyonu ürettiği veya sattığı mal ve hizmetlere fazlasıyla yansıtanlar enflasyondan zarar görmezken; sabit ücretle çalışanlar, emekli olanlar artan enflasyondan zarar görmektedirler.

Bütçe açıklarının artması nedeniyle makroekonomik dengelerin bozulması, devletin gelir dağılımında adalet sağlayıcı politikalar uygulamasını zorlaştırdığı gibi, mevcut gelir dağılımının daha da bozulmasına neden olmaktadır.

Açıkların giderilmesi için vergi oranlarının artırılması veya yeni vergilerin konulması tüketici kesim için gelirin ve talebin azalmasına neden olurken, üretici kesim için maliyetlerin artmasına ve üretimin düşmesine neden olabilmektedir. Üretimin düşmesi ise işsizliği ve gelir dağılımında eşitsizliği artırabilir (Bulut, 2002: 79).

Bütçe açıklarının borçlanma ile karşılanması ise, özellikle borç verenler, yüksek gelir düzeyine sahip kesim ise bu kesime yönelik faiz ödemeleri diğer kesimlerden bir gelir transferine neden olacak ve borçlanma gelir dağılımını olumsuz yönde etkileyecektir. Yani zengin daha zengin, fakirin ise daha fakir olduğu bir yapı ortaya çıkmaktadır (Kesikoğlu, 2005: 49).

Özellikle gelişmekte olan ekonomilerde, bütçe açıklarının para basarak finanse edilmesi durumunda ise, ortaya çıkan enflasyon reel gelirleri aşındırmaktadır. Eğer insanların nominal gelirleri artan enflasyondan daha fazla artmış ise ekonomiden aldıkları pay artmaktadır. Fakat insanların gelirleri genel fiyatlar düzeyinde artmayıp sabit kalıyor ise, harcama kalemlerini oluşturan mal ve hizmetlerin fiyatları arttığı için ekonomiden aldıkları pay azalmaktadır. Bu durumda artan enflasyon özellikle sabit ücretle çalışanlar aleyhine gelir dağılımını bozmaktadır (Kesikoğlu, 2005: 50).

2.3.1.5. Bütçe Açıklarının İstihdam Üzerindeki Etkileri

Tam istihdamı dar ve geniş olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Geniş anlamda tam istihdam; bir ekonomideki emek, sermaye, doğal kaynak ve teknolojik imkanların tamamının üretimde kullanılmasını ifade ederken dar anlamda tam istihdam ise; ekonomide çalışma istek ve arzusunda olan bütün yetişkin insanların çalıştığı durumu ifade etmektedir. Ekonomide tam istihdamın sağlanması da kamu ekonomisinin fonksiyonlarından biridir. Hızlı bir nüfus artışı ile işgücüne her yıl yenileri eklenmekte ve bu yeni işgücüne iş sağlama, iktisat politikasının başlıca görevleri arasında olmaktadır (Eker, Altay, Sakal, 2000: 40).

Açık bütçe finansmanı ile ekonomideki atıl kaynakları harekete geçirerek yatırıma dönüştürmek, istihdamı sağlamanın yolu olarak kullanılabilir. Devlet piyasada harcamaları dışında, vergi muafiyet ve istisnaları veya indirimleri ve kredi politikası ile özel kesim yatırımlarını da teşvik edebilir.

Kamu açıklarının neden olduğu enflasyon, tasarrufları azaltmakta, belirsizlikleri artırmakta ve yatırımcıların beklentilerini kötüleştirir. Geleceğe yönelik olumsuz beklentilerin olduğu bu belirsizlik ortamında yeni yatırımların olması, yeni iş sahalarının

kurulması da mümkün olamamaktadır. Kamu açıklarının sebep olduğu enflasyon bir çok makroekonomik dengesizliğin sebebi olduğu gibi işsizliğin de asıl sebebinin oluşturmaktadır (Bulut, 2002: 73).

İşsizlikle mücadelede sık sık açık finansman yoluna başvurulması, giderek bu aracın körelmesine neden olur ve sonunda fiyatlar artarken işsizliğin de artması, yani stagflasyon sonucu ile karşılaşılabilir. Ekonomide yeni istihdam sahalarının oluşturulması ve işsizliğin azaltılması için ekonomik istikrarı bozucu sebeplerden biri olan kamu açıklarının giderilmesi gerekmektedir. (Bulut, 2002: 73).

2.3.1.6 Bütçe Açıklarının Tasarruflar Üzerindeki Etkileri

Bütçe açıklarının pek çok etkilerinden söz etmek mümkündür. Fakat bu etkilerin hepsinin takip ettiği ve ilk olarak ortaya çıkan etki, açıkların ulusal tasarrufları azaltmasıdır. Ulusal tasarruflar; özel tasarrufların (vergilendirilen gelirden sonra hane halkının gelirinden harcanmayan kısım) ve kamu tasarruflarının (hükümetin harcanmayan vergi ve diğer gelirleri) toplamıdır. Bir bütçe açığı meydana geldiğinde kamu tasarrufları negatiftir (Ball, Mankiw, 1995: 97).

2.3.1.7. Bütçe Açıklarının Fiyatlar Genel Seviyesi Üzerindeki Etkileri

Bütçe açığının enflasyonist etkisinin temelde kamu açığının finansman biçimiyle ilgili olduğu söylenebilir. Bütçe açığı monetize edildiği andan itibaren enflasyonist süreç üzerinde oldukça önemli etkiler gösterir. Enflasyonla mücadelede etkin politikalar izlemek isteyen ekonomiler için çoğu zaman başlangıç noktası kamu açıklarının kontrol altına alınması ve mali disiplini sağlamak olmaktadır. Kamu kesimi finansman açıklarının enflasyon üzerindeki etkisi finansman yöntemleri temelinde merkez bankası finansmanı ile iç ve dış borçlanmanın enflasyonist etkileri temelinde incelenebilir (Demir, Çevik, Beşer, 2005, 252).

Merkez Bankası finansmanı kısa vadeli avans, hazine bonosu ve devlet tahvili yoluyla bankanın hazineye verdiği kaynakları kapsamaktadır. Merkez Bankası kaynaklarından kamu kesimi finansmanı emisyon artışı, parasal taban genişlemesi ve para

arzı artışı yoluyla toplam talebi çoğaltarak fiyatlar genel seviyesinin yükselmesine yol açmaktadır (Demir, vd., 2005, 253)

Milton Friedman tarafından ortaya atılan miktar teorisine göre para arzındaki artış ile enflasyon arasında pozitif bir ilişki vardır. Bütçe açıkları sonucu parasal finansmana başvurulması, para arzını artırmakta ve enflasyonist bir süreç kendini göstermektedir. Devlet yöneticilerinin harcamaları kıstak yerine daha kolay olan emisyonla başvurması birçok ülkeyi bu tehlike ile karşı karşıya bırakmıştır (Bulut, 2002: 70).

Elbette ki para arzında meydana gelen her artış enflasyona yol açmaz. Milli gelirle aynı ölçüde artan para arzı enflasyonist değildir. Ayrıca, yoğun bir işsizliğin yaşandığı bir ekonomide, para arzının artışı tüketimi harekete geçirerek yeni yatırımları ve üretimi tetikleyebilir. Yani para arzı artışının beslediği talep artışı fiyatlar yerine milli geliri artırmaktadır (Ulusoy, 2001: 272). İşsizliğin ve durgunluğun yaşandığı bir ekonomide bütçe açıkları parasal finansman ile birlikte enflasyonist bir etki meydana getirmeyebilir (Kesikoğlu, 2005: 42).

Hükümet bütçe açıklarını finanse etmek için parasal finansman yerine borçlanmaya başvuruyor ise, reel faiz oranı reel büyüme oranından daha yüksek olduğu sürece, bir noktadan sonra faiz ödemeleri o kadar artar ki hükümetin yeniden borçlanma imkanı kalmaz ve borcun sürdürülebilirliği sorunu ortaya çıkar. Çünkü halk milli gelirin belli bir oranından sonra devlet tahvili almamaktadır. Bu durumda parasal tabanın artması zorunludur. Sonuç olarak, paranın dolaşım hızının sabit olduğu varsayımı altında, fiyatlar artacaktır (Barışık, Kesikoğlu, 2006: 61).

Borç birikiminin yüksek olduğu ülkelerde, gerek yeniden borçlanmanın güçlüğü, gerekse de vergiye nazaran daha kolay elde edilmesi nedeniyle, senyoraj geliri ile borç eritmeye çalışılabilmektedir. Diğer bir ifadeyle, borçlanma merkez bankası kaynakları ile finanse edilebilir. 1920'lerde Almanya'daki ve 1980'lerde Bolivya'daki hiperenflasyonun nedeni olarak borcun monetizasyonu gösterilmektedir (Kesikoğlu, 2005: 42).

Kısaca bütçe açıklarının ekonomik değişkenler üzerindeki etkileri açıklanmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak bütçe açıkları diğer makro ekonomik değişkenler üzerinde çeşitli etkiler meydana getirmektedir.

2.3.2. Bütçe Açıklarının Finansmanının Makro Ekonomik Etkileri

Bütçe açıklarının finansman yöntemlerine göre, ekonomik etkiler farklılık göstermektedir.

2.3.2.1. Borçlanmanın Makroekonomik Etkileri

Bütçe açıklarının finansmanında bir yöntem olarak borçlanmanın ekonomik etkilerine bakacak olursak bunun iç ve dış borçlanma olarak ayrıca incelenmesinde büyük fayda vardır. Çünkü iç ve dış borçlanmanın ekonomik etkileri farklılık göstermektedir (Mammadov, 2008: 56) Devletin ne şekilde ve nereye borçlanacağını kamusal finansman ihtiyacı kadar içerisinde bulunduğu yurt içi ve yurt dışı piyasalardaki konjonktür belirlemektedir (Sakal, 2002: 41).

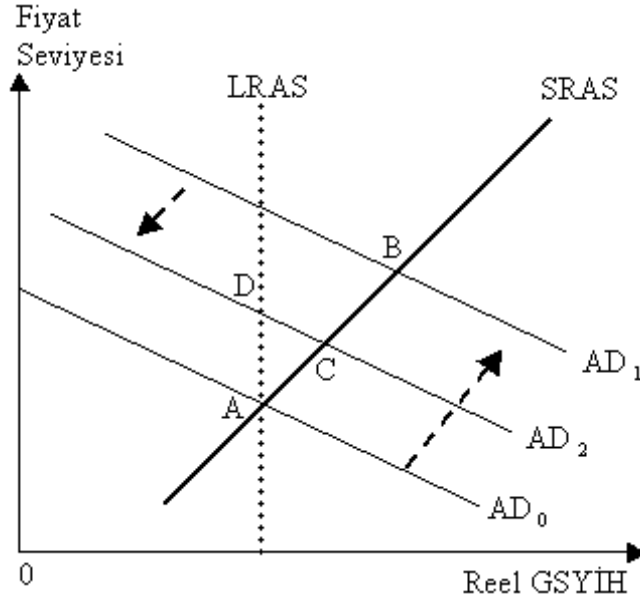
2.3.2.1.1. İç Borçlanmanın Makroekonomik Etkileri

Bütçe açıklarının iç borçlanma ile finansmanı tercih edildiğinde, bu ilk etkisini faiz oranları üzerinde gösterecektir. İç borçlanmaya paralel olarak faiz oranları artacaktır (Dileyici, Özkıvrak, 2001: 110).

Bu durumda özel kesim için faizlerin artması özel yatırımların azalmasına yol açar. Devletin özel piyasalardan borçlanması özel kesim üzerinde iki şekilde etkiye bulunmaktadır. Bunlar iktisat dilinde “crowding-out” ve “crowding-in” etkisi olarak ifade edilmektedir. Devletin özel piyasalardan borçlanmasının özel kesim üzerinde olumsuz etki yapması “crowding-out” etkisi (dışlama etkisi) olarak adlandırılmaktadır.

Dışlama etkisi nedeniyle borçlanma ile gerçekleştirilen kamu harcamalarının toplam talep üzerindeki etkisi normalden daha küçük olacaktır. Şekil-3’de borçlanma ile gerçekleştirilen kamu harcamalarındaki artış sonucu toplam talep AD_0 ’dan AD_1 ’e kaymaktadır. Ancak kamu borçlanması nedeniyle artan faiz oranları tüketim ve yatırım harcamalarını azalttığından toplam talep AD_2 ’ye düşmektedir. Böylece harcamaların borçla finansmanı kısa dönemde denge noktasını A’dan C’ye yani reel GSYİH’nın başlangıca göre yüksek olduğu noktaya taşımaktadır. Ancak uzun dönem dışlama etkisinin daha da belirginleşmesi ile denge noktası fiyatların daha yüksek, buna karşın üretimin başlangıç seviyesinde olduğu D noktasında gerçekleşmektedir (Çınar, 2005: 49).

Şekil 3: Borçlanma ile Gerçekleştirilen Dışlama Etkisi

Kaynak: Bulut, Cihan, *Kamu Açıkları, Enflasyon, Faiz Oranı ve Döviz Kuru İlişkileri*, DerYayımları, İstanbul, 2002.

Yani, finansmanın iç borçlanma yoluna başvuruldukça özel tasarrufların bir kısmı veya tamamı kamu kesimine transfer edilmiş olmaktadır. Kamu kesiminin artan finansman gereksinimi yapay olarak faiz oranlarını yukarıya doğru çekmektedir. Eğer dışlama etkisi meydana gelirse, kamunun satın aldığı mal ve hizmetler borçlanma yolu ile finanse edilirse, bu durum ekonomideki borç stokunun artması ve reel sermaye stokunun azalması anlamına gelecektir. Bu ise ülkenin gelecekteki üretim kapasitesinin azalması ve borçlarının artması demektir (Parasız, 1998: 291).

Bütçe açıklarındaki büyümeye paralel olarak kamunun kaynak ihtiyacının günbegün artması ve süreklilik kazanması durumunda ise, bu kaynak transferi daha da hızlanmaktadır. Kamunun artan finansman ihtiyacına paralel olarak tasarruflarda bir artış olmasa faiz derecelerindeki yükselme trendi gittikçe kronikleşecektir. Kamunun faiz yükü arttıkça, vadeler de kısalmaktadır. Çünkü faiz giderlerinden daha fazla tasarruf sağlamayı hedefleyen hazine, faiz oranları yükseldikçe daha kısa vadeli borçlanmaya yönelecektir. Sonucunda kamu kesimi her defa daha yüksek bir orandan ve daha kısa vadeli olarak borçlanma zorunda kalacak ve kendisini borç-faiz sarmalı içinde bulacaktır. (Şen, vd., 2007: 66)

Kamu yatırımları özel yatırım yapılmasını teşvik ederse “crowding-in” etkisi oluşacaktır. Örneğin, kamunun alt yapı yatırımları yapması özel yatırımların maliyetlerini düşürerek gelirini artırabilir (Mammadov, 2008: 57).

Kamunun iç borçlanması, özel kesimi dış borçlanmaya sevk etmesi veya bu kesim için dış borçlanmanın daha avantajlı hale gelmesi durumunda bütçe açığının iç borçlanmayla finansmanı bir dış ödemeler sorunu haline dönüşebilmektedir (Çınar, 2005: 52).

İç borçlanmanın bir diğer olumsuz etkisi de gelir dağılımı üzerindedir. İç borçlanmanın gelir dağılımı üzerindeki olumsuz etkileri genelde borçların anapara ve faizlerinin ödenmesi sırasında ortaya çıkmaktadır. Borç servisi ise bireylerden alınan vergiler ile yapılmaktadır. Kamunun iç borçlanma kağıtlarını satın alanlar ile vergiyi ödeyenler aynı kesim olmadığı sürece iç borçlanma farklı gelir grupları arasında kaynak transferine neden olacak ve dolayısıyla gelir dağılımı üzerinde olumsuz etki yapacaktır (Şen, vd., 2007: 103).

2.3.2.1.2. Dış Borçlanmanın Makroekonomik Etkileri

Uluslararası borçlanma ve yardım yoluyla yabancı ülkelerden elde edilen finansman, ekonomi üzerinde değişik etkiler gösterir. Dış borç stokunun vade yapısı ve ödeme koşullarında ortaya çıkan değişimler ve borçlanma dolayısıyla döviz kuru ve faiz değişimlerinin etkileri ciddi maliyet unsurlarını oluşturmaktadır. Dolayısıyla dış borçlanmanın bir ülke ekonomisi üzerinde meydana getireceği etkiler, borçlanma koşullarına göre değişik etkiler gösterebilir. Bu sebeple kamu kesimi borçlanma gereğindeki artış sadece bütçe dengesini değil aynı zamanda makroekonomik denge ve ödemeler dengesini de bozucu etkilere sebep olmaktadır.

Dış borçlanma, bir ülkede kullanılacak kaynakların artırılması olanağını sağlar. Borcun alınması aşamasında yeni kaynaklara sahip olunmasına karşın, ödenmesi aşamasında ülkenin döviz kaynaklarını azaltması sebebiyle olumsuz etkilere sahiptir. Çünkü bugün alınan dış borçlar ileride anapara ve faizleri ile birlikte ödenmek durumundadır. Daha yalın bir ifadeyle ödenme aşamasında dış borçların anapara artı faiz ödemesi kadar yurtiçi kaynak karşılıksız olarak yurtdışına transfer edileceğinden milli

gelir, ödemenin büyüklüğü ölçüsünde azalacaktır. Borçların zamanında ödenmemesi durumunda ise ülkenin dış borç stoku artmakta ve uzun dönemde bir mali yük getirmektedir (Şen, vd., 2007, 99).

Dış borçlanmayla finanse edilen kamu açıkları ödemeler dengesi üzerinde anapara ve faiz ödemeleri dolayısıyla ciddi baskılar oluşturmaktadır. Diğer bir taraftan iç borçlanma yoluyla fon temin edilmesinde uluslararası piyasalardan döviz bazında düşük oranda borçlanarak bunun iç borçlanma senetlerine yatırılması şeklindeki sıcak para politikası borçlanmada kolaylık sağlasa bile iç borçlanma maliyetlerinin yüksek olması nedeniyle ödenen reel faizin yüksek olması sonucunu doğurmaktadır. Dolayısıyla döviz kurunda ortaya çıkabilecek ani bir değişim hem dış borçların milli para cinsinden değerini yükseltecek hem de kısa dönemde kar realizasyonu gerçekleştirmek isteyen fonların piyasa dışına çıkışını hızlandıracaktır (Sakal, 2003: 204).

Dış borçların geri ödemesini dövizle yapmak gerekecektir. Bunun sonucu olarak da dövize talep artacak ve dövize talebin artması da ulusal paranın kuruna olumsuz etki gösterecektir. Dış borçlar, belirli bir ekonomik veya siyasi yükü de beraberinde getirdiği için, özellikle döviz girişi sağlayan üretken yatırım alanlarında kullanılması yararlı olacaktır. Dış yardım ve borçların da desteğiyle, kalkınmada başarı sağlamış olan bazı ülkeler, sanayileşmiş ülkelerin ve uluslararası kredi kuruluşlarının yönlendirmeleri ile dışa açık bir büyüme stratejisi izlemişlerdir. Dışa dönük büyüme stratejisi, karşılıklı bağımlılığı ve dünya ekonomilerinden etkileşimi beraberinde getirmiştir. Bu etkileşimin bir sonucu olarak dünya ekonomisindeki dalgalanmalar, söz konusu ülke ekonomilerini de etki altına almıştır.

Bir ülkenin dış borçlanmasında o ülkeye kredi verecek kreditorler için ülke ekonomisinin genel durumunu ve ekonominin geleceğe ilişkin değerlendirmelerini içeren kredi değerliliği önemli etkidir. Bir ülkenin kredi değerliliği ise IMF Konsültasyon Raporlarında, Dünya Bankası Raporlarında, OECD'nin Yıllık Ülke İncelemesi Raporlarında ve Euromoney Dergisi gibi çeşitli kuruluşların yaptığı araştırmalarda yer alır (Eğilmez, 2007: 74).

Dış borçlanmanın makroekonomi üzerindeki etkisi, kaynakların kullanım alanlarına göre değişmektedir. Dış borçlanma yoluyla temin edilen kaynaklar, doğrudan doğruya tüketim amaçlı kullanıldığında, reel ekonomi üzerinde enflasyonist etkiler

meydana gelebilmektedir. Yatırım amaçlı kullanıldığında ise, yatırımın türüne göre, milli gelir artmakta veya azalmaktadır (www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/.../disborclanma.doc)

Dış borçlanmaya cari harcamaların finansmanı amacıyla başvurulmuş ise bütçe açığı sorununun yerini dış borç sorunu almakta ve borçlanma tutarı ile borçlanma koşullarına bağlı olarak dış borç krizi kaçınılmaz olmaktadır. Dış borçlanmaya yatırım harcamalarının finansmanı amacıyla başvurulmuş ise dış borçlanmanın bir sorun yaratıp yaratmayacağı yatırımların getirisine bağlıdır. Dış borçlanma ile gerçekleşen yatırımın ekonomik ve teknik ömrü boyunca sağlayacağı getiri toplamının bugüne indirgenmiş değeri, dış borçlanmadan kaynaklanan anapara ve faiz ödemelerinin yıllar itibarıyla bugüne indirgenmiş değerinden veya eşitse dış borçlanmaya başvurmada sakınca yoktur. Böyle bir durum gerçekleşirse ülkede refahı artırmaya katkı sağlayacaktır. Aksi halde dış borç stoku artacak ve kartopu etkisi söz konusu olacaktır (Şen, vd., 2007: 99).

Dış borçlanma belki yurtiçi faiz oranları ile enflasyon oranı üzerinde aşırı bir baskı yaratmaksızın bütçe açıklarının finansmanına olanak sağlayabilir. Ancak dış borçların aşırı artması ülkeleri küresel durgunluk, uluslararası piyasalarda mal fiyatlarının düşmesi, döviz kurları, uluslararası faiz hadleri, dış kredi maliyetleri ile bunların temininde ani değişme gibi dış şoklara karşı daha kırılgan hale getirir. Bütün bunların yanında dış borçlanma ulusal para biriminin dış değerinin yükselmesine neden olarak ihraç mallarının fiyatının yükselmesine; buna karşın ithal malların fiyatının düşmesine yol açmaktadır. İhracatın azalıp ithalatın artması, ülkenin dış ticaret dengesini ve dolayısıyla cari işlemler dengesini kötüleştirmektedir (Şen, vd., 2007: 99).

2.3.2.2. Emisyonun Makroekonomik Etkileri

Bütçe açıklarının emisyonla finansmanı halinde, devlet enflasyonist etkiler yaratmayacak şekilde para basmalıdır bunun için para arzı artışı nominal milli gelir artış hızından daha küçük olmalıdır. Aşağıda bütçe açıklarının emisyon yoluyla finansmanının etkileri ayrıntılı olarak açıklanmaktadır.

Gelişmekte olan ülkeler, kamu açıklarının finansmanında emisyona sıkça başvurmaktadır. Ancak, kamu açıklarının Merkez Bankası kanalıyla para basılarak finanse

edilmesi, yani; mali açığın parasallaştırılması veya monetizasyonu, para arzını artırarak enflasyona neden olmaktadır. Reel para talebindeki artışa bağlı bir parasal taban genişlemesi gerçekleşirse; devlet, enflasyonist baskı yaratmadan da emisyon aracılığıyla gelir elde etme olanağına sahiptir. Başka bir deyişle, eğer para arzındaki artış, reel büyüme sonucu halkın reel para talebinde görülecek artıştan büyük değilse, hükümet enflasyonist baskı yaratmaksızın, para basmak suretiyle reel gelir elde edebilir. Literatürde buna ‘senyoraj (seigniorage-senyoraj) geliri’ denilmektedir (Yüce, 1999: 1).

Bütçe açıklarının para basma yoluyla finansmanı insanları ellerindeki nakit parayı azaltma çabasına iter. Böylece fiyatlarda bir yükselme başlar. Yapılan birçok araştırmada da bütçe açıkları, parasal büyüme ve enflasyon arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu bulunmuştur. Mesela, Haan ve Zelhorst tarafından yapılan 17 gelişmekte olan ülkenin 1961–1985 dönemi ile ilgili gelişmelerinin kapsayan araştırmalardır. Onların buldukları sonuçlarda kamu açıkları ile enflasyon arasında oldukça güçlü, uzun dönemli pozitif bir ilişkinin var olduğu gösterilmiştir (Çınar, 2005: 39).

Bütçe açıklarının emisyonla finansmanının etkileri Şekil 4’de görüldüğü gibi başlangıçta denge A noktasındadır. Bütçe harcamalarındaki artış toplam talebi AD1’e artırır. Bu durumda para arzındaki artış iki etkiye sahiptir:

- Faiz oranlarını düşürerek yatırım ve tüketim harcamalarını teşvik eder,
- Tüketim harcamaları üzerinde pozitif etkide bulunarak tüketici refahını artırır.

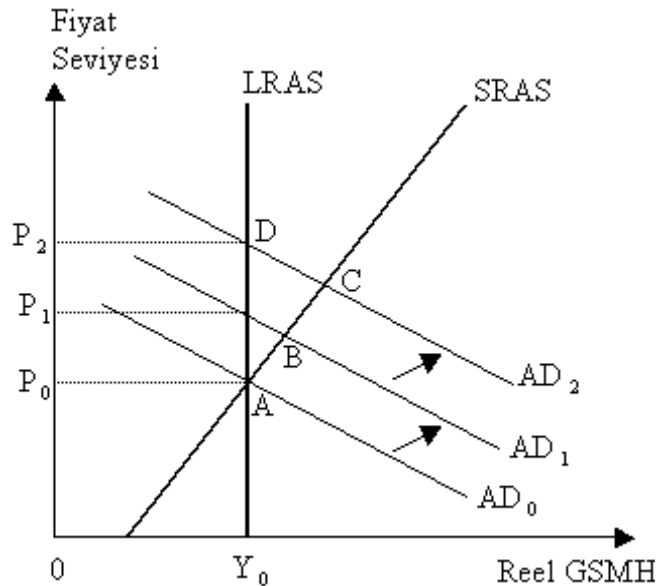
Bu iki etki beraber toplam talebi AD1’den AD2’ye yükseltir. Böylece bütçe harcamalarını parayla finansmanı kısa dönemde denge noktasını A’dan GSMH’nin ve fiyatların daha yüksek olduğu C noktasına hareket ettirir. Monetaristlere göre B’den C noktasına bir kayma görceli olarak daha geniş iken Keynesyenlere göre daha küçüktür. A’dan C’ye olan hareket bütçe harcamalarının parayla finansmanının kısa dönemde GSMH üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğunu gösterir. Bu sebeple para arzındaki artış nedeniyle fiyatlarda da önemli bir artış olacaktır (Çınar, 2005: 40).

Ancak toplam arz parasal artışa ve talep yükselmesine sadece kısa dönemde cevap vermektedir. Uzun dönemde toplam talepteki artış maliyetleri artırdığından GSMH’ da bir artışa neden olmazken fiyatları yükseltecektir. Şekil 4’te toplam talebin AD2’ye

çıkmasının uzun dönemdeki etkisi denge noktasının C'den fiyatların daha yüksek ama gelir düzeyinin tekrar Y_0 olduğu D noktasına getirmektedir.

Şekil 4: Bütçe Harcamalarının Emisyonla Karşılanması Ve Etkileri

Kaynak: Mammadov, [Farhad](#), *Bütçe Açıklarının Finansmanı Ve Makroekonomik Etkileri: Azerbaycan Örneği (1992-2006)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, [İstanbul Üniversitesi](#), [Sosyal Bilimler Enstitüsü](#), [Maliye Anabilim Dalı](#)), İstanbul, 2008.

Böylece harcamaların emisyonla finansmanı kısa dönemde toplam talebi daha geniş kaydırırken uzun dönemde fiyatları artırmaktadır. Enflasyonun arttığı bir ortamda bireyler ellerinde daha az milli para tuttuğundan devlet kısa dönem senyoraj gelirini elde etmek için bile daha çok para basmak zorunda kalacak ve enflasyonun daha da artmasına neden olacaktır. Bu nedenle ülkelerin senyoraj gelirlerinin GSMH'nın % 2,5'inden fazlasının sürdürülemez olduğu iddia edilmektedir (Arasıl, 1998: 72).

Dolayısıyla, emisyonla finansmanda her veri fiyat seviyesinde toplam talep daha büyük olacaktır. Sonuç olarak, faiz oranları yükselme eğilimine girecek, dolayısıyla yatırımlar ve toplam üretim daralacaktır (Gürler, 1998: 14).

2.3.2.3. Kamu Varlıklarının Satışının (Özelleştirme) Makroekonomik Etkileri

Kamu bütçesinin finansman kaynaklarından biri de özelleştirmedir. Ancak bu tür açık finansmanı yöntemi devletin satacağı varlıkları sonunda tükeneceği için, geçici ve bir defalık finansman kaynağıdır.

Özelleştirme, giderek artan iç ve dış borçlarının kapatılmasında, kamu açıklarının düşürülmesinde bir araç olarak kullanılmaktadır. Özelleştirmenin bu amaçla kullanılması, özelleştirme kuramcıları ve taraftarlarınınca da eleştirilmektedir. Bu yaklaşıma göre, kamu kesimi açığı, cari gider ve gelir (ağırlıklı olarak vergi geliri) farkından oluşan dinamik bir olgudur. Bu denklığı sağlayacak yapısal önlemlerden alınmadıkça, satış geliri ile en fazla 1-2 yıllık açık kapatılabilir. Diğer taraftan, kamu açığını gidermek için temel mal ve hizmetlerin özelleştirilmesi, gelir dağılımı bozukluğuna yol açar, fırsat eşitliğini kaldırır. Özelleştirme gelirin, yeni yatırım alanlarında ve toplam üretim kapasitesini arttırmaya yönelik kullanılması halinde, rasyonel olacağı savunulmaktadır (http://www.ydk.gov.tr/egitim_notlari/ozellestirme.html).

Hükümetler özelleştirme ile harcamalarını karşılayacak geliri elde etme yolunu tercih etmektedirler. Özellikle, devletin mali bunalımlara girdiği, dış kredi itibarının olmadığı, uluslar arası kuruluşlardan (IMF vb.) destek alamadığı durumlarda KİT'lerin bir kısmının özelleştirilmesi ile kaynak yaratılmaktadır. KİT'lerin satılmasından elde edilen kaynaklarla iç ve dış borç açıklarına finansman sağlanmaktadır (Aktan, 2000: 192).

Ancak kamu varlıklarının özelleştirilmesinin bir sıra sakıncaları da vardır (Mammadov, 2008: 62). Bu sakıncalar şu şekilde sıralanmaktadır:

Devletin gelir kaynağını yok eder: Genel görüş özelleştirmenin temel nedenlerinden biri olarak devlet hazinesine kısa sürede gelir getirisi sağlamak ve devletin finansal yükünü azaltmaktır. Dolayısıyla bu görüşe göre KİT'lerin tamamı zarar etmekte ve devlet bu varlıkları satarak üzerindeki yükü azaltmaktadır. Ancak karşı görüş, yatırımcılar her zaman gelir getiren varlıkları elde etmek ister ve özelleştirme süresinde genelde karlı çalışan firmalar satılmaktadır. Bu da bir anlamda devlet bütçesine gelen kaynağın kesilmesi demektir. Yani kötü yönetim sonucu varlıklar satılarak geçici ihtiyaçlar karşılanmaktadır.

Özelleştirme kamu hizmetlerini aksatır: Niteliği gereği kamunun hizmet alanında olan işler özel teşebbüsün eline geçince gereği gibi yapılmamakta, kar güdüsü hizmet anlayışının önüne geçmektedir.

İşsizliği artırır: Genellikle KİT'lerin özelleştirilmesi sonucu binlerce insan işsiz kalmaktadır. Bunun temel nedeni işsizlik giderlerinin azaltılarak maliyetlerin düşürülmeye çalışılmasıdır.

Rekabeti etkiler: Özelleştirme sonucu olarak, belli sektörlerin gruplar elinde toplanarak haksız rekabet ortamı yaranır. Halbuki, devlet KİT'ler vasıtasıyla ekonomiye müdahale ederek rekabet şartlarında fiyatların düzenlemesini sağlar.

Kârlı çalışan kamu kuruluşlarının kazancı da borçlanma gereğini azaltabilir: Eğer böyle bir kurum satılırsa bir kereye mahsus gelir elde edilirken uzun vadede elde edilecek kardan mahrum kalınır. Eğer kurum özelleştirilerek daha karlı hale getirilirse ödeyeceği daha fazla vergi ile bunu telafi edebilir.

Özelleştirme ile elde edilecek kamusal gelir borçlanma gereksinimini azaltırken tekelleşmenin önüne geçilememektedir; kamusal tekellerin yerini özel tekeller alabilmektedir. Bu da özelleştirmenin amacına ters düşmektedir.

2.3.2.4. Döviz Rezervlerinin Kullanılmasının Makroekonomik Etkileri

Bütçe açıklarını finanse etmenin diğer bir yolu da döviz rezervlerini kullanmaktır. Hükümet para basmak yerine döviz rezervlerini kullanarak, açıkların enflasyonist etkisini geciktirebilir. Daha az enflasyonist etkiye sahip olan döviz rezervlerinin kullanılması yöntemi, ancak kısa dönemli ve geçici bir çözüm yolu olabilir(Fisher, Easterly, 2003: 6).

Merkez bankası değişik işlemler vasıtasıyla kasasında bulundurduğu döviz rezervlerini ülke parasının değerini istikrar içinde tutabilmek için kullanmaktadır. Gerekliğinde döviz satarak ve döviz alarak dengeyi sağlayıcı müdahalelerde bulunabilir. Merkez bankasının döviz kurları üzerinde oluşabilecek spekülâtif nitelikli hareketleri önleyici olarak yaptığı bu işlemlerin sürekliliği için kasasında yeterli miktarda altın ve yabancı paraya sahip olması gerekir (Bulut, 2002: 51).

Uzun dönemde döviz karşılığı ulusal paranın açıkların finansmanında kullanılması ve emisyonu neden olması sebebiyle enflasyonist bir baskı ortaya çıkarması olasılığı büyüktür. Diğer yandan, birçok gelişmekte olan ülkenin yeterli döviz rezervlerine sahip olmadığı göz önüne alındığında bu yöntemin uzun dönemde sürdürülebilirliğinin bir hayli zayıf olduğu görülecektir (İnsel, 1996: 323).

Çünkü sahip olunan rezerv miktarı harcamaları devamlı olarak karşılayacak kadar sınırsız değildir. Rezervlerin tükenmesi ülkede devalüasyon beklentisini artıracığından

ekonomide sermaye kaçışına ve ödemeler dengesinde krize sebep olabilecektir (Bulut, 2002: 51).

Devalüasyon ise, sermaye ve ara mallarının ithalatını daha da pahalı hale getirerek girdi maliyetlerini yükseltmektedir. Yükselen girdi maliyetleri, toplam arz üzerinde baskı yaratmakta ve ülkeleri arz yetersizliğinden kaynaklanan talep enflasyonunun yanında maliyet enflasyonu da karşı karşıya bırakmaktadır (Şen, vd., 2007: 80-81).

2.3.2.5. Vergilerin Artırılmasının Makroekonomik Etkileri

Vergi, “devletin kamu harcamalarının finansmanını karşılamak üzere toplumu meydana getiren fert ve kurumlardan ödeme güçlerine göre, karşılıksız ve zorunlu olarak aldığı ekonomik parasal yükümlülüktür” şeklinde tanımlanmaktadır (Türk, 2008b: 111).

Bütçe açıklarının giderilmesinde diğer gelir kaynakları olmakla beraber vergi ve benzer kaynakların kullanılması daha istikrarlı bir yapı arz ettiğinden tercih edilen gelir kaynağıdır.

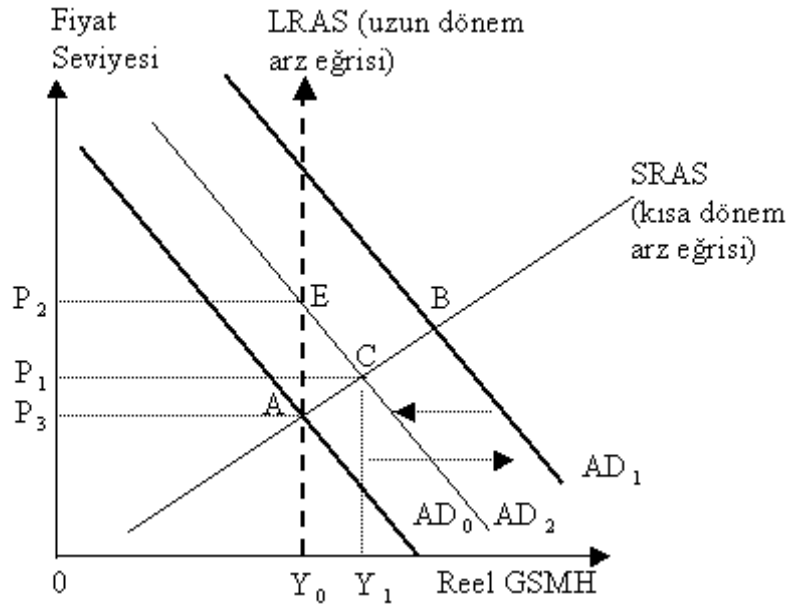
Ülkelerin kamu açıklarını finanse edebilmeleri için vergi düzenlemelerinin temel hedefleri aşağıdaki gibi olmalıdır (Sakal, 2003: 79):

- Vergi sisteminin sadeleştirilmesi,
- Vergi yükünün bütün vergi ödeyen kesimler itibariyle adil bir şekilde dağıtılması,
- Serbest meslek sahiplerinin ve diğer kendi işlerinde çalışanların daha etkin bir şekilde vergilendirilmesi,
- Tarımda sağlanan kazançların daha etkin ve sistemli bir şekilde vergilendirilmesi,
- Sabit oranlı vergi, resim ve harçlarda önemli düzenlemelerin yapılması,
- Vergi cezalarının vergi kaçırılmayı caydıracak şekilde ağırlaştırılması,
- Vergi kontrol ve denetim mekanizmalarının etkinlik ve verimliliği artıracak şekilde düzenlenmesi,
- Reel kesim üzerindeki vergilerin gözden geçirilerek bunların ekonomi üzerindeki yükünün hafifletilmesi ve vergilemeden doğan ekonomik zararların en aza indirilmesidir.

Bütçenin yapmış olduğu harcamaları, buna eşit vergileme işlemi ile finanse ettiğini varsayarak vergilemenin kısa ve uzun dönemde toplam arzı etkilemesine göre ekonomideki denge noktasının yeri Şekil-5 yardımı ile incelenebilir.

Şekil 5’de başlangıç denge A noktasındadır. Kamu harcamalarındaki bir artış toplam talebi AD₀’dan AD₁’e yükseltmektedir. Fakat vergilerdeki artış toplam talebi AD₂’ye düşürmektedir. Böylece kısa dönemde denge noktası, fiyat seviyesinin ve reel GSMH’nın A noktasından daha yüksek olduğu C noktasındadır. Uzun dönemde ücretlerdeki artışlar nedeniyle denge noktası fiyatların daha yüksek olduğu E noktasında gerçekleşir. Yani uzun dönemde kamu harcamalarının vergilerle finansmanı toplam üretimi değiştirmemekte ama fiyat seviyesini arttırmaktadır (Bulut, 2002: 36).

Şekil 5: Kamu Harcamalarının Uzun Dönem Toplam Arzı Etkilemeyen Vergi Gelirleriyle Finansmanı

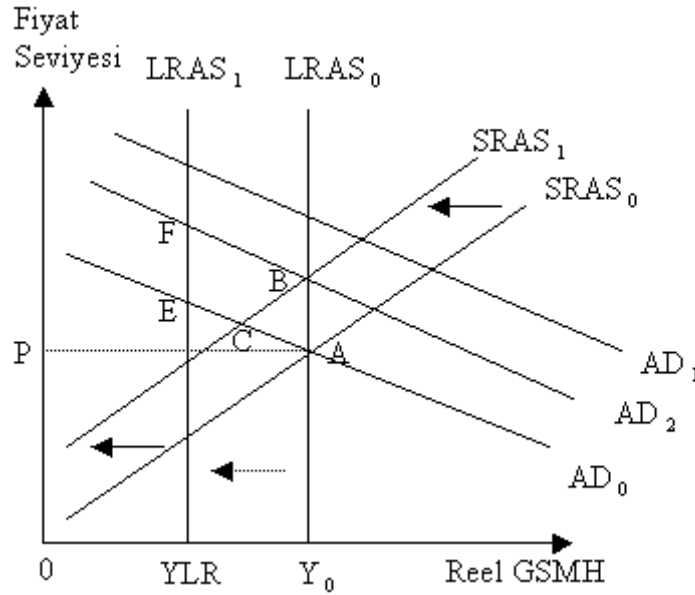

Kaynak: Bulut, Cihan, *Kamu Açıkları, Enflasyon, Faiz Oranı ve Döviz Kuru İlişkileri*, DerYayımları, İstanbul, 2002.

Kamu harcamalarının uzun dönemde toplam arzı etkileyen vergilerle finansmanında denge Şekil 6’da görüleceği gibi önce A noktasındadır. Kamu harcamalarındaki artış toplam talebi AD₀’dan AD₁’e kaydırır. Ama gelirler üzerine konan

vergiler tüketim ve yatırımları azalttığından toplam talep sola AD_2 'ye veya AD_0 'a düşer. Ayrıca gelir vergilerindeki artış kısa dönem toplam arzı $SRAS_0$ 'dan $SRAS_1$ 'e uzun dönem arzı da $LRAS_0$ 'dan $LRAS_1$ 'e düşürür. Yani kısa dönem yeni denge noktası vergiler nedeniyle reel GSMH'nin yükselip düşmesine göre B veya C noktası olacaktır. Uzun dönemde girdi fiyatları yükseleceğinden sonuçta denge noktası maliyetlerindeki artışla E veya F olacaktır. Böylece kısa dönem etkileri dikkate alınmadığında vergilemenin uzun dönem etkisinin reel üretimi Y_0 'dan Y_{LR} 'ye düşürdüğü görülmektedir.

Şekil 6: Kamu Harcamalarının Uzun Dönem Toplam Arzı Etkileyen Vergi Gelirleriyle Finansmanı.

Kaynak: Bulut, Cihan, *Kamu Açıkları, Enflasyon, Faiz Oranı ve Döviz Kuru İlişkileri*, DerYayımları, İstanbul, 2002.

Arz-Yanlı iktisatçılara göre de yüksek vergiler, toplumda tepki yaratacak, vergiye tabi olan malların tüketimini azaltarak veya vergi kaçakçılığına yol açarak düşük vergilerin sağlayacağı gelirlerden daha az gelir sağlayacaktır (Bulut, 2002:37).

Devlet, vergi gelirleri ile kamu açıklarının finansmanını da belirli bir noktaya kadar yapabilmektedir. Arthur Laffer'in tezine göre; vergileri arttırmakla bütçenin denkleştirilemeyeceği, hatta tam tersine vergi indirimlerinin ekonomik büyüme kanalıyla yol açacağı gelir artışı sayesinde, toplanan vergide artışa yol açacağı ve bu artışın bütçe denkliliğini sağlayacağı şeklindedir (Eğilmez; 2007, 108).

III. BÖLÜM

3. TÜRKİYE'DE 2000'Lİ YILLARDA BÜTÇE AÇIKLARI ve FİNANSMANI

Çalışmanın bu kısmında Türkiye'de özellikle 2000'li yıllar itibarıyla bütçe açıklarının gelişimi, nedenleri ve finansman yöntemleri incelenmeye çalışılacaktır. Ayrıca KKBG ve mali performans göstergeleri ışığında analize yer verilecektir.

3.1. Türkiye'de Bütçe Açıklarının Gelişimi

Borç ile finanse edilen bir bütçe açığının ekonomik sonuçları, en basit anlamıyla, herhangi bir finansal birimin (bu bir kişi, bir aile, bir kurum, bir kulüp, bir kilise veya bir işçi birliği olabilir) hesaplarında borç ile finanse edilen bir açığın ekonomik sonuçlarıyla aynıdır. Cari gelirler, cari giderler veya harcamalara yetmiyorsa açık ortaya çıkar ve eğer gelirler arttırılamıyorsa veya giderler azaltılamıyorsa oluşan açık veya eksiklik borç ile karşılanmalıdır (Buchanan, 1986/3, 149-156). Türkiye'nin içinde bulunduğu durumun özeti yukarıda ifade edilen durumdur

Türkiye'de kamu kesimi; genel ve katma bütçeli idareler, KİT'ler, yerel yönetimler, fonlar ve sosyal güvenlik kurumlarından meydana gelmektedir. Bu kurumların elde etmiş olduğu gelirler ile yapmış oldukları harcamalar arasındaki fark kamu kesiminin genel dengesini oluşturmaktadır. Kamu gelirleri; vergiler, vergi benzer gelirler, vergi dışı normal gelirler, faktör gelirleri ve sosyal fonlardan oluşmaktadır. Kamu harcamaları ise; cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamalarından oluşmaktadır.

Türkiye 2000'li yıllara IMF'nin desteğiyle uygulamaya konulan ve 36 aylık bir dönemi kapsayan Döviz Kuru Çıpasına Dayalı Olan Enflasyonu Düşürme Programı başlıklı bir istikrar paketi ile girmiştir. Programın kamu maliyesi ile ilgili öncelikli hedefleri arasında bütçe açıklarının hızlı ve kalıcı olarak düşürülmesi ve faiz dışı fazla oluşturulmasına ilişkin tedbirlerin alınması yer almıştır. Program sıkı maliye politikası yoluyla faiz dışı fazlaya ulaşılması yanında tarım reformu, sosyal güvenlik reformu, kamu mali yönetimi reformu gibi mali reformları gerçekleştirmeyi de amaçlamıştır (Şen vd, 2007: 193).

Program uygulamaya konulduktan sonraki ilk 10 ay içinde iyi bir performans sergilemiş; kamu gelirleri artmış, kamu harcamaları gerilemiş ve iç borçlanma faiz oranları hızlı bir düşüş trendine girmiştir. Ekonomide bu gelişmeler sonucu 2000 yılı itibarıyla KKBG/GSMH oranı, % 11,9'a gerilemiştir. Bu gerilemenin altında ek vergi düzenlemelerine bağlı vergi gelirlerinin artması, faiz dışı harcamaların kontrolünün sağlanması, faiz oranlarının düşmesi, dış borçlanma olanaklarının artması, 2000 yılı ilk 6 ayında özelleştirme gelirlerinin artması etkili olmuştur. Ancak programın başarısı uzun süre devam edememiştir.

2000 yılının ikinci yarısından itibaren özelleştirme ve yapısal reformdaki gecikmeler iç ve dış piyasalarda programın sürdürülebilirliği hakkındaki endişeleri arttırmış ve ekonomi kasım 2000'den itibaren likidite krizine doğru sürüklenmiştir. Kasım 2000'den itibaren hissedilen likidite krizi siyasi gelişmelerin de etkisiyle şubat 2001'de patlak vermiştir. Kamu bankalarının görev zararlarıyla hızla artan sosyal güvenlik kurumları açıkları Şubat 2001 Krizi'nin ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Doğan, 2007: 183).

KKBG/GSMH oranı Şubat 2001 Krizi'nin ardından hızla yükselerek %16,5'e çıkmıştır ki bu oran Cumhuriyet tarihinin en yüksek KKBG/GSMH oranıdır (Şen vd, 2007: 194).

Bir yandan peş peşe yaşanan iki kriz diğer yandan KKBG'nin yükselmesi borç sorununu daha da arttırmıştır. Özellikle 2001 yılından itibaren iç borç stokuna dahil edilen görev zararları, yalnızca borç yükünü arttırmamış, borç yükü dolayısıyla kredibilite kaybına uğrayan Türkiye'nin dış borç bulabilmesini de güçleştirmiştir (Eğilmez, 2007: 95).

Şubat 2001 Krizi sonrasında Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı adı altında IMF destekli yeni bir istikrar paketi hazırlanmıştır. Bu programda öncelikli hedef kamu maliyesinin sağlıklı bir yapıya kavuşturulması ekonomik büyüme için engellerin kaldırılması olmuştur (Eğilmez, Kumcu, 2005, 396)

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programıyla üç aşamalı bir strateji izlenmektedir. Buna göre ilk aşamada bankacılık sektörüne yönelik önlemlere öncelik verilecek, mali piyasalardaki belirsizlikler minimize edilecek, Türkiye ekonomisi kriz ortamından

çıkarılacak. İkinci aşamada faizlerle döviz kurlarına istikrar kazandırılacaktır. Son aşamada ise makroekonomik dengeler sağlanacak ve istikrarlı büyüme trendine girilecektir.

Hazırlanan program çerçevesinde Mayıs 2001’de IMF ile yeni bir niyet mektubu imzalanmış ancak iç ve dış ekonomik ve siyasi gelişmeler istenilen sonuç alınamamıştır. Bunun üzerine güçlendirilmiş orta vadeli bir program için Ocak 2002’de yeni bir niyet mektubu sunulmuş ancak ortaya çıkan seçim atmosferiyle programın uygulanması sekteye uğramıştır. Kasım 2002’de yapılan seçimlerle başa gelen hükümet, önceki hükümetin programına sahip çıkarak devam etmekte olan programı daha güçlü uygulayacağını Nisan 2003’te IMF’ye bildirmiştir. Yeni Hükümet, Acil Eylem Planı ile daha da genişleyen programla kamu maliyesinde disiplini sağlamaya yönelik önemli başarılar elde etmiştir. 2002 ve 2005 yılları arasını kapsayan 3 yıllık program Şubat 2005’te başarıyla tamamlanmıştır (Eğilmez, Kumcu, 2005: 397).

Gerek 2004 yılında gerekse 2005 yılında maliye politikasının temel hedefleri IMF’nin istediği faiz dışı fazlayı gerçekleştirmek, kamu borç stokunu kontrol altına almak ve borcun çevrilebilirliğini sağlamak olmuştur. Bu hedefleri gerçekleştirmenin yolu da vergi gelirlerini arttırıcı kamu harcamalarını azaltıcı düzenlemelerden geçmektedir (Şen vd., 2007: 196).

Bütçe açıklarını ilgilendiren önemli bir husus yıllık bütçeye odaklanmak yerine üç yıllık perspektifle bir bütçenin hazırlanmasıdır. 2006 yılı bütçesi bu çerçevede hazırlanan ilk bütçedir. Bunun temel dayanağını KMYKK oluşturmaktadır. KMYKK’nın bütçe açıkları ile ilgisine bakılacak olursa, bütçe açıklarını azaltması veya sürdürülebilirliğine katkıda bulunması beklenmektedir. Çünkü kamu mali yönetimine saydamlık ve hesap verme sorumluluğu gibi kavramlar yüklemektedir. Kamu maliyesinin yönetiminde bu kavramların politikacı bürokrat ve seçmen arasındaki asimetrik bilgiyi azaltma yönünde çok olumlu etkisi olacaktır. Böylece kıt kamu kaynaklarının daha etkin ve verimli kullanılmasına, dolayısıyla bütçe açıklarının azaltılmasına yardımcı olacaktır (Şen vd, 2007: 196-201).

2007 yılında faiz dışı fazla hedefi 2006 yılına göre yüzde 33 oranında azalmıştır. Bu düşüşün en önemli nedeni vergi gelirlerinin bütçe hedeflerinin altında kalmasıdır. Ayrıca 2007 yılında gerek küresel piyasalarda dalgalanma, gerekse cumhurbaşkanlığı seçimi ve genel seçim olması nedeniyle ülkemizin finansal yapısının finansal yapısının

gücünün test edilmesi açısından önemli bir yıl olmuştur. 2007 yılı ağustos ayının ardından ABD’de yaşanan konut piyasası kaynaklı kredi krizinin etkilerinin görülmesi sebebiyle yılın son çeyreğinde durağan seyir izlenmiştir. Krizin etkilerinin 2008 yılında artacağı beklentisiyle küresel likiditede azalma olmuş ve gelişmekte olan ülke piyasalarından fon çıkışları olmuştur. 2008 yılı bu sebeplerle tüm dünya ekonomileri için zorlu bir yıl olmuş ve ülkemiz de bu durumdan etkilenmiştir (Hazine Müsteşarlığı, Kamu İç Borç Yönetimi Raporu, 2008).

2009 yılının Ocak-Kasım döneminde, merkezi yönetim bütçe gelirleri, geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 0,3 oranında azalarak 193,2 milyar TL, harcamaları ise yüzde 18,6 oranında artarak 239,5 milyar TL seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu gelişmeler sonucunda, merkezi yönetim bütçesi 46,4 milyar TL açık verirken, bütçe faiz dışı fazlası ise 5,8 milyar TL olmuştur. Dünyada birçok ülkeyi ağır ekonomik şartlarla karşı karşıya getiren küresel mali krizin Türkiye ekonomisine olumsuz etkileri beklentilerde bozulma ve ekonomik faaliyetlerde daralma olarak kendini göstermiş; bu da vergi gelirlerinin program tahminlerinin oldukça altında kalması sonucunu ortaya çıkarmıştır (Devlet Planlama Teşkilatı, Ekonomik Gelişmeler, Aralık 2009: 14).

3.2.Türkiye’de Bütçe Açıklarının Nedenleri

Bütçe açıklarının artışında etkili olan temel sebep; elde edilen gelirlerden daha fazla harcama yapılmasıdır. Türkiye’de uzun yıllardır kamu harcamalarındaki artış hızı kamu gelirlerindeki artış hızından daha yüksektir ve bunun sonucu olarak da sürekli olarak bütçe açıklarıyla karşılaşılmaktadır.

Türkiye’deki bütçe açıklarının nedenleri, kamu harcamalarının hızlı artışı ve kamu gelirlerinin yavaş artışı başlıkları altında bölümlenerek sıralanabilir (Saatçi, 2007, 93):

3.2.1.Kamu Harcamalarının Hızlı Artışı

Kamu açıklarında büyümenin temel nedeni, kamu harcamalarının kamu gelirlerinden daha yüksek oranda artmasıdır. Kamu gelirlerinin kamu harcamalarının artış hızına yetişmemesi kamu açıklarının büyümesine neden olmuştur. Kamu harcamalarındaki büyümenin temel nedeni ise ücret ve maaş ödemelerindeki hızlı artışlar ile iç ve dış borç faizi ödemeleridir.

Tablo 1: Merkezi Yönetim Bütçesi 2000-2010 (Milyon TL)

	Bütçe Gideri	Bütçe Geliri	Bütçe Açığı	Faiz Dışı Denge	Bütçe Açığı / Gsyh(%)	Faiz Dışı Denge/Gsyh (%)
2000	51.344	38.229	13.115	7.309	7.9	4.4
2001	86.972	58.416	28.556	12.482	11.9	5.2
2002	119.604	79.420	40.184	11.544	11.5	3.3
2003	141.248	101.040	40.208	18.319	8.8	4.0
2004	152.093	122.964	29.128	27.363	5.2	4.9
2005	159.687	152.784	6.903	38.777	1.1	6.0
2006	178.126	173.483	4.643	41.320	0.6	5.4
2007	204.068	190.360	13.708	35.045	1.6	4.2
2008	227.031	209.598	17.432	33.229	1.8	3.5
2009*	267.275	215.060	52.215	986	5.5	0.1
2010	286.981	236.794	50.187	6.563	4.9	0.6

Kaynak: Bumko, İstatistikler, Ekonomik Göstergeler, [Temel Ekonomik Büyüklükler \(2000-2010\)](http://www.bumko.gov.tr/) (http://www.bumko.gov.tr/) Erişim:15.04.2010

*2009 yılı için dolar kuru, enflasyon, merkezi yönetim bütçe bilgileri, merkezi yönetim iç ve dış borç stokları gerçekleşme değerleridir

Tablo 1’de Türkiye’de Merkezi Yönetim Bütçesi ile ilgili seçilmiş göstergeler verilmektedir. 2001 kriziyle birlikte bütçe açıklarındaki oransal büyüme göze çarpmaktadır. Bütçe açıkları daha sonraki yıllarda bir düşüş trendine girmekte ve 2009 yılı itibarıyla 5.5 seviyesinde gerçekleşmektedir. Program hedefine göre 2010 yılı bütçe açığı 4.9 seviyesinde beklenmektedir.

3.2.1.1. Devletin Yapısı ve Faaliyet Alanının Genişlemesi

Ekonomik ve sosyal faaliyetlerdeki gelişmelere bağlı olarak bir ekonomide devletin faaliyet alanı sürekli genişlemektedir. Ve kamu harcamalarındaki artış hızı milli gelirdeki artış hızından daha yüksek olmaktadır. Kamu maliyesi teorisinde bu olguya Wagner Kanunu denmektedir. Wagner Kanunu’na göre, kamu harcamaları artışının nedeni, toplumsal gelişme ihtiyacıdır (Pehlivan, 2005:72).

Gelişen toplum zamanla daha çeşitli, daha çok ve daha kaliteli kamu hizmeti

istemektedir. Devlet, kamu hizmetlerine yönelik artan talebe cevap verebilmek için daha çok kamu harcaması yapmak zorunda kalmaktadır.

Türkiye'de de ekonomik ve sosyal gelişme, kalkınma çabası içinde devletin yüklendiği görevler, bütçe yapısının gelişimini etkilemiştir. Örneğin 1963 yılından itibaren, ekonominin kalkınmasının sağlanması doğrultusunda hazırlanan beş yıllık kalkınma planları sonucu, kamu kesiminin millî ekonomideki payı ciddi artışlar göstermiş ve bu da bütçe dengeleri üzerine olumsuz etkilerde bulunmuştur. Çünkü bütçeler kalkınma plan ve programlarında öngörülen hedeflere ulaşmada zorunlu bir harcama baskısı altında kalmıştır.

3.2.1.2 Hızlı kentleşme

Hızlı şehirleşme, çeşitli sıkıntılara sebep olmaktadır. Ulaşım güçleşmekte, hava kirliliği, trafik sıkışıklığı, gecekondulaşma, konut bunalımı, tarihi sanat eserlerinin yıpranması, suçların artması gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır (Tortop, Aykaç, Yayman, Özer, 2008: 251). İnsanların bir arada yaşamalarının gereği olarak ortaya çıkan bu hizmetlerin gerçekleştirilmesi, kamu harcama düzeyinin yükselmesi sonucunu doğurmuştur. Devlet nüfus artışına paralel olarak kamu hizmetlerini de arttırmak zorundadır. Ayrıca hızlı kentleşmeyle birlikte gerekli olan altyapı, sağlık, ulaşım, eğitim ve benzeri kamu hizmetlerinin sağlanması için gerçekleştirilen kamu harcamaları da hızlı ve çarpık kentleşme sıkıntısı yaşayan bir ülke olan Türkiye'de kamu harcamalarının artışında önemli bir etken olmuştur (Pehlivan, 2005:75).

Tablo 2: Türkiye Kentsel Nüfus Oranları (2000-2006)

yıllar	Toplam nüfus(Bin)	Kent nüfus oranı (%)	Kentleşme oranı (%)
2000	67.407	57,3	2,9
2001	68.407	58,0	2,7
2002	69.388	58,8	2,8
2003	70.363	59,6	2,7
2004	71.332	60,3	2,7
2005	72.065	62,1	4,0
2006	72.974	62,7	2,3

Kaynak:<http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FCC41EB0226750A883>

Tablo 2’de incelenilen dönem itibarıyla kent nüfus oranının giderek arttığı görülmektedir. 2000 yılında % 57,3 olan kent nüfus oranı, 2006’ya gelindiğinde %62,7’ye yükselmiştir.

3.2.1.3 Transfer harcamaları

Toplumun sosyal yönden güçlü kalmasına yönelik olarak yapılan ve daha çok yardım niteliğinde olan giderlerdir. “Ekonomik”, “sosyal” ve “mali” nitelikli olan transfer harcamaları herhangi bir varlığın satın alınması karşılığında olabileceği gibi karşılıksız da olabilmektedir.

Türkiye ‘de transfer harcamaları son otuz yılda büyük artış göstermiştir. Bu artışta hızlı bir şekilde artmış bulunan devlet borçlarının faiz ödemeleri ile sosyal güvenlik kurumlarına yapılan transfer ödemeleri önemli rol oynamıştır. Transfer harcamalarının konsolide bütçe içindeki payı bu bütçenin üçte ikisini aşmaktadır (Türk, 2008a, 38).

Tablo 3: Türkiye’de Transfer Harcamaları ve Bütçe Payları 2000-2009 (milyon TL)

yıllar	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Transfer Harcamaları	30.440	55.727	77.548	94.470	97.104	108.631	120.446	131.899	147.213	180.743
Bütçe payları(%)	65,6	69,5	67,2	67,5	64,4	62,9	69,0	64,3	66,1	69,7

2000-2003 Program Bütçe Sınıflandırmasına Göre, 2004-2005 Analitik Bütçe Sınıflandırmasına Göre, 2006-2009 Ekonomik Sınıflandırmaya Göre Giderler esas alınmıştır.

Kaynak Tüik, İstatistik Göstergeler, 1923-2008, s:642

<http://www.sgb.gov.tr/Ekonomik%20Gstergeler/Forms/AllItems.aspx?RootFolder=%2fEkonomik%20Gstergeler%2fKamu%20Maliyesi&FolderCTID=&View=%7bAD3816CE%2d3004%2d41BF%2d92D2%2d0AD1FD56C8F9%7d>

<http://www.bumko.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFA79D6F5E6C1B43FF35F2AAE4F54DAF9B>

Tablo 3’te transfer harcamalarının rakamsal olarak büyüdüğü göze çarpmaktadır. Bütçede harcamalara oranlanarak elde edilen paylarında transfer harcamalarının % 69’lara ulaştığı dikkat çekmektedir.

3.2.1.4 Aşırı İstihdam

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde meydana gelen yüksek işsizlik oranlarının yarattığı problemleri aşmak ve kamu hizmetlerinin bireylere daha hızlı ve kolay ulaşmasını sağlamak gerekçesiyle kamuda istihdam edilen fazla işgücü, devlet kadrolarının gereksiz yere büyütülmesine ve kamu hizmetlerinin maliyetinin yükselmesine yol açmaktadır (Pehlivan, 2005: 68).

Tablo 4'te 2000-2009 dönemi personel harcamaları ve bütçe büyüklükleri görülmektedir. İncelenilen dönem itibarıyla personel harcamaları rakamsal olarak artış göstermektedir. Bütçe içerisindeki payı ise %20'ler civarında devam etmektedir.

Tablo 4: Türkiye'de Merkezi Yönetim Personel Harcamaları 2000-2009 (milyon TL)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Personel harcamaları	9.982	15.203	23.160	30.200	28.948	31.856	36.020	43.669	48.672	57.211
Bütçe Payı(%)	21,6	19,0	20,2	21,7	20,5	21,8	21,2	21,4	21,5	20,9

2000-2003 Program Bütçe Sınıflandırmasına Göre, 2004-2005 Analitik Bütçe Sınıflandırmasına Göre, 2006-2009 Ekonomik Sınıflandırmaya Göre Giderler esas alınmıştır.

Kaynak Tük, İstatistik Göstergeler, 1923-2008, s:650

<http://www.sgb.gov.tr/Ekonomik%20Gstergeler/Forms/AllItems.aspx?RootFolder=%2fEkonomik%20Gstergeler%2fTemel%20Ekonomik%20G%3%b6stergeler&FolderCTID=&View=%7bAD3816CE%2d3004%2d41BF%2d92D2%2d0AD1FD56C8F9%7d>

3.2.1.5 Popülist Politikalar

Siyaset biliminde, demokrasinin vazgeçilmez kurumları olan siyasi partilerin oy maksimizasyonu amaçladıkları kabul edilir. Politikacılar iktidarlarının devamını sağlamak amacıyla özellikle seçim dönemlerinde kamu harcamalarını artırma eğilimindedirler. Vatandaşın parasını harcıyor olmaları politikacıların bu eğilimini kuvvetlendirir. Dolayısıyla sosyal transferler, mali yardımlar, yüksek taban fiyat uygulamaları, sübvansiyonlar ve kamusal istihdam sürekli olarak artma eğilimindedir (Demir, 2001: 16).

3.2.1.6 Sübvansiyonlar

Sübvansiyonlar devlet tarafından özel ve kamusal teşebbüslerin üretiminin sürdürülebilmesi ve teşviki için yapılan aynı veya nakdi yardımlardır (Aktan, 2000: 181).

Kamu giderleri arasında yer alan sübvansiyonlar, hükümetlerce çeşitli belli kesimlere yapılan iktisadi amaçlı mali yardımlar olarak da tanımlanabilir. Sübvansiyonlar, şüphesiz özel tüketim ve yatırım mallarının arzının genişletilmesinde çok önemlidir. Milli ekonomi içinde piyasa ekonomisinin ağırlığını arttıracak bir etki göstermekle birlikte bazı sakıncaları da olabilir. Sübvansiyonların verilmesinde başlıca güçlük, potansiyel üreticilerin belirlenmesidir. Ve daha da önemlisi sübvansiyonların dağıtımındaki düzensizlik aynı sektörde faaliyette bulunan firmalar arasında eşitsizliklere yol açar (Aktan, 2002: 138).

Yeni gelişmekte olan sanayilere, özellikle de tamamen yeni bir teknoloji getiren ya da toplumsal hedeflere hizmet edenlerde, piyasaya ilk giriş yapan firmaların devlet tarafından sübvansiyon edilmesi gerekebilir. Genel olarak, ihracatı geliştirmek, sermaye birikimini hızlandırmak, sanayinin geliştirilmesi ve ödemeler dengesinin sağlanması için yatırımları uygun görülen alanlara yönelmek, ihtiyaçlardaki değişimler veya teknik gelişmeler nedeniyle üretimde bulunması uygun görülmeyen işletmelerde değişiklikler yapmak, kamu kurum ve kuruluşlarının işletme zararlarını kapatmak ve toplumun güç durumda bulunan bazı kesimlerinin geçim şartlarını iyileştirmek için verilen sübvansiyonlara günümüzde rastlanmamaktadır (Egeli, 1997: 29).

3.2.2. Kamu Gelirlerinin Yavaş Artışı

Gelir açısından da, Türkiye'de kamu gelirleri içinde vergi gelirlerinin yetersizliği ve etkin kullanılamaması, bütçedeki harcama baskılarının daha da yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Ülkemizde vergi gelirlerinin azlığı, ekonomik yapıdaki bozuklukların yanı sıra parasal faaliyetlerin yetersizliği ile birlikte vergi sistemimizin dar kapsamlı ve adaletsiz bir yapı göstermesine bağlanabilir (Egeli, 2006: 105).

Tablo 5'te Türkiye'de vergi gelirleri ve bütçe içerisindeki payları görülmektedir. Vergi gelirlerinin bütçe payları % 75 ve % 81,6 aralığında değişmektedir.

Tablo 5: Türkiye'de Vergi Gelirleri 2000-2009 (milyon TL)

yıllar	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009**
Vergi gelirleri	29.571	43.813	60.356	82.491	100.373	119.628	137.480	152.835	168.108	172.417
Bütçe payı(%)	77,4	75,0	76,0	81,6	81,6	78,3	79,2	80,3	80,2	80,2

*2000-2005 yılı konsolide bütçe gerçekleştirmeleri, bütçe sistemine ilk defa giren kamu idarelerinden alınan veriler de esas alınarak analitik bütçe sınıflandırmasına göre merkezi yönetim bütçe bazına dönüştürülmüştür

**Geçici

Kaynak:<http://www.bumko.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EF4210F2141CE3DF0E>

<http://www.bumko.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EFDFD2E3D99D08F44F>

3.2.2.1. Kayıt dışı ekonomi

Kayıt dışı ekonomi kavramı, değişik terimlerle ifade edilmekte, bu anlamda marjinal ekonomi, vergilenmeyen ekonomi, kara ekonomi, yer altı ekonomisi resmi olmayan ekonomi gibi tanımlamalar yapılmaktadır (Meriç, 2001: 57).

Kayıt dışı ekonomi, mal ve hizmet üretimi ve değişimine konu olmasına karşın, ekonominin geleneksel ölçüm yöntemleriyle bütünüyle tespit edilemediğinden milli muhasebe kayıtlarında yer almayan ve GSMH büyüklüklerine yansımaya alanları kapsamaktadır. Bir başka ifade ile kayıt dışı ekonomi, işlemlerin kayıtlara geçirilmediği ekonomi kesimini ifade eden bir terimdir (Işık, Acar, 2003: 118). Bu kayıt dışı faaliyetler vergi kaybına neden olmakta, kamu gelirlerini azaltmaktadır.

Kayıt dışı işlemler nedeniyle ödenmeyen vergiler bütçe açığına yol açmaktadır. Açığı kapatabilmek için ise devlet ya enflasyonu göze alarak para basmak (emisyon) ya da borçlanmaya gitmek zorunda kalmaktadır. Artan borçlanma talebi (iç ya da dış) ise faiz oranlarının yükselmesine ve borç yükünün giderek sürdürülemez hale gelmesine yol açmaktadır. (Işık, Acar, 2003:130)

HUK tarafından yapılan ölçümlerde, Türkiye'de 1998–2004 yılları arasında kayıt dışı ekonominin GSMH'ya oranının %26–37 arasında değiştiği hesaplanmıştır. 1998 yılı

kayıt dışılık oranı %37 olarak en yüksek seviyede, 2000 yılında ise %26 olarak en düşük seviyede hesaplanmıştır (Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı 2008-2010, 7).

GSMH, istihdam, fiyatlar, gibi temel göstergelerin kayıt dışılık nedeniyle doğru olarak belirlenememesi, etkin ve doğru politikalar ile gerekli önlemlerin alınıp uygulanamamasına, uygulamaların başarısızlığına, kaynakların yanlış yönlendirilmesine ve istenmeyen sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Kayıt dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2001: 7).

Türkiye’de de kayıt dışı ekonomi sebebiyle GSMH'nin hesaplanması tam olarak doğru yapılamamaktadır. Bütçe büyüklükleri GSMH'ya göre belirlenirken, hizmetlere olan talep, gerçek ekonomik büyüklüğe göre olduğundan bu durum kamu finansman açıklarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

3.2.2.2. Vergiye karşı direnme

Mükellefin vergiye karşı tepkisini ifade eden bu kavram çeşitli şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Bunlar; verginin yansıması, vergiden kaçınma, vergi kaçakçılığı, verginin reddi olarak sayılabilir. Sayılan hemen tüm durumlar vergi aşınmasına sebep olarak vergi gelirlerinin azalmasına neden olmaktadır (Saatçi, 2007: 93).

3.2.2.2. Muafiyet ve istisnalar

Vergi mükellefi olan bir kişinin, kanunlarla vergi dışında bırakılmasına “vergi muafiyeti”, vergi kapsamına alınmış, vergilendirilmesi gereken vergi konularının kanunlarla vergi dışında bırakılmasına “vergi istisnası” adı verilir (Ünsal, 2006: 25).

Vergide adaletin sağlanması ve korunması bakımından, dikkat edilmesi gereken muafiyet ve istisna uygulamaları aşırı boyutlarda uygulandığı takdirde vergi gelirlerinin azalmasına neden olmaktadır.

3.2.2.4 Küçük ölçekli işletmelerin fazlalığı

Ülkemizde de sayı olarak işletmelerin %99,8'ini oluşturan ve istihdamın %60-70'ini sağlayan küçük ve orta ölçekli işletmelerdir (Mucuk, 2005: 111). İşletmelerin küçük işletme niteliğinde olması gerek kurumlar vergisi gerek gelir vergisi ve diğer vergiler açısından gelir kaybına neden olmaktadır. Bu konuda da kobilerin güçlendirilmesi gündeme gelmektedir. Bunun için geçmişten gelen iş yapma şekilleri ve alışkanlıklar değiştirilmeli, teknolojileri geliştirilmeli, katma değer yaratacak ve verimlilik arttıracak projeler ortaya konulmalı, bu yönde yatırım yapılması gerekmektedir (Saatçi, 2007: 94)

3.2.2.5. Savurganlık ve Yolsuzluklar

Savurganlık, olması gerekenden çok harcama veya fırsat maliyeti kendisini aşan harcama diye tanımlanabilir. Savurganlığın sebepleri; başkasının kazancını harcama, kolay kazanma, moda uyma, gösteriş, yararsız adetler ve eğitimsizlik olabilir. Kamu kesiminde çalışanların kamu kaynaklarının kullanıyor olmaları ve başarıya yönelik teşviklerin zayıflığı kamu çalışanlarını savurganlığa ve verimsizliğe itmektir (Demir, 2001: 17).

Yerel yönetim ve KİT'ler dahil olduğunda 2000 yılında devletin taşıt aracı sayısı, yaklaşık 35 bini makam aracı olmak üzere toplam 125 bindir. Oysa Japonya, Fransa ve İngiltere gibi gelişmiş ülkelerde, resmi araç sayısı 10 ile 20 bin arasında değişmektedir (http://www.belgenet.com/eko/tobb_savurganlik.html)

Kamu kesiminde sokak lambaları bazen erken açılıp, geç söndürülmekte, lüks otomobiller satın alınmakta, lüks bürolar döşenmekte, gösterişli binalar yapılmakta, tatil beldeleri kurulmakta, aşırı istihdama gidilmekte, bazı yıllarda satın alınan tonlarca tütün ve çay imha edilmektedir. Partiler arasındaki iktidar olma yarışı, kamu olanaklarını ele geçirme, seçim kampanyaları da hesapsız vaatler yarışına dönüşmekte, kamusal kaynak kullanımında rasyonellikten uzaklaşmaktadır. Kamusal teşviklerin amacına uygun kullanılıp kullanılmadığı yeterince denetlenememektedir. Kamu açıklarının yüksek faizli kısa vadeli borçlanmayla finansmanı yüzünden açıklar daha çok artmakta ve devlet yatırım yapamaz hale gelmektedir. Artan faiz oranları bir yandan reel yatırımı azaltmakta (crowding-out), bankaları ve girişimcileri devletin finansörü haline getirmektedir (Demir, 2001: 18).

3.2.3 Borçlanma

Kamu hizmetlerinin görülmesi amacıyla bir finansman aracı olarak öngörülen borçlanma, devletin genel olarak isteğe bağlı (zorunlu borçlanma dışında) ve bir bedel karşılığı, özel kişi, kuruluş veya yabancı bir devletten elde ettiği gelirdir.

Borçlanma özellikle modern iktisadi düşüncenin yerleşmesiyle normal bir gelir kaynağı olarak görülmeye başlanmış, kamu hizmetlerinin finansmanı olarak değerlendirilmiş zaman zaman da maliye politikasının bir aracı olarak kullanılmıştır. Ancak kamu açıklarının borçlanma ile kapatılması zamanla sürekli bir hale gelmiştir. Artan borçlanma miktarı faiz ödemelerini dolayısıyla transfer harcamalarını artırmış, bütçe açıklarının artışı borçlanma ile finanse edilerek faiz-borç kısır döngüsü oluşmuş ve bu noktada borçlanma, ağır bir vergi yükünün alternatifi anlamına gelmektedir (Eker ve Meriç, 2000: 8).

Tablo 6: Türkiye’de Kamu Net Borç Stoku 2000-2009 (milyon TL)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Net Dış Borç Stoku	23.762	66.235	88.359	78.316	74.897	42.051	30.469	11.280	19.609	25.828
Net İç Borç Stoku	47.766	93.115	126.964	172.277	199.298	228.224	227.729	237.141	248.381	283.912
Net Dış Borç Stoku/gsyh	14,3	27,6	25,2	17,2	13,4	6,5	4,0	1,3	2,1	2,7
Net İç Borç Stoku/gsyh	28,7	38,8	36,2	37,9	35,7	35,2	30,0	28,1	26,1	29,8

Kaynak:<http://www.bumko.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EF725707D00B335BCD>

Tablo 6’da kamu net borç stoku görülmektedir. 2000’li yıllarda iç borçlarda dış borçlara oranla belirgin bir artış görülmektedir.

3.3. Türkiye’de Bütçe Açıklarının Finansmanı

Bütçe açığının, kaynak yetersizliği ya da kamu harcamalarının gelirlerden fazla olması hallerinde ortaya çıkması durumunda bu açığın sağlam ve güvenilir finansman kaynaklarından karşılanması gereklidir. Malî açığın giderilmesinde hangi finansman

biçimine ağırlık verileceği, her bir finansman kaynağının alternatif kullanım maliyetine göre belirlenecektir. Bütçe açığını gidermek amacıyla gelir vergisi ve dolaylı vergilerde yapılacak bir artış belli ölçülerde enflasyonist baskılar yaratabilir. Bütçe açıklarının borçlanma yoluyla karşılanması, kamusal harcamaları arttırıcı yönde olacağından ve gelecekteki vergi yükünü arttıracığından, kısa dönemde harcanabilir gelirlere, tüketime ayrılan payı da arttırabilir. Yani sonuçta, borçlanmanın finansman biçimine bağlı olarak, enflasyonist eğilimler güçlenebilir (Sakıncı, 1990: 52). Bu bölümde finansman kaynaklarıyla ilgili olarak parasal finansman, borçlanma ve vergiler incelenecektir.

3.3.1. Parasal Finansman

Parasal finansman, bütçe açığının merkez bankasından kısa vadeli avans kullanılarak finanse edilmesidir. İç kaynak ihtiyacının merkez bankası kaynaklarından sağlanması, doğrudan maliyetin en düşük seviyede hatta sıfır olabileceği, fakat makro ekonomik açıdan bakıldığında riskler taşıyan bir özelliğe sahiptir. Bütçe açığının merkez bankası kaynakları ile finansmanı ekonomide para arzında bir genişleme meydana getirecek, para arzı artışıyla meydana gelen gelir akımından pay alanlar gelir etkisiyle tüketimlerini arttıracaklardır. Para arzında meydana gelen artışla birlikte faiz oranları düşer ve özel yatırımlar artar (Caşkurlu, 2003: 190). Aşırı parasal finansman ise aşırı talep artışı yoluyla enflasyonist baskılara neden olabilmektedir.

3.3.2. Borçlanma

Devletler borçlanmayı gerçekleştirmek için ya iç ya da dış kaynaklara başvururlar. Fakat devletlerin öncelikle kendi iç kaynaklarına yöneldikleri görülür. Ancak çeşitli sebeplerle dış borçlanmayı tercih ettikleri veya bu duruma mecbur kaldıkları görülür. Ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre dış borçlanma veya iç borçlanma tercihleri ters yönde bir gelişme gösterir. Buna göre, az gelişmiş ülkelerde, dış borçlar ağırlıklıyken, gelişmiş ülkelerin borçları iç borç niteliğindedir (Eker ve Meriç, 2000: 84). Çalışmanın bu bölümünde Türkiye'nin borç yükü ve tercihleri incelenecektir.

3.3.2.1. İç Borçlanma

Bir borcun iç borç olup olmadığını belirleyen temel unsur borcun ihraç yeri ve borcun milli gelir ile karşılanıp karşılanmadığıdır. İç borçlar, devletin siyasi sınırları içinde, vatandaşlara veya çeşitli kuruluşlara başvurarak sağladığı kaynaklardır. Dış borçlar ise, yabancı ülkelere veya uluslararası kuruluşlardan sağlanır. İç ve dış borç ayrımı milli ekonomi üzerindeki etkileri yönünden önem taşır. Bunların milli gelir üzerindeki etkileri farklıdır. Dış borçlar alındıkları zaman milli geliri artırıcı etki yaparken, iç borçlar milli gelirin miktarı yönünden bir değişiklik yaratmazlar. Dış borçlar milli ekonominin dış ödeme gücünü ve dış ödeme dengesini de etkilemektedir. İç borçların, milli para ile ödenmesine karşılık, dış borçlar genellikle yabancı para ile ödeneceğinden para değerindeki değişimler dış ödemeler üzerinde de etki yaratır (Çelebier, 1985: 16).

İç borçlanma milli ekonomi içerisinde bir el değiştirme olmakla birlikte özellikle kullanılması beklenmeyen fonların üretime katılmasını sağlamak yoluyla kalkınmayı hızlandırıcı ve ekonomik dengeyi koruyucu etkiler yaratabilir (İnce, 2001: 72).

Devlet, iç borçlanmaya ihtiyaç duyduğu takdirde, siyasi sınırları içindeki bireylere ya da çeşitli kuruluşlara başvurarak bunu sağlayabilir. Borçlanma işlemi devlet adına Hazine Müsteşarlığı yapmaktadır. Hazinenin borçlanabileceği kaynaklar, yaratacağı etkilerin birbirinden çok farklı olması nedeniyle önemlidir. Bu nedenle hazinenin, hangi kaynaklardan borçlanabileceği, yani alacaklıların kimler olacağının çok iyi seçilmesi gerekir. İç kaynakları, bireyler ve bazı özel kuruluşlar, bankalar, Merkez Bankası, sosyal güvenlik kuruluşları ile diğer kuruluşlar olarak sıralamak mümkün olmaktadır. Devlet iç borçlanmasının en önemli kaynaklarının biri ticari bankalardır. Bankalar para piyasasına etki edebilecek gerekli rezervlere sahip mali kurumlardır. Genel ekonomik durumun ihtiyacı ölçüsünde kredi miktarını genişletir ya da daraltırlar. Özellikle ekonominin durgun olduğu ve bankalarda kredi işlemlerinin az olduğu dönemlerde kamu borçlanmasının büyük yararları vardır. Çünkü bankaların kasalarında atıl olarak tutulan ve işletilmeyen fonları, devlet borç olarak ekonomiye aktarmaktadır (İnce: 2001, 82).

İç borçlanmada devletin en kolay başvurabileceği kaynaklardan birisi de Merkez Bankasıdır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde bağımsız bir mevki ve parasal kurum olarak çalışmaması nedeniyle, devletin olağan yollarla kaynak temininde zorlanması

durumunda Merkez Bankası kaynaklarından borçlanma yoluna gitmektedir (Eker ve Meriç, 2000: 39).

Devlet bireylerin kişisel tasarruflarından da borçlanmaktadır. Bu tür borçlar daha çok devletin ve kamu kuruluşlarının uzun vadeli finansman ihtiyacını karşılamak üzere, tahvil ihracı ile gerçekleştirdiği bir kaynak olmaktadır. Kaynağı birey olan kısa vadeli borçların önemi çok azdır (Eker ve Meriç, 2000: 34).

Devlet verimli kamu kurum ve kuruluşlarından da kaynak sağlayabilir. Özellikle yarı zorunlu veya zorunlu şekilde belirli fonları ya da kesintileri toplayan kurum ve kuruluşlar, bu şekilde topladıkları büyük miktarlara erişen fonlarını devlete ya da diğer kurum ve kuruluşlara ödünç verebilir (Eker ve Meriç, 2000: 35-36).

Tablo 7: İç Borç Stokuna İlişkin Gösterge ve Rasyolar (2000-2008)

Yıllar	İç Borç Stoku (Milyon TL)	İç Borç Stoku/ GSMH (Cari) (%)	İç Borç Faiz Öde. / Genel Bütçe Gid. (%)	İç Borç Faiz Öde./Vergi Gel.
2000	36.421	29,0	36,2	70,2
2001	122.157	69,2	46,5	101,8
2002	149.870	54,5	36,3	72,8
2003	194.387	54,4	37,2	62,4
2004	224.483	52,3	32,9	55,5
2005	244.782	50,3	22,7	33,9
2006	251.470	43,6	21,7	28,1
2007	255.310	39,4	20,3	27,1
2008	274.827	38,3	19,6	26,4

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Hazine Kamu Finansmanı İstatistikleri, İç Borç İstatistikleri, Yıllık Veriler <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous/IcBorc> (Erişim: 12.04.2010)

Bumko, Ekonomik Göstergeler, Temel Ekonomik Büyüklükler, Ekonomik Göstergeler, (1950-2010) . <http://www.bumko.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EFB856E08843ECBADB> (Erişim: 12.04.2010) Verilerine göre derlenmiştir.

İç borçlanmanın ekonomik, mali ve sosyal etkilerinin daha iyi anlaşılabilmesi ve iç borçlanmaya ilişkin analizlerin daha derin yapılabilmesi için, yukarıda daha önce değindiğimiz verilerden farklı olarak, iç borç stoku, iç borç stokunun GSMH'ya oranı, iç borç ve vergi gelirleri, borç faiz ödemelerinin bütçe içerisindeki payı vb. verileri de dikkate

alınmalı ve analizler bu yönde genişletmelidir (Bülbül, Ejder, Şahan, 2006: 114). Tablo 7'de söz konusu veriler toplu olarak verilmektedir.

Ülkemizde iç borç stokunun, incelenilen dönem itibariyle artış eğilimi içinde olduğu görülmektedir. Bu artışın ülkemizin ekonomik, mali ve sosyal dengelerini olumlu etkilemediği gözlenmektedir. İç borç stokunun artış göstermesi, kamusal mali dengeleri de ciddi biçimde bozmuştur. İç borç stokunun büyük boyutlarda artması, kamusal mali dengelerin bozulması, konsolide bütçe içinde kendini göstermektedir. 2001 yılı iç borç faiz harcamalarının boyutu, bütçedeki toplam harcamaların % 46'sı civarında olmaktadır. Bu durum, bütçe esnekliğini ortadan kaldırarak, ekonomik ve sosyal öneme sahip kamu harcamalarının giderek azalmasına neden olmaktadır. 2003 yılından itibaren bu oran düşmekte son yıllarda %20'ler civarında seyretmektedir.

İç borç stokunun nominal olarak artmasının yanı sıra, GSMH'ye oranlamak suretiyle, reel artışı konusunda da değerlendirme yapılabilmektedir. Tablo 2'de görüldüğü gibi, iç borç stoku 2000 yılı itibariyle GSMH'ye oranı % 29'a ulaşmıştır. Bu oran GSMH'nin yaklaşık üçte birine denk gelmektedir. 2001 yılında yaşanan mali krizin etkileri özellikle iç borç stokundaki sıçramadan rahatlıkla anlaşılmaktadır. Nitekim, 2001 yılı incelenen dönem itibari ile iç borç stokunun en yüksek olduğu yıldır. Takip eden yıllarda ülkenin yeniden büyümeye geçmesi, IMF'den sağlanan dış krediler nedeni ile iç borçlanmaya daha az başvurulması ve üç yıl üst üste sağlanan faiz dışı fazlanın etkisiyle iç borç stokunda gerileme yaşanmıştır. Ancak, bu gün gelinen durum itibariyle, iç borç stokunun yüksek olduğu ve ülkemizde borçlanmanın sarmal haline geldiği ve sürdürülemez bir hal aldığı görülmektedir. Ayrıca, borç stokunun yanı sıra borçlanma için katlanılan faiz maliyetinin konsolide bütçe içindeki payının, vergi gelirlerinin önemli bir payına denk gelmesi, iç borçlanmanın sorun haline geldiğinin göstergesidir (Bülbül, vd., 2006: 116). Borç stokunun yüksek düzeyde olmasının ekonomik, mali ve sosyal dengelere olumsuz etkileri olmaktadır.

Diğer taraftan sadece iç borç faiz ödemelerinin vergi gelirleri içindeki payı, 2001 yılında daha da ağırlaşarak %101,8 olarak gerçekleşmiştir. Kamu gelirleri içinde % 80 – 85 gibi bir paya sahip olan vergi gelirlerinin önemli bir kısmının, sadece iç borç faiz harcamalarına gitmesi, kamu gelirlerinin diğer kamu giderlerini karşılayamamasına ve kamu açıklarının sürekli olarak artmasına neden olmaktadır. Artan kamu açıkları ise doğrudan iç ve dış finansman ile karşılanmakta, bu da iç ve dış borç stokunu sürekli bir

biçimde artırmaktadır. Dolayısıyla, iç borç servisi açısından değerlendirme yapıldığında iç borç faiz yükü, hem iç borçlanmayı hem de dış borçlanmayı ağırlaştırıcı önemli bir unsurdur.

3.3.2.2. Dış Borçlanma

Dış borçlanma, ülkeye dışarıdan bir kaynak girişi sağlamaktadır. Bu nedenle dış borçlanma ile ülke dışarısından sağlanan bu kaynaklar, ekonomi üzerinde olumlu etki gösterirler. Dış borçlanmanın dışarıdan kaynak girişi sağlayarak yarattığı bu olumlu etki ekonomi üzerinde hemen etkisini gösterir. Ancak dış borçlanmanın anapara ve faiz ödemeleri ülkede dışarıya bir kaynak çıkışı sağlamaktadır. Bu itibarla anapara ve faiz ödemelerinin yoğun olduğu dönemlerde ekonomi üzerinde olumsuz bir etki yaratır. Dış borçlanma ekonominin dışsal etkilere olan hassasiyetini arttırmaktadır. Özellikle faiz ve kur riski, zaman zaman borçlanan ülke ekonomisinde beklenmeyen etkiler yaratabilmektedir. Bu itibarla her ülke için doğal bir borç sınırı vardır. Bu sınır ülkeden ülkeye farklılıklar göstermektedir. Öncelikle hangi gerekçelerle yapılmış olursa olsun doğal borçlanma sınırının aşılması durumunda borçlanmanın o ülke için faydadan çok bir maliyet unsuru haline geleceği kabul edilmelidir (Evgin, 2000: 11).

Türkiye de gelişmekte olan bir ülke olarak, özellikle son yirmi yıldır kalkınmasını finanse etmek için önemli oranda dış borç kullanımına gitmiştir ve günümüzde büyüyen bir dış borç problemiyle karşı karşıyadır. Türkiye'nin dış borçlarının gelişimi hemen hemen tüm kaynaklarda 1980 öncesi ve 1980 sonrası olmak üzere iki döneme ayrılmaktadır. Bunun nedeni; 1980'de uygulamaya konulan 24 Ocak kararlarıyla birlikte, Türkiye'de bu tarihe kadar izlenen ithal ikameci sanayileşme politikalarından vazgeçilmesi ve dışa açık, ihracata yönelik sanayileşme politikalarının uygulamaya geçirilmesidir. Bu politika değişikliği, Türkiye'nin kamu finansman sorununun büyümesine ve dış borçlarının artmasına yol açmıştır. Bu dönemde dış borçların artmasının nedeni; giderek artan cari işlem açıklarının finansmanıdır. Dışa açılmayla birlikte ihracatta önemli bir artış olmasına rağmen ithalatta artmıştır. İthalattaki artışın arkasında yatan temel etken de bu dönemde ara ve yatırım malları ithalatının artmasıdır. Bu dönemde ithal ara ve yatırım mallarına bağımlılığın azalmadığı hatta aksine arttığı ve Türkiye ekonomisinin bu yıllarda bol miktarda dış kaynak sağlamak suretiyle büyüebildiği belirtilmektedir (Boratav, 2003: 159-160).

Yerli sermaye birikiminin yetersiz olmasından dolayı istenen yatırım ve üretim düzeyinin sağlanamadığı gelişmekte olan ülkeler için dış finansman kaynakları büyük bir önem arz etmekte, bu da başlıca dış yardım, dış borç ve uluslararası sermaye akımı (portföy ve doğrudan yabancı yatırımlar) yoluyla mümkün olmaktadır. Türkiye'nin borçlanma dinamikleri incelendiğinde, 1980'lerde başlayan dışa açılma hamleleriyle birlikte dış borçlanma konusunda da belirgin olarak hız kazanan bir süreçten bahsetmek mümkündür. Özellikle 1990'lı yıllarda yeni aktörlerin bu sürece dâhil olmasıyla birlikte iç ve dış borçlanma yeni ivmeler kazanmıştır (Karagöz, 2007: 101).

2000 yılının başından bugüne kadar uygulanan programlar ekonominin 1980'li yılların başından bu yana planlanan yapısında önemli bir değişime yol açmadığından dış borçlanma ihtiyacı devam etmiştir. 2001 yılına gelindiğinde dış borç stoku 2000 yılına oranla azalış göstermiştir. Dış borç stokunun azalış gösterdiği yıllar genellikle ekonomik krizlerin yaşandığı dış piyasalardan borç almanın zorlaştığı dönemlere tekabül etmektedir. 2002 yılından başlayarak dış borç stoku artarak devam etmiş 2008 yılında azalmıştır. Borçların vadelerine bakıldığında genel olarak uzun vadeli borçlanmanın ağırlıkta olduğu görülmektedir.

Sürdürülebilir bir dış borçlanma politikasının standart göstergeleri, dış borç/ihracat, dış borç servisi/ihracat ve dış borç/GSMH rasyolarıdır. (Aklan, 2002).

Dış borçlanmanın sürdürülebilirliği, borçlanmadan elde edilen kaynaklarla, hükümet gelirlerinin gelecekteki borç servisini karşılayabilecek şekilde arttırılması ile mümkündür. Mali dengesizlik durumunda para otoriteleri, belli bir maliyete katlanarak yeni kaynaklar sağlamaya yönelmektedirler (Aklan, 2002).

Tablo 8'de dış borç stokuna ilişkin veriler sunulmaktadır. İlgili rasyolar bazında değerlendirme yapıldığında şu sonuçlara varılmaktadır:

Tablo 8: Dış Borç Stoku Profili (2000-2008)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Toplam Dış Borç Stoku(Milyon \$)	118.602	113.592	129.538	144.109	161.011	169.740	207.610	249.390	227.115
Kısa vade	28.301	16.403	16.424	23.013	32.205	38.283	42.640	43.175	50.562
Orta-Uzun vade	90.301	97.189	113.114	121.096	128.806	131.457	164.970	206.215	226.553
D. borç stoku/GSMH(%) *	44,69	57,74	56,20	47,26	41,24	35,25	39,44	38,45	37,5
D.Borç Stoku Değişim(%)	15	-4,2	14,0	11,2	11,7	5,4	22,3	20,1	11,1
Toplam Dış Borç stoku/İhracat	427,0	362,5	359,2	305,0	254,9	231,0	242,7	232,5	209,9
Dış Borç servisi/İhracat	79	78,6	80,0	58,9	48,3	50,1	46,8	45,4	40,1
Dış Borç servisi/GSMH*	11	16,9	12,5	9,1	7,8	7,6	7,6	7,5	7,2
Dış borç stokunun yüzde dağılımı	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Kısa vade(%)	23,9	14,4	12,7	16,0	20,0	22,6	20,5	17,3	18,2
Uzun vade(%)	76,1	85,6	87,3	84,0	80,0	77,4	79,5	82,7	81,8

Kaynak:<http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymouse?NavigationTarget=navurl://ca8a5b252efea63752b1cb4e1cc81997&InitialNodeFirstLevel=true> (Erişim:15.04.2010)

*Tük, İstatistik Göstergeler, 1923-2008, http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf (Erişim:15.04.2010)

Dış borç stoku /GSMH: bir ülkenin kredibilitesinin ölçülmesinde kullanıldığı gibi risk ve borç yükü analizlerinde de genel bir ölçüt olarak değerlendirilmektedir. Dünya bankası ve IMF tarafından kabul edilen ölçülere göre bu göstergenin % 30 ile %50 aralığında olması ülkenin orta derecede borçlu, %50'yi aşması durumunda ise çok borçlu olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin uluslar arası kriterlere göre 2001 ve 2002 yılı verilerine göre aşırı borçlu bir ülke statüsüne girdiği görülmektedir. Toplam dış borç stokunun GSMH' ye oranının % 50'nin üzerinde olması, ülkenin aşırı borçlu bir ülke olduğunu göstermektedir. Aşırı borçlu ülke olarak adlandırılan bazı ülkeler, uluslararası mali piyasalarda borçlanabilme performansları nedeniyle, borç krizi içine girmemişlerdir (Evgin, 2000:15).

Ancak, dış borçları ödeme sorunuyla karşılaşma durumunda tekrar borçlanma kısa vadeli ve yüksek faizli olabilmektedir. Türkiye açısından da böyle bir yapının ortaya çıktığını belirtmek mümkün olabilmektedir. Türkiye'de, dış borç stokunun son yıllarda

artış göstermesinin önemli nedenlerinden biri de, özel sektörün, özellikle bankaların kamunun fon ihtiyacı ve uygulanan istikrar programlarının da etkisiyle, kısa vadeli yabancı fonların yurt içinde önemli getiri elde etmesine olanak sağlaması olmaktadır.

Dış Borç Stoku/İhracat: Bu rasyonun %165 - 275 olması halinde ülke orta derece borçlu, %275'in üzerinde olması halinde ülke aşırı borçlu kabul edilmektedir (İnce, 2001: 171). Bu oran, bir ülkenin borçluluk durumu, borç ödeme kapasitesi ve ihracat gelirlerinin toplam borç stoku üzerindeki uzun vadeli etkileri hakkında bilgi verebilecek ölçüt olarak kullanılabilir. Dış Borç Stoku/İhracat açısından değerlendirildiğinde; Tablo 8'e göre Türkiye'nin 2004 yılından itibaren, orta derece borçlu ülke olduğu, diğer yıllarda ise aşırı borçlu ülke konumunda olduğu görülmektedir. Ancak, son yıllarda ihracat gelirlerindeki artışın yanı sıra, ithalat giderlerinin de artmış olması, bu dönemki gelişmenin yanıltıcı olduğunu göstermektedir.

Dış Borç Servisi/İhracat: Dış borç servisi, dış borç anapara ve faiz ödemelerinden oluşmaktadır. Bu rasyo, ülkenin dış borç ödeme gücünü göstermektedir. Rasyonun %18 – 30 arasında olması, ülkenin orta derece borçlu, %30'u aşması ise aşırı borçlu olduğunu göstermektedir (İnce, 2001: 171). Dış Borç Servisi/İhracat açısından değerlendirildiğinde; Türkiye'nin incelenen dönem itibarıyla, uluslararası kriterlere göre aşırı borçlu ülkeler statüsünde olduğu görülmektedir (Bülbül, vd., 2006: 121).

Türkiye hemen her yıl kamu bütçe açığı veren ve bu açıkların GSMH içindeki payının giderek arttığı bir ülkedir. Kamu kesimi açıkları çok büyük hacimde gerçekleşmekte ve süreklilik arz etmektedir. Kamu açıklarının özellikleri ve bunların finanse edilmiş şekli, açıkların döngüsel bir etkiyle büyümesi ve dolayısıyla, borçların sürekli olarak artması sonucunu doğurmaktadır. Kendini besleyen bu döngünün kırılmaması durumunda borç yükü kaldırılamayacak bir ağırlığa ulaşmıştır. 1990'lı yılların ortalarında ve 2000'li yılların başında Türkiye'de yaşanan makro ekonomik istikrarsızlıklar ve üstlenilen riskler sonucunda, kamu borç stoku hem miktar olarak artış göstermiş hem de kompozisyon olarak değişmiştir. Türkiye'de 1990'lı yılların ortasından itibaren dış borçlanmanın ağırlığını iç borçlanma almıştır. Borçlanmanın kamu-özel bileşiminde ise kamunun ağırlığını piyasa, başka bir ifadeyle özel kesim almıştır (Koçak, 2009: 72).

3.3.3. Vergiler

Kamu gelirler içerisinde en önemli yeri vergi gelirleri almaktadır. Vergi gelirleri hükümetlerin kamu hizmetlerini yerine getirmedeki en önemli mali kaynaklarıdır. Gelişmiş ülkelerde devlet gelirleri içinde toplam vergi gelirlerinin payı % 85–95 arasındadır. Vergi gelirleri içerisinde ise dolaysız vergilerin oranı daha yüksektir. Türkiye’de ise toplam kamu gelirleri içerisinde vergi gelirlerinin oranı %70–85 arasındadır. Vergi gelirlerinin toplam gelirler içindeki payının düşük olduğu söylenebilir. Vergi gelirleri içerisinde dolaylı vergilerin (KDV, ÖTV, vb.) payının yüksek olması Türkiye’de vergi kaybının yüksek olmasına neden olmaktadır.

Ayrıca dolaylı vergiler, vergi hasılatı yönünden verimli olmalarına rağmen adaletsiz vergilerdir. Gelir dağılımında adaleti sağlamaktan uzaktır (Türk, 2008b: 128).

Tablo 9: Türkiye’de Vergi Gelirleriyle İlgili Bazı Göstergeler (2000-2005)

	2000	2001	2002	2003	2004**	2005**
Vergi Gel. /Toplam Harcamalar	56.4	49.0	50.9	60.0	66.0	74.9
Vergi Gel. / Faiz Dışı Top.Har.	99.9	99.1	91.2	103.0	105.8	105.8
Dolaysız Vergiler / Vergi Gel	40.9	40.5	33.7	33.0	29.7	29.4
Dolaylı Vergiler / Vergi Gel.	59.1	59.5	66.3	67.0	70.3	70.6
Vergi gelirleri/toplam gelirler*	80.2	78	79.9	85.5	84.1	80.6

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950- 2006

<http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FCC41EB0226750A883> Erişim: 16.04 2010

*TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923-2008: 638 verilerinden derlenmiştir.

** Geçmiş yıllar verileri ile mukayese edilebilmesi için Analitik Bütçe Sınıflandırmasına göre düzenlenmemiştir. Özel gider indirimi ödemeleri hariçtir.

Devletin, vergi gelirleri ile kamu açıklarının finansmanını sağlayabilmesi ülkedeki vergi tabanı ile alakalıdır. Kayıt dışı sektör de ülkemizde çok büyüktür ve devlet; bu kesimi kayıt altına alarak finans ihtiyacının bir kısmını da karşılayabilir. Sonuç olarak; vergileri arttırmakla bütçenin denkleştirilemeyeceği, hatta tam tersine vergi indirimlerinin kayıp ve kaçakları azaltarak vergide artışa yol açacağı ve bu artışın bütçenin finansmanı sağlayacağı söylenebilir.

3.4. Türkiye’de Bütçe Açıklarının Analizi

Bütçe açıkları, çeşitli açılardan analize tabi tutulabilir. Bu çalışmada bütçe açıkları, KKBG ve bazı mali performans göstergeleri açısından incelenmiştir.

3.4.1. Kamu Kesimi Borçlanma Gereğinin Analizi

Kamu finansman dengesi, kamu kesiminin belli bir dönem (yıl) içindeki gelir ve gider dengesini ifade eder. Genellikle giderlerin gelirden fazla olması ile kamu kesiminin açık vermesi söz konusu olmaktadır. Bu açıkların önemli boyutlara ulaşması veya kronik hale gelmesi günümüzde pek çok ülke için önemli bir sorun haline gelmiştir.

Ortaya çıkan kamu kesimi finansman açıkları, bu açığın finansmanı sorununu gündeme getirmektedir. Genellikle kamu açığın finansmanı için kullanılan kavram kamu kesimi borçlanma gereğidir (KKBG). Başka bir ifade ile KKBG, devletin kamu açığını ölçmeye yarayan bir kavramdır. Bunun adına borçlanma gereği denilmesinin nedeni ise açığın kapatılması için ne kadar borçlanmak gerektiğini ölçmeye yaramasıdır.

Türkiye’de kamu kesimi borçlanma gereği, 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu (KMYKK) yürürlüğe konuluncaya kadar yukarıda saydığımız ve kamu kesimini oluşturan yedi birimin bütçe açık ya da fazlalarının toplamından oluşmaktaydı. KKBG’ni Türkiye açısından hesaplamak istediğimizde ise Tablo 10’da belirtilen yöntemle bunu gerçekleştirmek mümkün olmaktadır (Günay, 2006: 22).

10.12.2003 tarihinde kabul edilip, 24.12.2003 tarih ve 25326 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 5018 sayılı KMYKK ile kamu kurum ve kuruluşlarının sınıflandırılması ve bütçe türleri değişmiştir.

Kanunun 1.1.2005 tarihinde yürürlüğe gireceği hükmü yer almış, fakat 5277 sayılı 2005 Mali Yılı Bütçe Kanununun “Kısmen veya Tamamen Uygulanmayacak Hükümler” başlıklı 37. maddesinde yer alan “5018 sayılı Kanunun bütçe uygulamalarına ilişkin hükümleri 2005 yılında uygulanmaz” hükmü gereğince bütçe türleri 2005 yılında da eski şekliyle uygulanmış 2006 yılında ise yeni şekil geçerli olmuştur.

Tablo 10: Türkiye’de Kamu Kesimi Borçlanma Gereğinin Ölçümü

Konsolide Bütçe Açığı (Genel + Katma Bütçe)	A
KİT’lerin Finansman Açıkları Toplamı	B
Mahalli İdarelerin Finansman Açıkları Toplamı	C
Sosyal Güvenlik Kuruluşlarının Finansman Açıkları Toplamı	D
Fonların Finansman Açıkları Toplamı	E
Döner Sermaye İşletmelerinin Finansman Açıkları Toplamı	F
Toplam Kamu Kesimi Finansman Açığı	T
Kamu Kesimi Borçlanma Gereği (KKBG)	$KKBG = T / GSMH \times 100$

Kaynak: Günay Ayşe, *Mali Disiplinin Sağlanmasında Anayasal Denk Bütçe Yaklaşımı Ve Türkiye’de Uygulanabilirliği* (Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İzmir, Kasım 2006: 22.

Türkiye’de Kamu Kesimi Borçlanma Gereğinin ölçülmesinde yukarıdaki şemada gösterilen kamu kesimi finansman açıkları hesaplamaya dahil edilmekteydi. 5018 sayılı KMYKK’nun, Muhasebe-i Umumiye Kanunu’nun yerine geçmesiyle birlikte bu hesaplamada, yukarıda belirtilen tanım değişikliği nedeniyle farklılık ortaya çıkmıştır. 5018 sayılı KMYKK’daki kamu birimleri bütçe tanımlarından yola çıkarak Tablo 11’de belirtilen şekilde KKBG ölçümü yapılabilir (Günay, 2006: 24).

Tablo 11: 5018 Sayılı KMYKK’na Göre KKBG Ölçümü

Merkezi Yönetim Bütçe Açığı/Fazlası (Genel Bütçe + Özel Bütçe + Düzenleyici ve Denetleyici Kurum Bütçeleri)	A
Sosyal Güvenlik Kurumları Bütçe Açığı (Fazlası)	B
Mahalli İdareler Bütçe Açığı (Fazlası)	C
Döner Sermaye İşletmeleri Bütçe Açığı (Fazlası)	D
Fonlar Bütçe Açığı (Fazlası)	E
KKBG (Genel Yönetim Bütçe Açığı (Fazlası))	$KKBG = A+B+C+D+E$

Kaynak: Günay Ayşe, *Mali Disiplinin Sağlanmasında Anayasal Denk Bütçe Yaklaşımı Ve Türkiye’de Uygulanabilirliği* (Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İzmir, Kasım 2006: 24.

Türkiye’de KKBG, konsolide bütçenin yanında KİT’ler, sosyal güvenlik kuruluşu, yerel yönetimler, döner sermayeli kuruluşlar, bütçe dışı fonlar ve özelleştirme kapsamındaki kuruluşların açıkları (fazlaları) toplamından oluşmaktadır (Şen vd, 2007: 208)

KKBG, büyüklükleri itibariyle maliye politikalarının hedeflerinin tespit edilmesinde ve uygulanacak politikaların tercih edilmesinde dikkate alınan oldukça büyük öneme sahip bir ekonomik göstergedir. 2000’li yılların başında Türkiye ekonomisinin temel makro ekonomik sorunları arasında yer alan ve kamu borçlanmasının hızla artmasına yol açan KKBG, 1980’li yılların sonlarında itibaren genişleyerek artmıştır. 1990’lı yıllarda bu artış trendi devam etmiş ve nihayetinde 2000’li yılların başında büyük bir soruna dönüşmüştür.

Tablo 12: Kamu Kesimi Borçlanma Gereğinin Bütçe Türlerine Göre Dağılımı (2000-2005) (Gsmh'ya Oranlar Yüzde)

Yıllar	2000	2001	2002	2003	2004(1)	2005(2)
Konsolide bütçe	10,9	17,4	14,8	11,3	7,1	1,7
KİT	1,6	0,0	-1,1	-0,4	-0,4	-0,1
Mahalli İdareler	0,4	0,3	0,1	0,4	-0,1	-0,1
Döner Sermayeli Kuruluşlar	-0,1	-0,1	-0,2	-0,3	-0,3	-0,3
Sosyal Güvenlik Kuruluşları	-0,3	-1,1	-1,0	-1,1	-1,0	-0,9
Fonlar	-1,2	-0,5	0,0	-0,2	-0,5	-0,6
Özelleştirme Kap. Kur	0,4	0,4	0,1	-0,4	-0,2	0,0
Toplam Kamu Kesimi Borç. Gereği	11,8	16,4	12,7	9,4	4,7	-0,4
Toplam Kamu Faiz Dışı Borç. Gereği	-5,7	-8,1	-7,0	-7,8	-8,9	-10,1

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 1950-2006

<http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FCC41EB0226750A883> Erişim: 15.04.2010.

(1) Geçici

(2) Gerçekleşme Tahmini

İşsizlik Sigortası Fonu Sosyal Güvenlik Kuruluşlarına Dahildir.

(-) İşareti Fazlayı Göstermektedir

Tablo 12, Türkiye’de Kamu Kesimi Borçlanma Gereğinin Bütçe Türlerine Göre Dağılımı’nı göstermektedir. Türkiye’de KKBG’nin en büyük kısmı konsolide bütçe açıklarından kaynaklanmaktadır. Konsolide bütçe, genel bütçe ve katma bütçelerin

toplamına eşittir; ancak katma bütçeler, genel bütçeden katma bütçelere yapılan hazine yardımlarını da içerdiğinden, bu toplamdan hazine yardımları düşülmektedir.

Konsolide bütçe dengesindeki en önemli artışlar 2000'li yıllarda olmuştur. KKBG'nin GSMH'ye oranı, 2001 yılında yüzde 17.4 oranına ulaşarak büyük bir mali soruna dönüşmüştür. Türkiye 2001 yılında olağanüstü kamu kesimi borçlanma gereği ile karşı karşıya kalmıştır.

Konsolide bütçe açığının KKBG içindeki payı artarken KİT'lerin payı giderek azalmış ve hatta son yıllarda KİT'ler fazla vererek KKBG'nin finansmanına katkıda bulunur hale gelmiştir. Ve neredeyse konsolide bütçe dışında kalan diğer tüm birimlerde fazla verilmeye başlanmıştır. KİT'ler, ekonomik faaliyette bulunmak üzere devlet ya da başka bir kamu kuruluşu tarafından yalnız veya ortaklık yolu ile oluşturulan, sermayesinin tamamı veya çoğunluğu devlet veya diğer kamu kuruluşlarına ait olan, doğrudan veya dolaylı biçimde devlet tarafından denetlenen ve ürettikleri mal ve hizmetlerden yararlanabilmek için karşılık ödenmesi gereken iktisadi işletmelerdir (http://www.ydk.gov.tr/egitim_notlari/kit'lerin%20denetimi.htm#11)

KİT'lerin finansman dengelerinin bozulmaya başlaması 1980'li yıllardan sonra olmuştur. 1990'lı yıllara gelindiğinde KİT'lerin bu finansman açıkları bazı yıllar GSMH'nin yüzde 3-4'üne ulaşmıştır. 2002 ve 2005 yılları arasında ise KİT'ler tekrardan finansman fazlası vermeye başlamıştır (Ceyhan, 2005: 653).

Ancak Sosyal Güvenlik Kuruluşları açıklarında olduğu gibi, KİT'lerin finansman açıklarının önemli bir kısmı konsolide bütçeden yapılan transferlerle karşılandığı için KİT'lerin açıkları KKBG içerisinde olduğundan düşük gözükmetedir. KİT'lerde bazı yıllar finansman açığının ortaya çıkmasının temel nedenleri arasında; 1980'li yıllarda Türk parasının değerinin sürekli artmış olması, dış ticarete koruma oranlarının düşürülmesi, ücret ve diğer işletme giderlerinde artışın yaşanması ve tarımsal ürün fiyatlarında meydana gelen yükselmeler gösterilmektedir ((Emil, Yılmaz ve Rijckeghem, 2005: 20).

2000 sonrasında fazla veren sosyal güvenlik kuruluşlarının konsolide bütçeden yapılan transfer ödemeleriyle desteklendiğini dikkate almak gereklidir. Bilindiği gibi Sosyal Güvenlik Kuruluşları, özünde bu dayanışma gereksiniminin ülke ölçeğinde kurumsallaşmış halidir. İşlevi ve etkinliği açısından tutarlı ve sürdürülebilir bir sosyal

güvenlik sistemi bireylerin karşı karşıya kaldıkları risklerde birbirine destek olabilme olanağını sağlamaktadır (<http://www.hazine.gov.tr>).

Sosyal Güvenlik Kuruluşlarının kendilerine mahsus özel gelirleri bulunmaktadır. Ancak bu kuruluşların gelirleri giderlerini karşılamaya yetmediğinde ortaya çıkan açık merkezi hükümet bütçesinden yapılan transferlerle karşılanmaktadır. Türkiye’de Sosyal Güvenlik Kuruluşlarının mali dengelerine bakıldığında bu kuruluşların mali dengelerinin bozulması ve finansman güçlükleri çekmeleri 1990’lı yılların ortalarında sonra sözkonusu olmaya başlamıştır. 2002 yılına gelindiğinde ise Sosyal Güvenlik Kuruluşlarının verdiği finansman açıkları için bütçeden aktarılan kaynakların GSMH’ye oranı yüze 3-4’lere ulaşmıştır. Sosyal Güvenlik Kuruluşlarının verdikleri bu açıkların oranı son zamanlarda KKKG’nin üçte birine tekabül etmiştir. Bundan dolayı KKKG’deki bu artışta Sosyal Güvenlik Kuruluşlarının payı önemli hale gelmiştir (Eker ve Meriç, 2000: 282-283).

Ancak Sosyal Güvenlik Kuruluşlarının finansman açıklarının önemli bir kısmı konsolide bütçeden yapılan transferlerle karşılandığı için bu kurumun açıkları KKKG içerisinde düşük bir oranda gözükmemektedir. Sosyal Güvenlik Kuruluşlarının mali dengesindeki bu bozulmaların nedeni ise sistem içerisinde meydana gelen birkaç gelişmeden kaynaklanmaktadır. Bu nedenlerden en önemlisi bu kuruluşlarda biriken fonların uzun yıllar diğer kamu açıklarının kapatılmasında kullanılmasına rağmen karşılığında piyasanın çok altında faiz ödenmesidir. İkinci neden, 1990’lı yılların başında emeklilik yaşı erkeklerde 55, kadınlarda 50 olmasına rağmen 1992 yılında sonra emeklilik yaşının erkeklerde 43, kadınlarda 38’e çekilmesidir. Diğer bir deyişle aktüeryal dengenin bozulmasıdır. Üçüncü olarak bu kuruluşların sağlık harcamalarının yıllar itibariyle artış göstermesi de kuruluş giderlerini sürekli arttırmıştır. İlave olarak 2002-2003 yıllarından sonra sisteme aktif sigortalı girişi sayısının azalmaya başlaması, yapısal nitelikli reformların yapılamaması, bu kuruluşların açıklarını arttıran diğer nedenler olarak sayılabilir (Emil, vd. 2005: 21).

Fonlar, belirli veya birbirine yakın amaçlar grubunun gerçekleştirilmesi için belirli kaynakların toplandığı ve harcandığı, bütçe bağlantılı veya bütünüyle bütçe dışı kamusal nitelikli özel hesaplar olarak tanımlanabilir (Hazine Müsteşarlığı, “Kamu Maliyesinde Reform”, <http://www.hazine.gov.tr/fonlar230801.htm>),

Fonların da küçük de olsa genel olarak fazla verdiği söylenebilir. Özelleştirme kapsamındaki kuruluşlarda ise zaman zaman açık ya da fazla verdikleri ancak paylarının düşük olduğu dikkat çekmektedir (Şen vd, 2007: 210).

Ülkemizde de özellikle 1980’li yıllarla birlikte her alanda hızla yaygınlaşan fon uygulamaları kamu maliyesinin belirleyici bir unsuru haline dönüşmüş ve ayrı bir alt mali sistem oluşturmuştur. Fonlar, giderek hemen her alandan kaynak toplayan, kullanım amaçları dışına çıkabilen, kaynakların etkin kullanımından uzaklaştırılmasına yol açan, yeterli ve etkin denetimleri yapılamayan ve süresiz çalışan bir sisteme dönüşmüştür. Fon uygulamalarının etkinliğinin arttığı ve bütçe dışı fon sayısının doruğa çıktığı dönem 1980’li ve 1990’lı yıllar olmuştur. 1990 yılların ikinci yarısından sonra fon sayısı 80’i bulmuştur (Hazine Müsteşarlığı “Kamu Maliyesinde Reform”, <http://www.hazine.gov.tr/fonlar230801.htm>).

Kamu maliyesinde şeffaflığı ve hesap verilebilirliği ciddi şekilde yok eden fon uygulamaları kuruldukları yıllarda finansman fazlası verirken, 1990’lı yıllarda finansman açığı vermeye başlamıştır. Bu açıklar her seferinde merkezi bütçeden kapatılmış ve ülkenin borç yükünün artmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler neticesinde, gelirleri açısından bütçenin önemli bir büyüklüğüne ulaşan fon sisteminin disiplin altına alınması ve bu suretle mali disiplin ve şeffaflığın artırılması amacıyla fon sisteminin tasfiye edilmesi gereği ortaya çıkmıştır. Bu nedenle 2000’li yıllarda bütçe dışı fonların pek çoğu uygulamadan kaldırılmıştır. Günümüzde 1 tanesi bütçe içi, 5 tanesi bütçe dışı olmak üzere 6 tane önemli fon uygulanmaktadır. Bu bütçe dışı fonlardan üç tanesi (Savunma Sanayini Destekleme Fonu, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu ve Özelleştirme Fonu) kamu kesimi genel dengesinde yer almaktadır. Geri kalan iki fon (Tanıtım Fonu ve Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu) kamu kesimi genel dengesi içinde yer almamaktadır. Yeni Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu ile bu iki fonun ilişkili oldukları Bakanlıklar ile birleştirilip bütçe içine alınması amaçlanmaktadır (Emil vd, 2005: 24)

Kamu kesimi genel dengesi içinde yer alan dördüncü unsur yerel yönetimlerdir. Yerel yönetimler, kendi gelirleri ve harcamaları ile merkezi idarenin dışında idarelerdir. Ancak yerel yönetimler, her geçen gün çeşitli sebeplerle hizmet yelpazesi genişlemesine rağmen, yeterli mali kaynaklara sahip değildir (www.econturk.org/yereleyonetimler.doc).

Yerel yönetimlerin ise oransal olarak küçük görünse de genellikle açık verdikleri görülmektedir. Yerel yönetimler kendi gelir kapasitelerini yaratma konusunda sınırlı imkanlara sahip oldukları için zaman zaman hazine kefaletine dayanan dış borçlanmaya başvurmaktadırlar. Bu borçlar zamanı geldiğinde belediye tarafından ödenmediğinde ise hazineye kalmaktadır. Günümüzde vadesi gelen belediye borçlarının yüzde 80'i hazine tarafından ödenmektedir. Bunun sonucunda hazine kendi borçları yanında bir de önceden garanti etmiş olduğu bu belediye borçlarını ödemek zorunda kalmakta, bu da hazinenin borçlanma ihtiyacını daha da arttırmaktadır.

Bu gelişmelerin dışında, bütçe açıklarının KKBG'nin sadece bir kısmını oluşturduğunu belirtmekte yarar vardır. Zira bu açıkların dışında başka kurum ve kuruluşların açıkları da hazineye yansımakta ve KKBG'nin daha büyük rakamlara ulaşmasına neden olmaktadır. Nitekim bu açıklara batık bankaların ortaya koydukları 40 milyar dolar zarar ile hazine garantisinden doğan borçlar, bütçe dışında takip edilen borç ana para geri ödemeleri, kur farklarından doğan zararlar ve yap-işlet-devret sözleşmelerinin gerektirdiği finansmanlar dahil edilmemiştir. Dolayısıyla bu rakamlar da KKBG'ye eklendiğinde KKBG'nin GSMH'ye oranı çok daha yüksek oranlara ulaşmaktadır (Ceyhan, 2005: 641- 653).

Oysa Maastricht Kriterlerine göre bir ülkenin kamu kesimi açığının toplam kamu içindeki payının yüzde 3'ü geçmemesi gerekmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde kamu açıklarının 1990'lı yıllardaki ortalaması GSMH'nin yüzde 3-4'ü arasında seyretmektedir. Gelişmiş ülke ortalaması ise yüzde 2-3 arasında seyretmektedir (International Monetary Fund, Outlook, Spring, 2000: 133-139) Türkiye'de bu oranın 2001 yılında yüzde 16.4'e ulaştığı göz önünde bulundurulduğunda KKBG'nin Türkiye'de bazı yıllar anormal derecede yüksek oranlara ulaştığı söylenebilir.

Kamu kesimi borçlanma gereğindeki artışın nedeni bu süreçte kamunun gelirlerinden daha fazlasını harcamaya başlamasıdır. Kamu sektöründe yer alan kurum ve kuruluşların finansman yapısının zamanla aşırı şekilde bozulması ve son yıllarda yaşanan ekonomik krizlerin sıklaşması Türkiye'de kamu maliyesinde dengelerin bozulmasına ve kamu kesimi borçlanma gereğinin artmasına yol açmış, bu finansman açığının kapatılması için de çoğu zaman hükümetler iç ve dış borçlanmaya başvurmak zorunda kalmıştır.

Tablo 14: Kamu Kesiminin Bazı Mali Performans Göstergeleri 2000-2005 (Yüzde Olarak)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
KH/GSMH	37.4	46.0	42.62	39.38	35.1	32.2
KG/GSMH	26.47	29.09	27.46	28.11	28.04	30.5
Açık/GSMH	-10.9	-16.9	-15.2	-11.3	-7.1	-1.7
Cari Harc./GSMH	10.82	11.56	11.12	10.80	10.43	10.04
Yatırım Harc./GSMH	2.2	2.72	3.07	2.01	1.77	1.89
Transfer Harc./GSMH	24.37	31.72	28.44	26.57	22.90	20.25
Transfer Harc./KH	65.18	68.96	66.7	67.47	65.24	62.9
Yatırım Harc./KH	5.89	5.91	7.19	5.11	5.05	5.9
Personel Harc./KH	21.24	18.74	19.70	21.51	24.22	25.5
Faiz Ödemeleri/GSMH	16.27	23.27	18.86	16.43	13.19	9.40
Faiz Ödemeleri/KG	61.5	80.0	68.7	58.5	47	30.8
Faiz Ödemeleri/Vergi Gelirleri	77.1	103.3	87.0	69.5	56.9	39.0
Faiz Ödemeleri/Toplam Harcamalar	43.5	50.6	44.2	41.7	37.6	29.2
Faiz Ödemeleri/Transfer Harc.	66.8	73.4	66.3	61.8	57.6	46.4
Faiz Ödemeleri/Yatırım Harc.	585.1	700.8	525.4	652.3	585.2	376.9
Toplam Gelirler/Toplam Harc.	70.8	63.2	64.4	71.4	79.9	94.8
Vergi Gelirleri/Toplam Harcamalar	56.4	49.0	50.9	60.0	66.0	74.9
Vergi Gelirleri/GSMH	21.1	22.5	21.7	23.6	23.2	24.1
Dolaysız vergiler/Vergi Gelirleri	40.9	40.5	33.7	33.0	29.7	29.4
Dolaylı Vergiler/Vergi Gelirleri	59.1	59.5	66.3	67.0	70.3	70.6
Vergi Gelirleri/Toplam Gelirler	79.72	77.41	78.95	84.11	82.68	79.0

Kaynak: DPT, Ekonomik Ve Sosyal Göstergeler 1950-2006.

<http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FCC41EB0226750A883> Erişim:02.03.2010.

Yatırım harcamalarını GSMH içindeki payına bakıldığında oldukça geri planda kaldığı görülmekte 2000’li yılların başında %2’ler civarında seyrettiği ve hatta son zamanlarda %2 ‘lerin altına düştüğü görülmektedir. Bu da gelişme çabasında olan bir ülke için parlak bir durum değildir.

Bütçenin gelir yönünde vergi gelirlerinin toplam gelirler içindeki payının ortalama % 80’ler seviyesinde seyrettiği görülmektedir. Faiz giderlerinin kontrolsüz biçimde artması ve vergilerdeki artışın bu gelişmeye paralel hareket edememesi sonucu borç faiz ödemelerinin vergi gelirleri içindeki payı hızla yükselmiş ve 2001’de %103’e ulaşmıştır. İzleyen yıllarda azalarak %40’ın altına düşmüştür. 2000 sonrası süreçte vergilerin yapısı da bozulmuş örneğin dolaylı vergilerin ağırlığı giderek artmış ve 2005’e gelindiğinde % 70 ler seviyesine çıkmıştır. Dolaylı vergiler gelir dağılımını bozucu etkiye sahip olmasına rağmen

bu vergilere ağırlık verilmesi tahsilatın daha kolay olması, herhangi bir tepkiye neden olmaması gibi gerekçelere dayandırılabilir.

IV. BÖLÜM

4. TÜRKİYE'DE 2000'Lİ YILLARDA BÜTÇE AÇIKLARI VE MAKRO EKONOMİK ETKİLERİ

Bütçe açıklarının makroekonomik etkileri konusunda Türkiye'de birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda üzerinde durulan konuların başında bütçe açığı-enflasyon ilişkisi gelmektedir. Diğer yandan çok olmasa da bütçe açıkları-büyüme, bütçe açıkları-cari işlemler açığı ilişkisi üzerinde duran çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalar ışığında bütçe açıklarının makroekonomik etkileri aşağıdaki başlıklar halinde incelenmiştir;

4.1. Bütçe Açıklarının Enflasyona Etkileri

Bütçe açıklarının makro ekonomik etkileri için yapılan ampirik çalışmalardan birini Batavia; Lash (1983)'de yapmıştır. Batavia; Lash (1983), 1950–1975 dönemlerindeki verileri kullanarak regresyon analizi yapmıştır. Ampirik çalışması sonucu ulaşılmış olduğu bulgular ise; Türkiye'de enflasyon kendi kendini besleyen bir süreçte işlemektedir. (Doğan, 2005: 90).

Enflasyon oranında meydana gelen bir artış, bütçe açıklarının artmasına neden olmaktadır. Bütçe açıklarının artması monetizasyona, para arzının artması ise enflasyona neden olarak gösterilebilir. Yapılan çalışmalarda bütçe açıkları ile enflasyon arasında çift yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.(Barışık, Kesikoğlu, 2006: 62)

Kamu açığının finansmanında geleneksel yöntemler olan iç borçlanma, dış borçlanma ve monetizasyon, bütçe açıkları ile enflasyon arasında bağlantının kurulmasında meydana getirdiği dolaylı ve dolaysız etkiler aracılığıyla belirleyici olmaktadır. İç ve dış borçlanma bütçe açıklarının borçlanma ile finanse edilmesi olarak değerlendirilirse, hükümetin bütçe açıklarını tahvil satarak ya da para basarak finanse etmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla iki finansman yönteminin de belli koşullar ve yaklaşımlar çerçevesinde enflasyon üzerinde farklı etkileri bulunmaktadır (Ejder, 2002: 192).

İç borçlanmanın ağırlıkta olduğu bir finansman modelinde, reel faiz haddinin artması, borçlanmanın parasallaşmasına neden olarak enflasyonist baskıya yol açmakta ve

reel faiz haddinin büyüme oranının üzerinde seyretmesi durumunda yatırımlarda düşmeye sebep olarak piyasa da mal ve hizmet arzındaki artışı yavaşlatması yoluyla enflasyonun artışına sebep olmasıdır.

Dış borçlanmayla finansmanda ise, borçlanmanın vade yapısı, faizi ve borcun ödenmesi aşamasında ortaya çıkan makro ekonomik değişiklikler, enflasyon üzerinde farklı etkiler oluşturmaktadır. Bütçe açığını kapatmak amacıyla dış borçlanmaya başvurulmasının fiyat istikrarı üzerindeki etkisi öncelikle uygulanan kur politikası dolayısıyla kurların değerlenme düzeyi (eksik, gerçekçi, aşırı değerli) ile ilgilidir.

Bununla birlikte dış borçlanmanın herhangi bir müdahale olmaması durumunda beklenen teorik etkisi kurların düşmesi yönündedir. Bu durumda dış borç kullanımının görece olarak ucuzlayan ithal ürünler nedeniyle anti-enflasyonist bir etki yaratması beklenmektedir. Alınan borcun kullanımı aşamasında gerçekleştirilen emisyonun hacmi ve dış kaynaktan yararlanan sektörlerin niteliği ve borç servisinin gerçekleştirilmesi döviz sorunu ile ilgili olduğu gibi iç kaynak tahsisini de ilgilendirdiği için fiyatlar genel düzeyini etkilemektedir.

Bütçe açıklarının monetizasyon yolu ile finanse edilmesi para arzını arttıracak ve parasal genişleme de enflasyona yol açacaktır. Ancak hükümet reel para talebindeki artışa paralel olarak enflasyonist baskıya neden olmadan para basıp gelir elde etme olanağına sahiptir. Buna göre bütçe açıklarının borçlanmayla finansmanı uzun dönemde parasal finansmandan daha enflasyonist olacaktır, çünkü hükümet açıkları sürekli borçlanmayla finanse ederse, alınan dış borçların geri ödenmesi sürecinde faiz de ödeneceğinden yukarıda açıklanan etkilerin tersine bir sonuç yaratacağıdır ve para arzı artmadığı halde enflasyonist etki meydana gelecek, borç faiz sarmalına dönüşecektir. Ancak, monetizasyonun enflasyon vergisine yol açarak, hükümetin enflasyonu gelir elde etmek için kullanımı sonucu oluşan yüksek enflasyonun vergi matrahını eriterek vergi gelirlerini reel olarak azaltması da (Tanzi etkisi), bütçe açıklarının artışına sebep olabilecektir.

Türkiye’de bütçe açıklarının enflasyon üzerinde etkisini analiz ederken özellikle iki noktanın dikkate alınması gerektiği vurgulanmaktadır: Birincisi, Türkiye’de bütçede yer alan kamu harcamaları diğer ülkelerdeki kadar kümülatif olarak artmamaktadır. Çünkü Türkiye’de hükümetler değişik şekillerde bütçe dışı harcama yapma yollarını bulmaktadırlar. İkincisi iç borçlanma nominal faiz oranı ile enflasyon arasındaki ilişkinin

bütçe açığı üzerinde önemli etkisi bulunmaktadır. Reel faiz oranları sabit olsa bile, yüksek faiz oranlarının iç borçlanmanın sonucu yüksek borç faizi ödenmektedir. Bunun sonucunda da yüksek bütçe açıklarının ortaya çıktığı görülmektedir. Bütçe açıkları enflasyona neden olduğu gibi enflasyonda bütçe açıklarına neden olmaktadır (Şen vd., 2007: 226)

Tablo 15: Türkiye’de Bütçe Açığı Enflasyon İlişkisi (2000-2010)

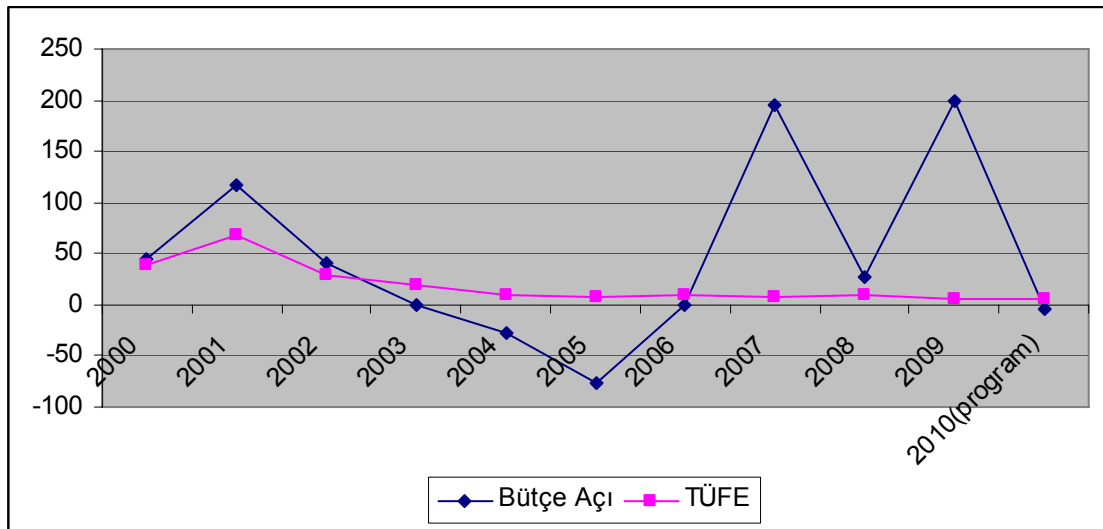
yıllar	bütçe açığı /gsyh(%)	Bütçe açığı (milyon TL)	Bütçe Açığı (Yüzde Değişim)	Yıllık(%), 1994=100. TEFE (ÜFE)*	Yıllık(%), 1994=100. TÜFE
2000	7,9	13.115	44,9	32,7	39,0
2001	11,9	28.556	117,7	88,6	68,5
2002	11,5	40.184	40,7	30,8	29,7
2003	8,8	40.208	0,5	13,9	18,4
2004	5,2	29.128	-27,5	13,8	9,3
2005	1,1	6.903	-76,3	2,7	7,7
2006	0,6	4.643	-32,7	11,6	9,6
2007	1,6	13.708	195,2	5,9	8,3
2008	1,8	17.432	27,2	8,11	10,0
2009	5,5	52.215	199,5	5,93	6,5
2010(program)	4,9	50.187	-3,9	5,8	5,3

Kaynak: Bütçe ve Mali Kontrol Müdürlüğü, Temel Ekonomik Büyüklükler, 2000-2010

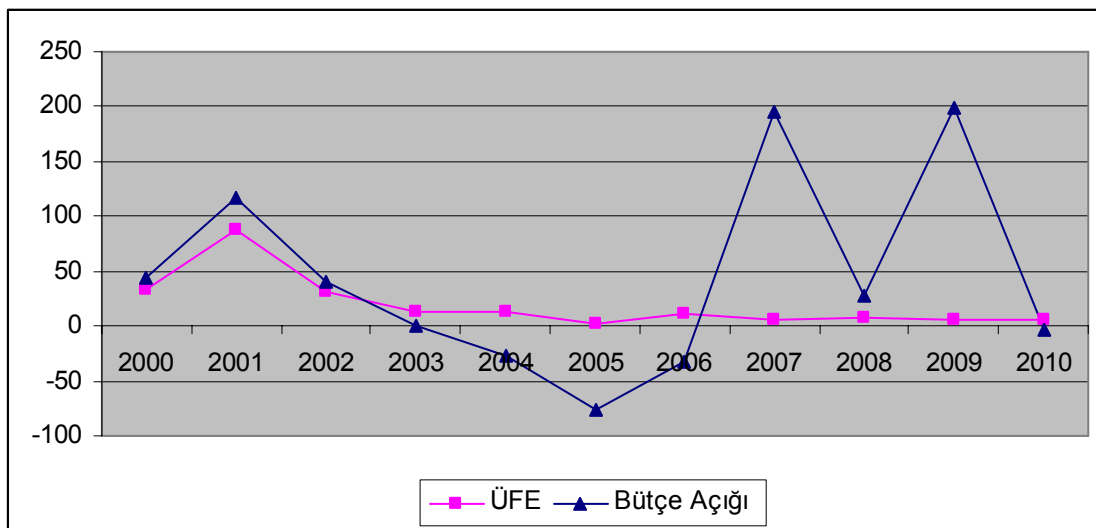
<http://www.bumko.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EFB856E08843ECBADB>

(*) 2005 Ocak ayından itibaren 2003=100 Temel yıllık Üretici Fiyatları Genel İndeksi (ÜFE) olarak hesaplanmaktadır. 2010 Mart rakamı.

Teorik olarak bütçe açıklarının ister para basarak isterse borçlanma yoluyla finanse edilmesinin enflasyona yol açtığı ileri sürülmektedir. Bütçe açıklarının merkez bankası kanalıyla para basılarak finanse edilmesi para arzının artmasına, artan para arzı ise enflasyonun yükselmesine neden olmaktadır (Gürbüzer, 1997: 2).

Grafik 1: Bütçe Açıklarının Enflasyon (TÜFE) Üzerindeki Etkisi (2000-2010)

Grafik 1 ve 2’de bütçe açıkları ve enflasyonun gelişimi TÜFE ve ÜFE bazında izlenmektedir. 2001 yılı itibarıyla yaşanan ekonomik krizle birlikte tüketici fiyatlarında ve toptan eşya fiyatlarında ciddi bir artış görülmektedir. 2001 yılında bütçe açıklarının bir önceki yıla göre artışında 117,7’lik yüksek seviye göze çarpmaktadır. 2002 ve 2005 yılları arasında bütçe açığındaki düşüşle birlikte enflasyon oranları da azalma trendine girmiştir. 2007 ve 2009 yıllarında bütçe açıklarındaki yüzde değişme sıçrama göstermiştir.

Grafik 2: Bütçe Açıklarının Enflasyon (ÜFE) Üzerindeki Etkisi (2000-2010)

Grafik 1 ve 2’de 2001 finansal krizinin etkisiyle bütçe açıkları ve enflasyon birlikte artış göstermektedir. İlerleyen yıllarda emisyon yerine borçlanmanın ağırlıkta olduğu bir finansman modeli tercih edilmekte, enflasyonun bütçe açıklarından bağımsız hareket ettiği görülmektedir. Bütçe açıklarının enflasyonist baskı yaratmasının temel sebebinin kamu açıklarının finansman biçimine bağlı olduğu görülmektedir.

Türkiye’de tabloda da görüldüğü gibi, yüksek reel faizli ve kısa vadeli iç borçlanmayla kamu açıklarının finanse edilmesi, borçlanmanın parasallaşmasına neden olarak daha sonraki dönemlerde enflasyon oranlarını arttırmıştır (Ejder, 2002: 201).

Tablo 16: 2000-2008 Dönemi Kamu Açıkları, Enflasyon Ve Bazı Ekonomik Göstergeler

yıllar	Gsmh’ya oranlar					Yıllık(%), 1994=100. ÜFE	Hazine bonosu faiz oranları (yıllık %)
	KKBG	İç Borç stoku	Dış Borç stoku(1)	Faiz			
				İç borç	Dış Borç		
2000	11.9	29.0	44,7	15	3.2	32,7	36,2
2001	16.5	69.2	57,7	21.2	4.9	88,6	99,6
2002	12.8	54.5	56.2	17.0	2.8	30,8	62,7
2003	9.4	54.5	47.3	14.8	2.3	13,9	46
2004	4.7	52.3	41.2	11.8	1.8	15,3	24,7
2005	-0.4	50.3	35.3	8.1	1.7	2,7	16,3
2006	-2.4	43.7	39.4	6.7	1.8	11,6	18,1
2007	-0,08	39.4	38.4	6.4	1.7	5,9	18,4
2008	2.1	38.4	37.4	6.2	1.6	8,11	19,2

(1)Dış borç stoku verileri TL’ye dönüştürülürken ABD doları alış kuru yıl ortalaması değeri kullanılmıştır.

Kaynak:http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf Erişim:16.03.2010.

<http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FCC41EB0226750A883> Erişim:16.03.2010.

<http://www.sgb.gov.tr/Ekonomik%20Gstergeler/Forms/AllItems.aspx?RootFolder=%2fEkonomik%20Gstergeler%2fDevlet%20Bor%c3%a7lar%c4%b1&FolderCTID=&View=%7bAD3816CE%2d3004%2d41BF%2d92D2%2d0AD1FD56C8F9%7d> Verilerine göre oluşturulmuştur. Erişim:16.03.2010.

Türkiye ekonomisi içinde bulunduğu sorunları gidermek amacıyla, 1999’da IMF’ye niyet mektubu sunmuştur. Burada uygulamaya konulacak, söz konusu istikrar programının üç temel öğeye sahip olduğu, bunların, kamu sektörü temel fazlasının mümkün olduğunca yüksek tutulması, yapısal reformlar ve gelir politikasıyla desteklenmiş sıkı döviz kuru taahhütleri olduğu belirtilmektedir.

Programın temelinde, döviz çapası yöntemiyle anti-enflasyonist politika hedefi yatmaktadır. Bu politikayı ana hedef haline getirerek, bu hedef çevresinde birçok yapısal dönüşümü ortaya koymaktadır (Yeldan, 2001: 158). Programın maliye politikasına ilişkin

kararları, ciddi bir vergi reformu içermeyen, kamu gelir ve harcamalarında etkinlik anlayışından uzak önlemlerdir (Ejder, 2002: 202).

Niyet mektubunda kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması ve vergi sisteminin etkin hale getirilmesinden söz edilmiştir. Ayrıca vergi aflarının vergi gelirlerinde azalışa sebep olduğu, bu nedenle de gelecekte yeni afların çıkarılmayacağı belirtilmiştir. Ancak 2001 yılı başlarında çıkan vergi borçlarını taksitlendirme ve gecikme faizlerinin affı kararı programla çelişkiyi göstermiştir. Ayrıca bütçelerde faiz dışı fazlayı mümkün olduğunca artırma çabası, sosyal öneme sahip kamu harcamalarının daraltılması sürecini yansıtmıştır. Hızla özelleştirmeye başvurulması ve faiz dışı fazlanın arttırılma çabası programın temel maliye anlayışını ortaya koymaktadır. Programın temel unsuru nominal döviz kuru çapasıyla anti enflasyonist model olmuştur (Ejder, 2002: 202)

Döviz kurunun sabitlenmesi sebebiyle, kısa vadeli sermaye girişleri artmış ve dış finansman kaynaklarına bağlı olarak para arzı artmıştır. Hazine bonusu faiz oranları 2000 yılı sonu itibarı ile % 36,2 seviyesinde, kamu açıkları ise %12 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2001 Şubat ayında yaşanan ekonomik kriz makro ekonomik dengeler üzerinde etkisini hemen göstermiş iç borç faiz oranları ve enflasyon yükselişe geçmiştir. Hazine bonusu faiz oranları %100'lere, enflasyon üfe bazında % 88'e yükselmiştir.

2000 yılı Kasım ve 2001 yılı Şubat aylarında yaşanan mali krizlerin ardından "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" uygulamaya konulmuştur. Programın temel amaçları; bankacılık sektörüne ilişkin tedbirlerin süratle alınarak mali piyasalardaki belirsizliğin azaltılması, buna bağlı olarak faiz oranları ile döviz kurlarında istikrarın sağlanması, iktisadi etkinliği sağlayacak yapısal reformların gerçekleştirilmesi, makroekonomik politikaların enflasyonla mücadelede etkin bir şekilde kullanılması, sürdürülebilir büyüme ortamının temin edilmesi olarak belirtilmiştir. Bu çerçevede, kamu kesiminin artan borç yükünün sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulması amacıyla maliye politikası daha da sıkılaştırılmış, para politikasında Merkez Bankası'nın kısa vadeli faiz oranları üzerindeki etkisi artırılmış ve dalgalı kur sistemine geçilmiştir (Merkez Bankası, Yıllık Rapor, 2002: 13)

11 Eylül 2001 tarihinde ABD'ye yönelik terörist saldırısının ardından iç ve dış mali piyasalarda gözlenen istikrarsızlık, bunun etkisiyle Hazine'nin ek dış finansman ihtiyacındaki artış ve enflasyonun öngörülenin üzerinde gerçekleşmesi dikkate alınarak

2002 yılı başında, “Güçlü Ekonomiye Geçiş” programı 2002-2004 yıllarını kapsayacak şekilde revize edilmiştir (Merkez Bankası, Yıllık Rapor, 2002: 13-14).

Borç yönüne bakıldığında, kamunun toplam iç borçlarının GSMH’ya oranı 2001’de % 69’a ulaşmıştır. Yine toplam dış borcun GSMH’ya oranı 2001’de % 57 olmuştur.

Kamu açıklarının neden olduğu ve sürdürülemez boyutlara ulaştırdığı borçlanmanın karşılanabilmesi her geçen gün zorlaşmaktadır. Çünkü ekonomik krizin neden olduğu talep düşüşü ile piyasalar daralırken işletmeler kapanmakta, ekonomi küçülmekte, faiz dışı fazla elde etmek zorlaşmaktadır (Bulut ve Canbolat, 2003: 15) Kamu kesiminin iç borç stokundaki bu artış, borcun sürdürülebilmesi açısından dış kaynağın sağlanmasını zorunlu hale getirmiştir

2002 yılı sonunda üretici fiyatları enflasyonu ise yüzde 30,8 oranında gerçekleşmiştir. Türkiye Ekonomisi, 2001 yılında yaşanan ciddi daralmanın ardından 2002 yılında yeniden büyüme sürecine girmiştir. 2002 yılının ikinci yarısında yaşanan siyasi belirsizlikler ve Kasım ayında gerçekleşen erken seçime rağmen, büyüme hızı beklentilerin oldukça üstüne çıkarak yüzde 6,2’ye ulaşmıştır.

2003 yılı ekonomik programının temel amaçları enflasyonla mücadele, borç yükünün azaltılması ve sürdürülebilir hızlı büyüme olarak belirlenmiştir. Yeni kurulan Hükümetin göreve başlamasının ardından iç siyasi belirsizliğin bir ölçüde azalmasına karşın, 2003 yılının Mart ayında Irak operasyonuna ilişkin belirsizlikler ve Hükümetin ekonomi politikalarına ilişkin tereddütler finansal piyasalarda dalgalanmaya yol açmıştır. Bu dönemde, olumsuz dış gelişmelere bağlı olarak yükselen uluslararası ham petrol fiyatları ve Türk lirasının değer kaybetmesi maliyetleri artırmıştır. Nisan ayında Irak operasyonunun sona ermesi, bütçe performansındaki olumlu gelişmeler, Uluslararası Para Fonu ile yürütülen dördüncü gözden geçirmenin tamamlanması ve yaşanan dışsal şokun uzun dönemde enflasyondaki düşüş eğilimini etkilemeyeceği öngörüsü, piyasalardaki belirsizlikleri önemli ölçüde azaltmıştır. Dış ve iç siyasi belirsizliklerin azalması ve uygulanan sıkı para ve maliye politikaları sonucunda finansal piyasalarda istikrarın sağlanması, 2003 yılı programında öngörülen ekonomik büyüme hızına ulaşılmasına elverişli bir zemin hazırlamıştır (Merkez Bankası, Yıllık Rapor, 2003:15).

2001 yılında uygulamaya konulan ekonomik program enflasyonu düşürmede başarılı olmuş ve 2004 yılı sonunda Üretici Fiyat Endeksi yüzde 13,8 seviyesine gerilemiştir. 2002-2004 döneminde enflasyon oranı düşerken, Gayrî Safi Millî Hasıla (GSMH), son yıllar ortalamasının üzerinde bir büyüme kaydetmiştir.

Makroekonomik göstergelerdeki bu iyileşme, gelecekle ilgili beklentileri olumlu yönde etkilemekle birlikte, ekonomide yapısal düzeydeki bazı risklerin varlığı devam etmektedir. Uygulanan ekonomik programın 2004 yılı hedefleri, ekonomideki büyümeyi devam ettirmek, tüketici enflasyonunu hedeflenen düzeye indirmek, faiz dışı fazla hedefine ulaşmak ve böylelikle makroekonomik dengeler üzerinde baskı oluşturan kamu borç stokunu düşürmektir. Konulan hedeflere ulaşmak için maliye, para ve gelirler politikaları etkin olarak kullanılmıştır.

Ekonomideki söz konusu olumlu gidişatın 2005 yılında da devam etmesinin arkasındaki temel nedenler; ekonomik programın uygulanmasındaki kararlılığa bağlı olarak güven ortamının güçlenmesi, malî disiplinden taviz verilmemesi, yapısal reformların devam etmesi, Yeni Türk lirası (YTL)'nin güçlü bir seviyede bulunması ve faizlerdeki düşüşün sürmesi olarak sıralanabilir (Merkez Bankası, Yıllık Rapor, 2005:13).

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), 2006 yılında enflasyon hedeflemesi rejimine geçileceğini ve 2005 yılının da bir geçiş dönemi olacağını duyurularında önceden ilân etmiştir. Bu bağlamda, 2005 yılında dalgalı döviz kuru rejimi altında örtük enflasyon hedeflemesi uygulaması devam etmiştir. Bu rejim çerçevesinde kısa vadeli faizler para politikası aracı olarak kullanılırken; IMF ile yürütülen program uyarınca Net Uluslararası Rezervler (NUR) için taban, Para Tabanı ve Net İç Varlıklar (NİV) için de tavan olarak belirlenen performans kriteri ve gösterge niteliğindeki hedefler gözetilmiştir. 2006 yılının başında açık enflasyon rejimi uygulamaya konulmuş ve bu süreçte şeffaflık, hesap verilebilirlik ve öngörülebilirlik alanlarında adımlar atılmıştır (Merkez Bankası, Yıllık Rapor 2007: 37).

Fiyat istikrarını temel hedef olarak alan orta vadeli para politikası stratejisi çerçevesinde 2006 yılının başında uygulanmaya başlanan açık enflasyon hedeflemesi rejimine 2007 yılında da devam edilmiştir. Merkezi yönetim bütçe gerçekleştirmelerinin ayrıntıları incelendiğinde, gelirlerin 2006 yılına göre yüzde 9,3 oranında, giderlerin ise yüzde 14,3 oranında artış gösterdiği dikkat çekmektedir. 2007 yılı bütçe gerçekleştirmeleri

2006 yılına göre bozulmuş olmakla birlikte, merkezi yönetim bütçe dengesi hedefinin tutturulduğu görülmektedir (Merkez Bankası, Yıllık Rapor 2007: 35).

2003 yılından itibaren uygulanan istikrarlı maliye politikaları ve alınan tedbirler neticesinde merkezi yönetim bütçe açığı hızla düşürülmüştür. 2007 yılı merkezi yönetim bütçesinde, 16,8 milyar YTL olarak öngörülen bütçe açığı hedefi yılsonunda 13,7 milyar YTL olarak gerçekleşmiştir. 2002 yılında yüzde 11,5 olarak gerçekleşen bütçe açığının GSYH'ye oranı, 2007 yılında yüzde 1,6'ya düşürülmüştür.

Küresel finans piyasalarındaki sorunların derinleşmesinden kaynaklanan belirsizlikler özellikle ABD doları likiditesine olan talebin olağanüstü düzeylere yükselmesine neden olmuş ve yakın dönemde Türkiye de dahil olmak üzere gelişmekte olan ekonomilerin paralarında belirgin değer kayıplarına yol açmıştır. 2008 yılı, yurtiçi enflasyon üzerinde daha çok küresel ekonomideki gelişmelerin etkili olduğu bir dönem olmuştur. Enflasyon TÜFE bazında 10,0 , ÜFE bazında 8,1 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Finansal krizin reel ekonomi üzerindeki etkileri 2009 yılının ilk çeyreğinde derinleşmiştir. Böylece, 2008 yılının büyük bölümünde hakim olan enflasyon baskıları, 2009 yılının ilk çeyreğinde gelişmiş ülkelerde yerini deflasyon kaygılarına bırakmıştır. Türkiye ekonomisinde 2009 yılının ilk çeyreğinde yaşanan enflasyon gelişmeleri de bu küresel konjonktürden etkilenmiştir.

Küresel finans piyasalarındaki sorunlara karşı Türkiye ekonomisinin direncini koruması için istikrarlı bir para politikası gereklidir. Fakat bu tek başına yeterli değildir. Mevcut şokların ekonomiye etkisinin sınırlı kalması için, mali disiplinin sürdürülmesi ve yapısal reform sürecinin güçlendirilmesi de en az para politikası kadar önem taşımaktadır (Merkez Bankası, Enflasyon Raporu, 2008: 8).

4.2. Bütçe Açıklarının Ödemeler Dengesine Etkileri

Birçok ekonomist bütçe açıklarıyla dış ödemeler dengesi açıkları arasında doğrudan bir etkileşim olduğunu kabul etmektedir. Hükümet bütçe açıklarını finanse etmek için borçlanmaya başvurmaktadır. Bu ise bilindiği üzere faiz oranlarını yükseltmektedir. Yüksek faiz oranları ise aslında iki etkiye sahiptir. Bunlardan birincisi; özel yatırım

harcamalarının cesaretini kırmasıdır. Bu, dışlama etkisidir. İkinci etki ise, yabancılar için yurtiçi finansal yatırımların oldukça çekici hale gelmesidir (Kesikoğlu, 2005: 46).

Yurtiçi finansal kaynakların cazip hale gelmesi yurtiçine yabancı fonların akışını hızlandırmaktadır. Bu ise döviz kurlarının artmasına engel olarak yerli paranın aşırı değerlenmesine neden olmaktadır. Çünkü, yabancı yatırımcılar yerli finansal enstrümanları alabilmek için kendi paralarını yerli paraya çevirmek zorundadırlar. Bu ise yabancı paranın kur artışını engellerken, yerli paraya olan aşırı talepten dolayı yerli paranın değerlenmesine yol açar. Yerli paranın aşırı değerlenmesi ise üretim maliyetlerini diğer ülkelere göre artırdığından ihracat azalırken, ithalat artmaktadır. Böylece, sonuç olarak bütçe açıklarının artması dış ticaret açıklarını da (ikiz açıklar) artırmaktadır (Ball ve Mankiw, 1995: 98-99).

Tablo 17: Ödemeler Dengesi (2000-2009) (Milyar \$)

Yıllar	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
İhracat (Fob)	27.7	31.3	36.0	47.2	63.1	73.4	85.5	107.2	132.0	102.1
İthalat (Cif)	-54.5	-41.3	51.5	69.3	97.5	116.7	139.5	170.0	201.9	140.9
Dış Ticaret Dengesi	-26.7	-10.0	-15.4	-22.0	-34.3	-43.2	-54.0	-62.7	-69.9	-38.7
Cari İşlemler Dengesi	-9.9	3.7	-0.6	-7.5	-14.4	-22.0	-32.0	-38.2	-41.8	-13.8
Cari İşlemler Dengesi /GSYH	-3,7	1,9	-0,3	-2,5	-3,7	-4,6	-6,1	-5,9	-5,7	-2,3
İhracat / ithalat	50,8	75,7	69,9	68,1	64,7	62,9	61,3	63,0	65,3	72,4
Bütçe Açığı /GSYH(%)	7,9	11,9	11,5	8,8	5,2	1,1	0,6	1,6	1,8	5,5
Bütçe Açığı (Yüzde Değişim)	44,9	117,7	40,7	0,5	-27,5	-76,3	-32,7	195,2	27,2	199,5

Kaynak: <http://www.tcmb.gov.tr/> , http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf,

<http://www.bumko.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EFB856E08843ECBADB>

<http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous?NavigationTarget=navurl://9112c820afa766dd72d871ec89ab a011&LightDTNKnobID=-1160534820>

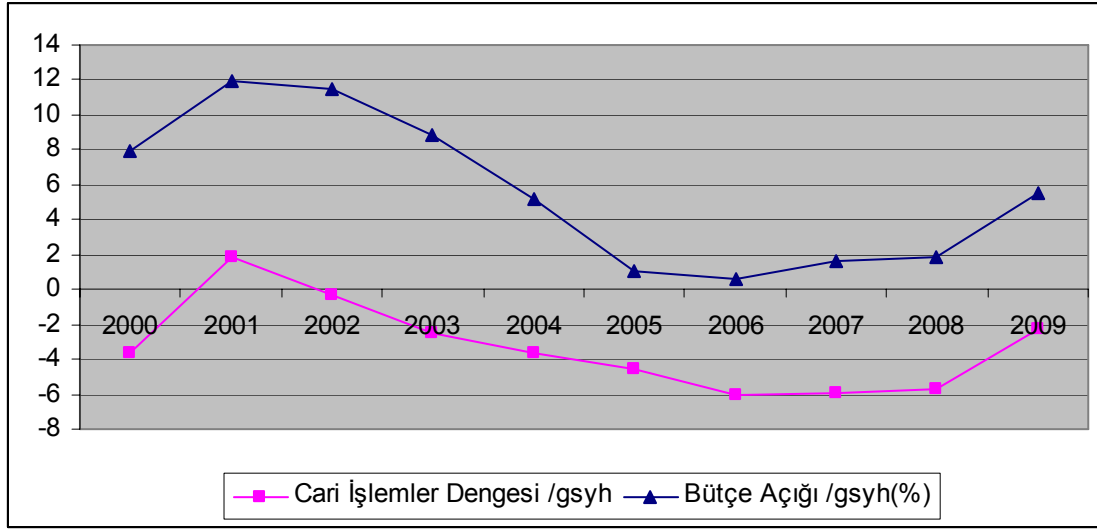

Türkiye Ekonomisi'nde özellikle son yıllarda sıkça gündeme gelen ve en çok tartışılan konuların başında cari açık sorunu gelmektedir. Bunun başlıca nedeni, cari dengenin ekonominin en önemli ve hassas bileşenlerinden biri olduğu yönündeki genel kabuldür. Diğer bir ifade ile, ödemeler dengesi ülke ekonomisinin aynası durumundadır. Cari dengeyi belirleyen dinamiklerin analizi, özünde bir ülkenin cari açık ve dış borç sürdürülebilirliği ile sermaye hareketleri özellikle sıcak para olarak da sıkça vurgulanan kısa vadeli sermaye hareketlerine ilişkin tartışmalarla doğrudan ilgilidir. Ayrıca cari açığın, bir kısım sihirli eşik değerleriyle ifade edilen sürdürülebilirliğine dair farklı görüşler bir yana bırakılırsa, özellikle gelişmekte olan ülke ekonomilerinde son yıllarda yaşanan döviz ve/veya finansal kaynaklı krizlerin en önemli tetikleyicileri arasında kabul edilmesi, konunun güncelliği ile önemini artırmaktadır (Erkılıç, 2006: 4).

Türkiye ekonomisindeki durum da, söz konusu çalışmaları destekler niteliktedir. Ekonomik veriler ve gelişmeler ışığında hazırlanan ampirik çalışmalarda Türkiye ekonomisi gerçekleştirmeleri değerlendirilmektedir.

Sever ve Demir tarafından gerçekleştirilen Türkiye uygulamasında ikiz açık varlığının incelendiği çalışmanın ampirik kısmına bakıldığında, Granger nedensellik testi sonuçlarının geleneksel teoriye uygun çıktığı görülmektedir. Bütçe açıkları faiz oranlarını artırırken, artan faiz oranları ulusal parayı dış piyasada değerli kılmakta ve bunun doğal sonucu olarak da cari açıklar meydana gelmektedir (Sever, Demir, 2007: 61).

Bütçe fazlasında azalış veya bütçe açığında artış şeklinde olabilecek bütçe dengesindeki bozulmanın özellikle uzun-dönemde cari dengeyi negatif etkilediği kısaca ikiz açık olgusunun varlığı yönündeki görüşleri desteklemektedir. Yine literatürde gerek geleneksel Keynesyen görüş gerekse Ricardian denkliği olarak tanımlanan iki hipotezin Türkiye için test edildiği bazı ampirik çalışmalara rastlamak mümkündür. Örneğin, Akbostancı ve Tunç (2002) çalışmasının ampirik bulgularına göre, bütçe açığı ve dış ticaret açığı olarak seçilen ikiz açık arasında uzun dönemli bir ilişki vardır. Kısa dönemde ise bütçe açıklarında bir bozulma dış ticaret dengesini kötüleştirir. Çalışma ikiz açık olgusunun varlığına vurgu yaparken, Türkiye için Ricardian denkliği hipotezinin geçerli olmadığı sonucunu elde etmiştir (Erkılıç, 2006: 33).

Grafik 3: Bütçe Açıklarının Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkisi

Grafik 3'te bütçe açıkları ile cari işlemler dengesi arasında etkileşim olduğu açıkça görülmektedir. Türkiye'nin ihracat artışı 2001 yılında da devam etmiştir. Mal ve hizmet ihracatındaki artışta, dalgalı döviz kuru politikası ile birlikte ihraç ürünlerimizin görece fiyatlarının ucuzlamasının uluslararası piyasalardaki rekabet gücümüzün bir ölçüde artmasına neden olması, turizm sektöründeki canlanma ve iç talepte ortaya çıkan daralmanın üretimi dış pazarlara yöneltmesi etkili olmuştur. Kasım krizi sonrası 2001 yılı Şubat ayında yaşanan ikinci krizle birlikte ekonomi hızlı bir daralma sürecine girmiştir. Şubat ayından sonra Türk lirasında gözlenen büyük ölçüdeki reel değer kaybı ile özellikle ithalattaki gerileme dış ticaret açığını azaltmış ve cari işlemler 2001 yılında 3,7 milyar ABD doları fazla vermiştir. Aynı dönemde finansal krizin etkisiyle bütçe açık vermektedir. İncelenilen dönem itibarıyla diğer yıllarda paralel bir gelişim sergilenmektedir.

2000 yılında cari işlemler dengesi açığı 9,9 milyar ABD doları seviyesinde gerçekleşmiştir. Cari işlemler dengesi açığını azaltıcı etkide bulunacak kalemlerden işçi gelirleri ve transferler ise 2000 yılı başından itibaren düşüş eğilimine devam ederken bavlul ticareti ve turizm gelirlerindeki artışlar dış ticaret açığındaki genişlemeyi kısmen sınırlayabilmiştir (Merkez Bankası, Yıllık Rapor, 2001: 51).

2000 yılında döviz kuruna dayalı enflasyonla mücadele programının etkisiyle iç talep artmış ve ekonomi canlanma sürecine girmiştir. Başta iç talepteki artış olmak üzere, Türk lirasının reel olarak değerlendirilmesi ve petrol fiyatlarındaki yükselme 2000 yılında

ithalatı ve dolayısıyla dış ticaret açığını artırmış, bavul ticareti ve turizm gelirlerindeki artışa rağmen cari işlemler açığı önemli ölçüde büyümüştür.

Programın yarattığı güven ortamı nedeniyle gerçekleştirilen Hazine tahvil ihraçları yılın ilk yarısında cari işlemler açığı finansmanına temel oluştururken, daha sonra kısa vadeli sermaye girişleri önem kazanmıştır. Ancak Kasım ayında yaşanan kriz nedeniyle yıl sonunda sermaye çıkışı yaşanmış ve uluslararası rezervler azalmıştır. 2001 yılında Türk lirasının önemli ölçüde reel değer kaybına uğraması ve iç talepte gözlenen yüksek oranlı gerileme, dış ticaret açığının büyük ölçüde azalmasına ve cari işlemler dengesinin fazla vermesine neden olmuştur. Bankalar ve özel sektörün kullandıkları kredileri yenileyememeleri nedeniyle 2001 yılı genelinde büyük oranda sermaye çıkışı yaşanmıştır. Böylece 2001 yılında 3,7 milyar ABD doları cari işlemler fazlası verilmiştir. (Merkez Bankası, Yıllık Rapor, 2001: 51).

2002 yılında ithalat bir önceki yıla göre yüzde 22,8 oranında, ihracat ise yüzde 12 oranında artış göstermiştir. Söz konusu dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı da yüzde 69'a gerilemiştir (Merkez Bankası, Yıllık Rapor, 2002: 49)

Makroekonomik göstergeler 2002 yılından başlayarak olumluya dönmeye başlamıştır. Sanayi üretiminin yüksek oranda artması ve bununla birlikte tüketim ve yatırım harcamalarının oldukça sınırlı kalması, dış talep yetersizliği ve Türk lirasındaki değerlenmeye karşın üretim fazlasının ihracata yönelmesine neden olmuştur. Ancak, üretimde gözlenen yüksek oranlı büyüme ithalat artışının ihracattaki yükselişten daha fazla olmasına neden olmuştur. Böylece dış ticaret açığı artmış ve bavul ticareti ile turizm gelirlerinin kısmen telafi etmesi ile cari işlemler dengesi 2002 yılında 0,6 milyar ABD doları açık vermiştir. Aynı dönemde, dış ticaret hacminin genişlemesi, finansman amacıyla kullanılan uzun ve kısa vadeli kredi hacminin artmasına yol açmıştır. Bunun yanında, ekonominin olumlu gidişatı Hazine'nin 2002 yılında yurt dışı piyasalardan borçlanmasını kolaylaştırmıştır (Merkez Bankası, Yıllık Rapor, 2003: 49).

Ekonomide, kriz sonrasında başlayan ihracat kaynaklı büyüme eğilimi, 2003 yılında da devam etmiştir. 2003 yılı başında yaşanan Irak savaşının sona ermesi ve finansal piyasaların yeniden istikrara kavuşması sonucunda, faiz oranları gerilemiş ve Türk lirası değerlenmeye başlamıştır. Böylece, yılın ikinci yarısından itibaren iç talepte, bir canlanma gözlenmiş ve bundan dolayı, ara ve sermaye malı ithalâtının yanı sıra tüketim malı

ithalâtında da yüksek oranda artışlar olmuştur. İthalatın ihracattan daha yüksek oranda artıyor olması, dış ticaret açığının artmasını devam ettirmiş, turizm gelirlerindeki hızlı artışa rağmen cari işlemler 2003 yılında 7.5 milyar ABD doları açık vermiştir. (Merkez Bankası, Yıllık Rapor, 2004: 48)

İhracat, 2004 yılında bir önceki yıla göre yüzde 33,4 oranında, ithalât ise aynı dönemde yüzde 40,4 oranında artış göstermiştir. İhracatın ithalâtı karşılama oranı ise yüzde 64,7'ye gerilemiştir. Cari işlemler açığı da geçen yıla göre genişleyerek 14,4 milyar ABD doları seviyesine yükselmiştir.

İhracat, 2005 yılında yüzde 16 oranında, ithalât ise yüzde 19,3 oranında artmıştır. Söz konusu dönemde, ihracatın ithalâtı karşılama oranı yüzde 62,9 seviyesine gerilemiştir. Bu gelişmelere bağlı olarak, cari işlemler açığı genişleyerek 22 milyar ABD dolarına ulaşmıştır.

Türkiye'de son yıllarda cari işlemler açığında gözlenen yükselişte, artan özel yatırımların daha ziyade ithal girdi payı yüksek olan otomotiv, makine, teçhizat, elektronik gibi sektörlerde yoğunlaşması etkili olmuştur. Ham petrol başta olmak üzere enerji ithalatı fiyatlarının hızlı yükseliş göstermesi de cari işlemler açığının genişlemesine katkı yapmıştır. Buna karşın, cari işlemler açığının finansman yapısında özellikle 2006-2007 döneminde kayda değer bir iyileşme görülmüştür. Doğrudan yatırımlar ve uzun vadeli kredi kullanımları, cari işlemler açığının tamamını karşılayabilir bir düzeye gelmiştir. Portföy yatırımlarının ve kısa vadeli kredilerin ise finansman kaynakları içindeki ağırlığı önemli ölçüde azalmıştır. Söz konusu gelişmeler cari açığın sürdürülebilirliği konusunda önem arz etmektedir (Merkez Bankası, Yıllık Rapor, 2007: 32)

İhracattaki olumlu performans, güçlü sanayi üretimi ve Eylül ayından itibaren petrol fiyatlarının 2006 yılı düzeyinin üzerinde seyretmesi, ara malı ithalatını yıl genelinde yüksek oranda artıran faktörler olmuştur. Diğer taraftan, turizm gelirlerinin 2007 yılında 18,5 milyar ABD dolarına yükselmesine bağlı olarak hizmet gelirleri artmış, ancak gelir dengesi açığı genişlemiştir. Bu gelişmeler sonucunda, 2007 yılında cari işlemler açığı 38 milyar ABD dolarına ulaşmıştır.

2007 yılında toplam mal ihracatı 2006 yılına göre yüzde 23,1 oranında artarak 107,2 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Toplam mal ithalatı ise, yüzde 20,6 oranında artarak

170 milyar ABD dolarına yükselmiştir. Yıl genelinde dış ticaret hadlerinin ihracat lehine gelişmesine karşın, yılın ikinci yarısında iç talepteki toparlanma ve güçlü YTL'nin etkisiyle ithalatın yeniden hızlanmaya başlamasına bağlı olarak dış ticaret açığı artmıştır.

2002 yılı sonrasında Türkiye'nin ihracatı ve ithalatındaki yüksek oranlı artışlar, 2008 yılının son çeyreğine kadar devam etmiştir. 2008 yılı Ekim ayından itibaren ise dış ticaret gerilemeye başlamıştır. Bunda, bütün ekonomilerde tüketim eğiliminin ve talebin düşmesi etkili olmuştur. 2009 yılında küresel kriz nedeniyle ihracat ve ithalatta yavaşlama görülmektedir.

4.3. Bütçe Açıklarının Büyüme Etkileri

Bütçe açıkları ekonomik büyüme ve kalkınmayı da olumsuz yönde etkilemektedir. Çünkü açıkların finansmanının iç borçlanmayla karşılanmasının yol açtığı dışlama etkisi, özel yatırımların ve dolayısıyla üretim seviyesinin düşmesine neden olmaktadır. Bu da bir yılda milli gelirdeki artışı ifade eden büyüme hızının azalmasına yol açmaktadır (Dileyici, Özkıvrak, 2001: 113).

Ekonomik büyümeyle ilgili olarak bireylerin kişisel geliri arttıkça sağlık hizmetlerine yönelik talepleri artmakta, yaşlı nüfustaki artış sosyal güvenceye yönelik talepleri artırmakta ve gruplar arasında belirginleşen gelir dağılımındaki adaletsizlik nedeniyle kamu otoritesi, gelirlerin yeniden dağılımı görevini üstlenmektedir. Bu faktörler transfer harcamalarının artmasına ve dolayısıyla toplam devlet harcamalarının artmasına neden olmuştur (Arısoy, 2005: 65).

Türkiye ekonomisinde 2002 yılından itibaren görülen kesintisiz büyüme, 2007 yılında da devam etmiş ve Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) 2007 yılında yüzde 4,7 oranında büyümüştür. 2007 yılı GSYİH büyümesi, 2002 yılından itibaren görülen en düşük yıllık büyüme olmuştur.

Kuraklık nedeniyle tarım sektörü katma değerinde ortaya çıkan küçülmenin yanı sıra genel seçimlere ilişkin belirsizlikler, uluslararası piyasalardaki dalgalanmalar ve 2006 yılının ikinci yarısında başlayan güçlü parasal sıkılaştırma söz konusu yavaşlamada etkili olmuştur (Merkez Bankası, Yıllık Rapor 2007:31).

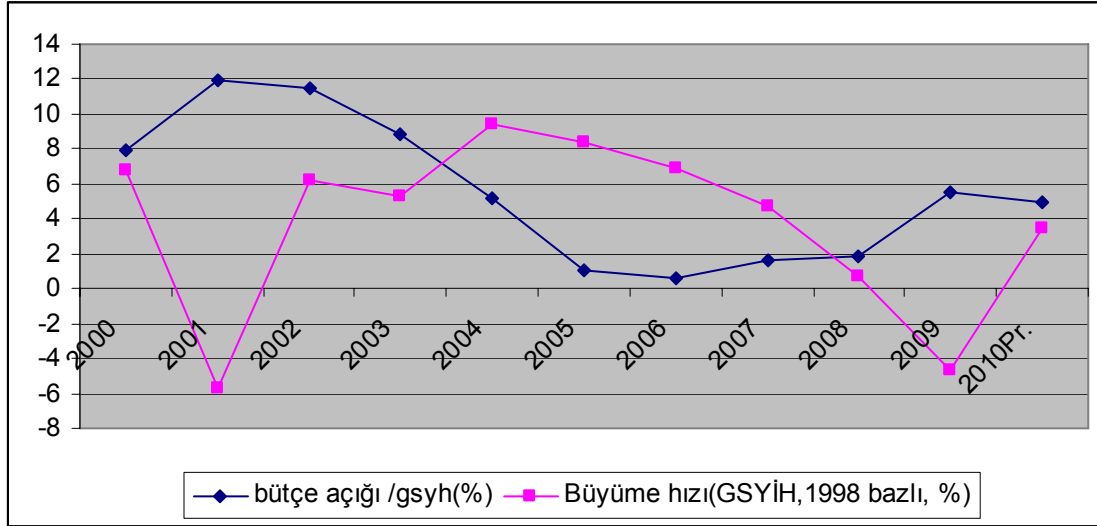
Tablo 18: Türkiye’de Bütçe Açığı Büyüme İlişkisi (2000-2010)

Yıllar	Bütçe Açığı /gsyh(%)	Bütçe Açığı (milyon TL)	Bütçe Açığı (Yüzde Değişim)	GSYİH (Cari Fiy. 1998bazlı, MilyonTL)	GSYİH (Yüzde Değişme)	Büyüme Hızı (GSYİH,1998 bazlı, %)
2000	7,9	13.115	44,9	166.658	59,33	6,8
2001	11,9	28.556	117,7	240.224	44,14	-5,7
2002	11,5	40.184	40,7	350.476	45,89	6,2
2003	8,8	40.208	0,5	454.781	29,76	5,3
2004	5,2	29.128	-27,5	559.033	22,92	9,4
2005	1,1	6.903	-76,3	648.932	16,08	8,4
2006	0,6	4.643	-32,7	758.391	16,86	6,9
2007	1,6	13.708	195,2	843.178	11,17	4,7
2008	1,8	17.432	27,2	950.534	12,73	0,7
2009	5,5	52.215	199,5	953.974	0,3	-4,7
2010Pr.	4,9	50.187	-3,9	1.028.802	7,8	3,5

Kaynak: Bütçe ve Mali Kontrol Müdürlüğü, Temel Ekonomik Büyüklükler, 2000-2010

<http://www.bumko.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EFB856E08843ECBADB>

Grafik 4’te Türkiye ekonomisi, 2000 yılında hızlı bir büyüme gerçekleştirdikten sonra, 2000 yılının Kasım ve 2001 yılının Şubat aylarında mali piyasalarda yaşanan krizlerden olumsuz etkilenerek 2001 yılında yeniden daralma sürecine girmiştir. Bu dönemde bütçe açıklarında da ciddi artışlar görülmektedir. Türkiye Ekonomisi, 2001 yılında yaşanan ciddi daralmanın ardından 2002 yılında yeniden büyüme sürecine girmiştir. Ekonominin büyüme sürecine girmesinde uygulanan ekonomik politikalara duyulan güvenin artması ve iç talep canlanmasına ilişkin iyimser beklentiler etkili olmuştur. Bütçe açıkları da krizin ardından toparlanma sürecine girmiş 2004’ten 2007 ye kadar olan dönemde yüksek büyüme hızı devam etmiştir. 2008 yılının Eylül ayında özellikle ABD’deki bazı büyük finans kuruluşlarının iflas etmesiyle daha da derinleşen küresel finans krizinin etkileri 2009 yılının ilk yarısında da devam etmiştir. Buna bağlı olarak büyüme oranı, sert bir şekilde gerilemiştir. Bütçe açıkları tekrar yükseliş trendine geçmiştir.

Grafik 4: Türkiye’de Bütçe Açığının Büyüme Üzerindeki Etkisi

Kuraklık nedeniyle tarım sektörü katma değerinde ortaya çıkan küçülmenin yanı sıra genel seçimlere ilişkin belirsizlikler, uluslararası piyasalardaki dalgalanmalar ve 2006 yılının ikinci yarısında başlayan güçlü parasal sıkılaşıma söz konusu yavaşlamada etkili olmuştur (Merkez Bankası, Yıllık Rapor 2007:31).

Ekonomik dengesizliğin kaynağını, kamu kesimi yatırım tasarruf açığı ve buna eklenen özel tasarruf fazlası düşüşü olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu durumun nedeni de konsolide bütçede ortaya çıkan açıklar ve bunların finansman imkanları olmuştur. Bunun sonucunda hem kamu kesiminde hem de özel kesimde ortaya çıkan bu daralma, büyüme hızının da düşmesine neden olmuştur.

Kamu açıklarının neden olduğu yüksek oranlı kronik enflasyona ve dışa açık bir piyasa ekonomisine sahip Türkiye ekonomisinde, enflasyondan fazla faiz ve enflasyondan düşük kur uygulamaları ile krize doğru bir sürüklenme gerçekleşmiştir. Enflasyon-faiz-kur üçgenindeki olumsuz gelişmelerle son 10 yılda ekonomik büyüme ortalama %3'lere düşmüştür. Dolayısıyla başlangıçta kamu açıkları ile başlayan etki zamanla borçlanma, enflasyon, faiz, döviz ve büyüme etkileşimi ile kamu açıklarının sürdürülemez hale gelmesine neden olmuştur. Çünkü artan enflasyon; belirsizliği, yüksek faizleri, maliyet artışlarını ve güvensizliği getirirken yüksek faizler de; borçlanma ve üretim maliyetlerinde artışı, üretim seviyelerinde azalmayı, işsizliği, adaletsiz gelir dağılımını getirmiştir. Yine döviz kurlarının baskı altında tutulması dış ticareti olumsuz etkileyerek ödemeler dengesini bozmuş, zamanla mecburi devalüasyonlara neden olmuştur (Bulut, Canbolat, 2003:16)

Türkiye’de 2002 yılından sonra uygulanan ekonomi ve sıkı maliye politikaları ile yapısal reformların sayesinde 2002–2007 yılları arasında yüksek büyüme oranları elde edilmiştir. Ancak dünya ekonomisinde 2007 yılının ortalarından itibaren baş gösteren küresel kriz, kredi kanallarını tıkayarak ve likiditeyi azaltarak reel sektörü etkilemeye başlamıştır. Türkiye’nin kendi iç dinamiklerinden kaynaklanmamasına rağmen küresel ekonominin önemli bir oyuncusu olması nedeniyle 2008 yılının son çeyreğinden itibaren küresel kriz, Türkiye ekonomisini etkisi altına almıştır. Bunun neticesinde, 2002 yılından bu yana 27 çeyrek devam eden büyüme dönemi sona ermiştir.

2008 yılının son çeyreğinde ülkemizi de etkisi altına alan küresel kriz nedeniyle, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) keskin bir daralma eğilimi sergilemiştir. 2009 yılının ikinci çeyreğinde alınan mali tedbirlerin olumlu etkisine rağmen GSYH yıllık bazda yüzde 4,7 küçülmüştür

4.4. Bütçe Açıklarının Gelir Dağılımına Etkileri

Gelir dağılımını etkileyen veya onu belirleyen bazı temel faktörler bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla servetin dağılımı, işgücü niteliğinin dağılımı ve faktör fiyatlarının dağılımıdır. Bu dağılımlar arasındaki dengesizlikler gelir dağılımını etkilemekte ve onu eşit (adil) olmaktan uzaklaştırmaktadır. Sosyo-ekonomik grupları önemli ölçüde etkileyen gelir dağılımını, adil olmaktan uzaklaştıran başka faktörler de bulunmaktadır. Bunlardan bazıları, yüksek enflasyon, para arzı artışları, yüksek faizler, bütçe açıkları, vergi politikalarındaki gelişmeler, tarım gelirindeki değişme, nüfus artışı, iç borçlanma, tekelleşme, haksız koruma ve teşvikler, gelişme hızı büyüklüğü, etkin olmayan vergi sistemi, özelleştirme vb. sayılabilir (Bilen, Es, 1998:380)

Bütçe açıkları gelir dağılımı üzerinde de olumsuz etki yapmaktadır. İç borçlanmayla finansmanda bireylerden borçlanılması halinde ödenen yüksek faizler, gelir dağılımının devlete borç veren yüksek gelirli kişiler lehine bozulmasına neden olur. Böylece bütçe açıklarının yol açtığı enflasyon nedeniyle bozuk olan gelir dağılımı daha da bozulacaktır. Ödenen borç faizlerinin vergilerle karşılanması durumunda özellikle ücretli kesim üzerinde vergi yükünün ağır olduğu gelişmekte olan ülkelerde, bu kesimin vergi

yükünün daha da artmasına ve her iki kesimin gelir düzeyi ve hayat standartları arasında uçurumlara yol açacaktır (Dileyici, Özkıvrak, 2001:113)..

Tablo 19: Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Yüzde Dağılımı (2000-2009)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Dolaysız vergiler/Vergi Gelirleri	40.9	40.5	33.7	33.0	29.7	29,4	31,5	33,9	35,1	35,4
Dolaylı Vergiler/Vergi Gelirleri	59.1	59.5	66.3	67.0	70.3	70,6	68,5	66,1	64,9	64,6

Kaynak: DPT, Ekonomik Ve Sosyal Göstergeler 1950-2006.

<http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FCC41EB0226750A883> Erişim:02.03.2010.

<http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous/ButceFinansmani> Erişim:20.04.2010

Türkiye’de yapılan tüm gelir dağılımı araştırmalarında adil bir gelir dağılımının olmadığı görülmektedir. Türkiye’de gelirin fonksiyonel dağılımının önemli ölçüde bozulmasına etki eden en önemli faktör, mevcut ekonomi politikaları olmuştur. Gelirin fonksiyonel dağılımının kötüleşmesine yol açan başlıca sebepleri; ücretlerin enflasyonun altında kalması, vergi tahsilatında dolaylı vergilere ağırlık verilmesi ile izlenen faiz politikaları olmuştur. Tablo 19’da vergilemeye ilişkin göstergeler verilmekte, özellikle 2000’li yılların başından 2006 yılına kadar dolaylı vergilerin payının giderek arttığı gözlenmektedir. 2006 yılı itibarıyla dolaysız vergilerin payı bir miktar artsa da sistemin bu yönüyle adaleti sağlamaktan uzak olduğu bilinen bir gerçektir.

2002 Hane halkı Bütçe Anketi’nden elde edilen gelir sonuçlara göre, Tablo 20’de gelirden en az pay alan birinci dilimdeki hane halklarının, toplam gelirden aldığı pay % 5,3, gelirden en fazla pay alan beşinci dilimdeki hane halklarının aldığı pay ise % 50,1 olarak gerçekleşmiştir. Son ve ilk dilim birbirine oranlandığında son dilimdeki hane halklarının ilk dilimdeki hane haklarına göre, 9,45 kat daha fazla gelir elde ettikleri görülmektedir.

2003 yılı verilerine göre, birinci dilimdeki hane halklarının, toplam gelirden aldığı pay % 6,0, gelirden en fazla pay alan beşinci dilimdeki hane halklarının aldığı pay ise % 48,3 olarak gerçekleşmiştir. Buna göre, beşinci yüzde 20’lik grubun payının birinci yüzde 20’lik grubun payına oranını veren eşitsizlik ölçüsü 8,05 kat olarak hesaplanmıştır.

Tablo 20: Türkiye hane halkı kullanılabilir gelirine göre sıralı yüzde 20'lik gruplar itibariyle yıllık gelirlerin dağılımı, (2002-2007)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007
İlk %20 (*)	5,3	6,0	6,0	6,1	5,8	6,4
İkinci%20	9,8	10,3	10,7	11,1	10,5	10,9
Üçüncü%20	14,0	14,5	15,2	15,8	15,2	15,4
Dördüncü%20	20,8	20,9	21,9	22,6	22,1	21,8
Son(*) %20	50,1	48,3	46,2	44,4	46,5	45,5
Gini Katsayısı	0,44	0,42	0,40	0,38	0,40	0,39
Bütçe Açığı/gsyh(%)	11,5	8,8	5,2	1,1	0,6	1,6
Bütçe Açığı (Yüzde Değişim)	40,7	0,5	-27,5	-76,3	-32,7	195,2

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8369>

http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=24&ust_id=7 Erişim:04.05.2010

Not: Gelir referans dönemleri bir önceki takvim yılıdır.

(*) Hanehalkları kullanılabilir gelirlerine göre küçükten büyüğe doğru sıralanarak 5 gruba ayrıldığında; "İlk yüzde 20'lik grup" geliri en düşük olan grubu, "Son yüzde 20'lik grup" ise geliri en yüksek olan grubu tanımlamaktadır.

2004 Hane halkı Bütçe Anketi'nden elde edilen gelir dağılımı sonuçlarına göre Türkiye geneli için hane halkı kullanılabilir gelirlerine göre sıralı yüzde 20'lik hane halkı dilimlerinden, gelirden en az pay alan birinci dilimdeki hane halklarının, toplam gelirden aldığı pay % 6, gelirden en fazla pay alan beşinci dilimdeki hane halklarının aldığı pay ise % 46,2 olarak gerçekleşmiştir

2004 yılı, 2003 yılı sonuçları ile karşılaştırıldığında; ilk yüzde 20'lik dilimdeki hane halklarının gelirden aldığı payda bir değişim gözlenmez iken, ikinci, üçüncü ve dördüncü dilimdeki hane halklarının aldığı payda bir artış, beşinci yüzde 20'lik dilimdeki hane halklarının payında ise bir düşüş söz konusudur. Buna göre; 2003 yılında, beşinci dilimde bulunan hane halkları, birinci dilimde bulunan hane halklarının yaklaşık 8,1 katı gelir elde ederken, bu oran 2004 yılında 7,7 kat olarak gerçekleşmiştir.

Hane halkı Bütçe Araştırması sonuçlarına göre 2005 yılında, hane halkı kullanılabilir gelirine göre oluşturulan yüzde 20'lik hane halkı gruplarından birinci gruptaki hane halklarının gelirden aldığı pay % 6.1 iken, beşinci gruptaki hane halklarının gelirden aldığı pay %44.4'tür.

Buna göre, beşinci yüzde 20'lik grubun payının birinci yüzde 20'lik grubun payına oranını veren eşitsizlik ölçüsü 7.3 kat olarak hesaplanmıştır. Aynı oran 2004 yılında 7.7 kat olarak gerçekleşmiştir.

2006 yılında, hane halkı kullanılabilir gelirine göre oluşturulan yüzde 20'lik hane halkı gruplarından birinci gruptaki hane halklarının gelirden aldığı pay % 5,8 iken, beşinci gruptaki hane halklarının gelirden aldığı pay %46,5'tir. Buna göre, beşinci yüzde 20'lik grubun payının birinci yüzde 20'lik grubun payına oranını veren eşitsizlik ölçüsü, 8 kat olarak hesaplanmıştır.

2007 yılında, hane halkı kullanılabilir gelirine göre oluşturulan yüzde 20'lik hane halkı gruplarından birinci gruptaki hane halklarının gelirden aldığı pay % 6,4 iken, beşinci gruptaki hane halklarının gelirden aldığı pay %45,5'tir. Buna göre, beşinci yüzde 20'lik grubun payının birinci yüzde 20'lik grubun payına oranını veren eşitsizlik ölçüsü, 7,1 kat olarak hesaplanmıştır.

Sıfıra yaklaştıkça gelir dağılımında eşitliği, 1'e yaklaştıkça eşitsizliği ifade eden Gini katsayısı, Türkiye geneli için 2002 yılında 0,44, 2003 yılında 0,42, 2004 yılında 0,40, 2005 yılında 0,38, 2006 yılında 0,40 ve 2007 yılında 0,39 olarak gerçekleşmiştir. Buna göre yıllar itibarıyla gini katsayısı düşüyor olmasına rağmen adaletli bir gelir dağılımından bahsetmek oldukça zordur.

Bütçe açıklarının sınırladığı ücret artışları enflasyon oranında artırılamamış, ücretli çalışanlar büyük oranda bir gelir azalması içerisine girmiş ve satın alma gücünde bir düşme görülmüştür. Diğer taraftan özellikle faiz kazançları elde edenlerin birçoğu yüksek gelir grubuna ait kişiler olup, devletin içinde bulunduğu finans sıkıntısını kendi lehlerine çevirmişlerdir. Faizler reel olarak enflasyonun üzerinde belirlendiği için buradan kazanç elde edenler, hem enflasyondan korunmuş hem de enflasyonun üzerinde kazanç elde etme imkanı elde etmişlerdir. Ayrıca devletin faizleri vergi ile finanse etmesi durumunda ücret üzerindeki vergi yükü de artmıştır. Bunun sonucunda kesimler arasındaki gelir adaletsizliği daha da artmıştır (Eker vd., 2000: 298).

SONUÇ

Bütçe açıkları gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerin karşı karşıya kaldığı makroekonomik sorunların başında gelmektedir. Bütçe açıklarının fiyatlar genel düzeyi, büyüme, gelir dağılımı, ülkenin dış rekabet gücü ve dolayısıyla toplum refahı üzerindeki olumsuz etkileri, konunun önemini ortaya koymaktadır.

Bütçe açıklarının bu kadar önemli olması ve makroekonomik etkileri hakkında tutarlı tahminler yapılabilmesi için bütçe açığının tam ve doğru olarak ölçülmesi gerekmektedir. Ancak bütçe açığını tam ve doğru olarak ölçmenin zorlukları, farklı bütçe açığı ölçüm yöntemlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur

Tarihsel süreçte devlet anlayışında meydana gelen değişimler, bütçe açıklarını artıran en önemli unsurlardan biri olmuştur. Klasik yaklaşımın sıkı sıkıya bağlı kaldığı denk bütçe prensibinin 1929 Dünya Ekonomik Buhranı sonrasında terk edilmesi, bütçe disiplininin bozulmasına yol açan bir gelişme olmuştur. Keynes'in bütçe denklığı yerine, makroekonomik denklığı ön plana çıkaran yaklaşımı, 1930 sonrası süreçte büyük ilgi görmüş ve bunun sonucunda bütçe açıkları olağan hale gelmeye başlamıştır. Modern maliyeciliğin gelişmesi ve sosyal devlet anlayışı bütçe açıklarının artışında etkili olmuştur.

Türkiye'de bütçe açıklarının ortaya çıkmasının birçok sebebi vardır. Bunların en önemlileri iktisadi gelişme seviyesinin yetersiz olması, kamu harcamalarının sürekli artması, kamu gelirlerinin özellikle de vergi gelirlerinin harcamaları karşılamaya yetmemesidir. 2000'li yıllarda bu sebeplerin en önemlisi şüphesiz kamu harcamalarındaki sürekli ve hızlı artışlarıdır. Kamu harcamaları içerisinde borç faizleri nedeni ile transfer harcamalarının ve personel harcamalarının artması bütçe açıklarının devam etmesinin en önemli sebepleri arasındadır.

Bütçe açığı, bütçe hazırlanırken öngörülen masrafların, normal gelirlerle karşılanmamasından doğmaktadır. Devlet harcamalarının gelirlerinden daha fazla gerçekleşmesi Türkiye'de bütçe açıklarının kalıcı hale gelmesine yol açmıştır

Bütçe açıklarının makroekonomik etkileri, bütçe açığının finansman yöntemine bağlı olarak farklılık göstermektedir.

Vergi gelirleri ile kamu açıklarının finansmanının sağlanabilmesi ülkedeki vergi tabanı ile alakalıdır. Kayıt dışı sektör de ülkemizde çok büyüktür ve devlet; bu kesimi kayıt altına alarak finans ihtiyacının bir kısmını da karşılayabilir. Ayrıca, popülist politikalar sebebiyle siyasi iktidarlar vergileme ile finansman yöntemine sıcak bakmamaktadırlar. Sonuç olarak; vergileri arttırmakla bütçenin denkleştirilemeyeceği, hatta tam tersine vergi indirimlerinin kayıp ve kaçakları azaltarak vergide artışa yol açacağı ve bu artışın bütçenin finansmanı sağlayacağı söylenebilir.

İç borçlanmanın ağırlıkta olduğu bir finansman modelinde, reel faiz haddinin artması, yatırımlarda düşmeye sebep olarak piyasa da mal ve hizmet arzındaki artışı yavaşlatması yoluyla enflasyonun artışına sebep olmasıdır. İç borçlanma ayrıca, ekonominin finansal ve reel sektörlerini olumsuz yönde etkilemekte, faiz kazançlarını elde edenlerin birçoğunun yüksek gelir grubuna ait kişiler olması sebebiyle gelir dağılımını daha çarpık hale getirmektedir.

Dış borçlanma ile finansmanda, ülkeye dışarıdan bir kaynak girişi sağlanmaktadır. Sağlanan bu kaynaklar, ekonomi üzerinde olumlu etki gösterirler. Dış borçlanmanın dışarıdan kaynak girişi sağlayarak yarattığı bu olumlu etki ekonomi üzerinde hemen etkisini gösterir. Ancak dış borçlanmanın anapara ve faiz ödemeleri ülkeden dışarıya bir kaynak çıkışı sağlamaktadır. Bu itibarla anapara ve faiz ödemelerinin yoğun olduğu dönemlerde ekonomi üzerinde olumsuz bir etki yaratır. Özellikle faiz ve kur riski, zaman zaman borçlanan ülke ekonomisinde beklenmeyen etkiler yaratabilmektedir. Bu itibarla her ülke için doğal bir borç sınırı vardır. Bu sınır ülkeden ülkeye farklılıklar göstermektedir. Öncelikle hangi gerekçelerle yapılmış olursa olsun doğal borçlanma sınırının aşılması durumunda borçlanmanın o ülke için faydadan çok bir maliyet unsuru haline geleceği ve ödemeler dengesi üzerinde olumsuz etkileri olacağı kabul edilmelidir.

Bütçe açıklarının monetizasyonla finansmanı ise, etkisini uzun dönemde fiyatlar genel seviyesi üzerinde göstermektedir. Bir çok çalışmada ortaya konulduğu gibi, bütçe açıkları enflasyonun en önemli belirleyicilerinden biridir.

Döviz rezervlerinin kullanımı ancak kısa dönemde geçerli olabilmekte, uzun dönemde ise döviz kuru riskini artırarak sermaye kaçışına neden olabilmektedir.

Özelleştirme ise özelleştirilecek kamu mallarının kısıtlı ve bir defalık finansman kaynağı olması bakımından her zaman başvurulabilecek bir finansman yöntemi değildir

Bütçe açıkları, nasıl ve nereden finanse edildiğine bağlı olarak; faiz oranlarını, gelir dağılımını, ekonomik büyümeyi, fiyatlar genel seviyesini ve ödemeler dengesini etkilemekte böylece ülke ekonomisinde istikrarsızlıklara sebep olmaktadır. .

Türkiye’de, bütçe açığı - enflasyon ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Bütçe açıklarının para arzındaki genişlemeden dolayı uzun dönemde enflasyonist olduğunu ve bütçe açıklarının azaltılması durumunda enflasyonunu da azalacağını ortaya koymaktadır.

Bütçe açıkları-ödemeler dengesi konusunda, bütçe açıklarının artmasının ödemeler dengesini olumsuz etkilediği de ortaya konulmuştur.

Bütçe gelirlerinin ülkemizde yeterli düzeyde olmadığı bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla bütçe gelirlerinin artırılması ve harcamaları karşılama oranının yükseltilmesi ve mevcut ekonomik kaynakların harekete geçirilmesi gerekmektedir. Bu analizler çerçevesinde bütçe açıklarının ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerini asgari seviyeye indirmek, finansman ihtiyacını sağlıklı kaynaklara dayandırmak, kamu ve özel kesim sermaye birikimini teşvik etmek amacıyla politika değişiklikleri içeren önlemler alınmalıdır.

Türkiye’de özellikle bütçe açıklarının kontrol altına alınmasına yönelik reformların yapılması gerekmektedir. Bu konuda yapılması gerekenler, gelir arttırıcı veya gider azaltıcı politikalar izlenmesi, devletin ekonomideki ağırlığının azaltılması, yapılan reformlar hakkında kamuoyuna tam bilgi verilerek şeffaflığın sağlanması ve kamuoyunun desteğinin alınması, vergi tabanlarının genişletilmesi ile vergi gelirlerinin arttırılarak bütçe açıklarının finansmanın vergi gelirleri ile yapılması, kayıt dışı ekonomi ile etkin bir mücadele başlatılması, harcamaların kısılarak kamu ekonomisinde israf ve savurganlıkların önlenmesi şeklinde özetlenebilir.

KAYNAKÇA

- Adıyaman, Ahmet Turan, ‘Dış Borçlarımız ve Ekonomik Etkileri’, *Sayıştay Dergisi*, Sayı 62, Temmuz- Eylül 2006.
- Akdoğan, Abdurrahman, *Kamu Maliyesi*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2002.
- Aklan, N. Adanur, ‘Dış Borçlanma, Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Etkin Bir Finansman Yöntemi midir?’, *Dış Ticaret Dergisi*, Yıl:7, Sayı:25, Temmuz 2002.
- Aktan, Coşkun Can, *Kamu Ekonomisi ve Kamu Maliyesi*, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 2000.
- Aktan, Coşkun Can, *Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirme*, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 2002.
- Altuğ, Figen, *Kamu Bütçesi*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1999.
- Arasıl, Ömer, ‘Bütçe Açığı Finansman Yöntemleri Üzerinde Bazı Değerlendirmeler’, Prof.Dr. Salih Şanver’e Armağan, *Marmara Üniversitesi Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları*, No 10, 1998.
- Arısoy, İbrahim, ‘Wagner Ve Keynes Hipotezleri Çerçevesinde Türkiye’de Kamu Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi’, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 14, Sayı 2, Adana, 2005.
- Aslan, Hanifi; Enflasyonist Finansman Politikası, Ak-Bil Yayıncılık, No:1, Bursa 1997.
- Ball, Laurance ve Mankiw N.Gregory, 1995, ‘What Do Budget Deficit Do?’, (Budget Deficit and Debt: Issues and Options A symposium sponsored by the Federal Reserve Bank of Kansas City), <http://www.kc.frb.org/publicat/sympos/1995/pdf/s95manki.pdf>, 20.07.2009.

- Barışık, Salih – Kesikoğlu, Ferdi, ‘Türkiye’de Bütçe Açıklarının Temel Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi 1987-2003 VAR, Etki-Tepki Analizi, Varyans Ayırıştırması’, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 61, Sayı: 4, Aralık 2006.
- Berksoy, Taner, ‘Türkiye’de Bütçe Açıkları ve Bu Açıkların Finansmanı’, IX Türkiye Maliye Sempozyumu, 6-8 Mayıs 1993, s. 148.
- Bilen, Mahmut – Es, Muharrem, *Gelir Dağılımı Sorunu Ve Çözümünde Yeni Arayışlar*, Yönetim Ve Siyasette Etik Sempozyumu, Adapazarı, 1998
- Blejer, Mario .I - Cheasty, Adrienne, ‘How To Measure The Fiscal Deficit’, (Mali Açık Nasıl Ölçülür?), Çeviren: Hüseyin Şen, *Maliye Dergisi*, Sayı:131, Ağustos-1999.
- Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.
- Buchanan, James M., ‘The Economic Consequences of Deficit, Journal of Public Finance and Public Choice, 1986/3’, (Bütçe Açıklarının Ekonomik Sonuçları), Çeviren: Mustafa Ali Sarılı
- Bulut, Cihan, *Kamu Açıkları, Enflasyon, Faiz Oranı ve Döviz Kuru İlişkileri*, DerYayımları, İstanbul, 2002.
- Bulut, Cihan - Canbolat, Yavuz Burak, ‘Türkiye Ekonomisi’nde Artan Kamu Açıklarının Enflasyon, Faiz Oranı Ve Döviz Kuru Üzerindeki Etkileri’, *Journal Of Qafqaz University*, Number 12, Azerbaycan, Fall 2003.
- Bülbül, Duran - Ejder, Haydar Lütfü – Şahan, Özgür, ‘Türkiye’de Kamu Borçlarının Kaynakları, Yapısı Ve Niteliklerinin Değerlendirilmesi, 1990 – 2004 Dönem Analizi’ *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:35, İstanbul, Ekim 2006.

- Çaşkurulu, Eren, ‘1980 Sonrası Dönemde Merkez Bankasından Kaynak Kullanımının Makro Ekonomik Etkilerinin Analizi’, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:5, Sayı 1, Ankara, 2003.
- Ceyhan, M. Said, ‘Türkiye’de Kamu Borçlarının Boyutları ve Karşılaştırılması İle Kamu Borçlanma Gereğinin Temel Nedenleri’, *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: IX, Sayı 1-2, Erzincan, 2005.
- Chivakul, Mali - York, Robert C. ‘‘Implications of Quasi-Fiscal Activities in Ghana’’ IMF Working Paper, No:24, International Monetary Fund, 2006.
- Coşkun, Gülay, *Devlet Bütçesi, Türk Bütçe Sistemi*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2000.
- Çanakçı, İbrahim, ‘Konsolide Bütçe Dengesinde Yapısal ve Devresel Gelişmeler (1975–1996)’, DPT Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerleme Genel Müdürlüğü, Aralık1996, (<http://ekutup.dpt.gov.tr/butce/canakcii/konsolit.html>) Erişim: 20.09.2009
- Çelebier, Nazmiye. ‘Türkiye’de Konsolide Devlet Bütçesinin Finansmanı (1965-1985)’, *Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu*, 1985.
- Çınar, Gökçe, *Avrupa Birliği Ülkelerinde Bütçe Açıkları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, İktisat Anabilim Dalı), Kayseri, 2005.
- Dayar, Hatice, ‘1991-2002 Döneminde Bütçe Uygulama Sonuçlarının Karşılaştırmalı Analizi’, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt:8, Sayı:2, Isparta, 2003.
- Demir, Murat – Çevik, Savaş - Beşer, Kemal, ‘Kamu Kesimi Finansman Açıklarının Ekonomi Üzerindeki Etkileri: Türkiye Üzerine Bir İnceleme’, *Marmara Üniversitesi, İİBF Dergisi*, Cilt:XX, sayı:1, İstanbul, 2005.

- Dileyici, Dilek – Özkıvrak, Özlem, ‘Yeni Yüzyılda Malî ve Parasal Politikalarda Yeniden Yapılanma’, *Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt 2, Sayı:2, İzmir, 2000. <http://www.sbe.deu.edu.tr/Yayinlar/dergi/dergi05/ozkivrak.htm> (Erişim Tarihi: 09.09.2009).
- Dileyici, Dilek - Özkıvrak, Özlem, ‘Bütçe Anlayışındaki Değişim Süreci Denk Bütçe İlkesinin Erozyonu Ve Açık Bütçe Politikası’, *Kamu Tercih ve Anayasal İktisat Dergisi*, sayı 3, yıl 1, 2001.
- Demir, Ömer, ‘Türkiye’de Kamu Açıkları ve Artış Sebepleri’, *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 2, İzmir, 2001.
- Devrim Fevzi, *Kamu Maliyesine Giriş*, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1999.
- Doğan, Seyhun, *1990 ve sonrasında Türkiye’de Kamu Kesimi Açıkları ve Finansmanı*, İçinde Ahmet Ay (Ed.) ‘Türkiye Ekonomisi: Makroekonomik sorunlar ve Çözüm Önerileri’, Çizgi Kitabevi, Konya, 2007.
- Easterly, William – Sergio, Rebelo, ‘Fiscal Policy And Economic Growth:An Empirical Investigation’, NBER Working Paper No. 4499, 1993.
- Egeli, Haluk, ‘Türkiye’de Planlı Dönemde Bütçe Açıklarının Bütçeleme Sistemleri Açısından Ekonomik Etki ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi’, (Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), İzmir, 1997.
- Egeli, Haluk, ‘Mali Açıkların Ölçümüne Yönelik Bazı Gözlemler ve Bu Konuda Geliştirilmiş Alternatif Açık Ölçüleri’, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 4, Sayı:2, İzmir, 2002
- Egeli Haluk, *Bütçe Politikası Ders Notları*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İ.İ.B.F, İzmir, 2006.
- Eğilmez, Mahfi, *Hazine*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.

- Eğilmez, Mahfi – Kumcu, Ercan, *Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005.
- Ejder, Haydar Lütfü, ‘Kamu Açıkları ile Enflasyon Arasındaki İlişkinin Analizi ve Değerlendirilmesi’, *Gazi Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 3/2002.
- Eker, Aytaç – Meriç, Metin, *Devlet Borçları (Kamu Kredisi)*, Anadolu Matbaası, İzmir, 2000.
- Eker, Aytaç - Altay, Asuman - Sakal, Mustafa, *Maliye Politikası*, Anadolu Matbaası, İzmir, 1997.
- Eisner, Robert, ‘Budget Deficits: Rhetoric and Reality’, *The Journal of Economic Perspectives* (1986-1998), Vol:3, No: 2 ,1989.
- Emil, Ferhat – Yılmaz, H. Hakan - Rijckeghem, Caroline Van, ‘Kamu Borcu Nasıl Oluşturdu ?, Bu Noktaya Nasıl Gelindi? Turkish Debt 1990-2002: How Did We Get Here’, TESEV Yayınları, Tavaslı Matbaacılık, İstanbul, Nisan 2005.
- Erkıılıç, Serdar, *Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri*, TCMB, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Kasım, 2006.
- Erol, Ahmet, *Ekonomik Etkileri Açısından Türkiye’de Devlet Borçları*, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.
- Evgin, Tülay, ‘Dünden Bugüne Dış Borçlarımız’, *Hazine Müsteşarlığı A.İ.D.*, Yayın No. 26, Haziran,2000.
- Fischer, Stanley, ‘The Role of Macroeconomic Factors in Growth’, NBER Working Paper No. 4565, 1993.
- Fischer, Stanley - Easterly, William: ‘Bütçesel Sınırlamaların Ekonomik Etkileri’, Çev. Mustafa Sakal, 2003,

http://canaktan.org/ekonomi/kamu_maliyesi/maliyegenel/diger-yazilar/sakal-fischer-butcesel-sinirlama.htm. Erişim:12.09.2009.

- Fry, Maxwell J., *Emancipating the Banking System and Developing Markets for Government Debt*, Published by Routledge, London, 1997.
- Göktaş, Özlem, ‘Türkiye Ekonomisinde Bütçe Açığının Sürdürülebilirliğinin Analizi’, *İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, Sayı:8, 2008.
- Günay, Ayşe, *Mali Disiplinin Sağlanmasında Anayasal Denk Bütçe Yaklaşımı Ve Türkiye’de Uygulanabilirliği*, (Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İzmir, Kasım 2006.
- Gürbüzer, Selma, ‘Enflasyonun Vergi Gelirlerinin Reel Değeri Üzerindeki Etkisi (Tanzi Etkisi)’, *Hazine Dergisi*, s.7, 1997.
- Gürler, Sema, ‘Devlet İç Borçlanma Yöntemleri: OECD Ülkeleri ve Türkiye Uygulaması’, DPT Yıllık Programlar Ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Yayın n.2488, Ankara, 1998.
- Hazine Müsteşarlığı, *Kamu İç Borç Yönetimi Raporu 2008*.
- IMF, ‘Fiscal Challenges Facing Industrial Countries’ in World Economic Outlook, IMF Publication: Washington D.C., May 1996. (<http://www.accessmylibrary.com/article-1G1-18426511/fiscal-challenges-facing-industrial.html>) (erişim:14.04.2010).
- International Monetary Fund (IMF), Outlook, Spring, 2000.
- Işık, Nihat – Acar, Mustafa, ‘Kayıt Dışı Ekonomi: Ölçme Yöntemleri, Boyutları, Yarar ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme’, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 21, Temmuz-Aralık 2003.

- İnce, Macit, *Devlet Borçlanması (Kamu Kredisi)*, Genişletilmiş 5. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara, 1996.
- İnce, Macit, *Devlet Borçları ve Türkiye*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2001.
- İnsel, Ahmet, *Bütçe Açığının Finansmanı, Para ve Finans Ansiklopedisi*, Creative Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- Kalyoncu, Hüseyin, *Bütçe Açıklarının Sürdürülebilirliği: Avrupa Birliği Üyesi Ülkeler ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama*, (Basılmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı), Adana, 2005.
- Karabıyık, Lale, 'Kitlerin Özelleştirilmesi ve Sermaye Piyasasındaki Rolü', *Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt:18, Sayı:2, Bursa, 2000.
- Karagöz, Kadir, 'Türkiye'de Dış Borçlanmanın Nedenleri Ekonometrik Bir Değerlendirme', *Sayıştay Dergisi*, Sayı:66-67, Temmuz- Aralık, 2007.
- Kesbiç, Yenal – Baldemir, Ercan – Bakımlı, Esat, 'Bütçe Açıkları ile Parasal Büyüme ve Enflasyon arasındaki İlişki: Türkiye İçin Bir Model Denemesi', *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt:11, Sayı:2, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F., Manisa, 2004.
- Kesikoğlu, Ferdi, *Türkiye'de Bütçe Açıklarının Temel Makroekonomik Değişkenler Üzerindeki Etkileri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı), Zonguldak, 2005.
- Koçak, Aysun, 'Küresel Dönemde Türkiye'nin Borç Yapısındaki Dönüşüm', *Maliye Dergisi*, Sayı 157, Temmuz-Aralık 2009.
- Mammadov, [Farhad](#), *Bütçe Açıklarının Finansmanı Ve Makroekonomik Etkileri: Azerbaycan Örneği (1992-2006)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, [İstanbul Üniversitesi](#), [Sosyal Bilimler Enstitüsü](#), [Maliye Anabilim Dalı](#)), İstanbul, 2008.

- Markiewicz, Malgorzata, ‘Quasi-fiscal operations of central banks in transition economies’ Bank of Finland, Institute for Economies in Transition, BOFIT Discussion Papers, No. 2, 2001.
- Meriç, Metin, *Vergi Denetimi (Ders Notları)*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İlkem Ofset, İzmir, 2001.
- Meriç, Metin, ‘Borçlanmanın Konsolide Bütçe Kaynak Yapısı Üzerindeki Etkisi’, (<http://www.marmara.edu.tr/maliyesempozumu/tebligler/6-3.doc>) Erişim tarihi:29/12/2008.
- Merkez Bankası, Yıllık Rapor 2001.
- Merkez Bankası, Yıllık Rapor 2002.
- Merkez Bankası, *Yıllık Rapor 2003*.
- Merkez Bankası, *Yıllık Rapor 2004*.
- Merkez Bankası, *Yıllık Rapor 2005*.
- Merkez Bankası, *Yıllık Rapor 2007*.
- Merkez Bankası, *Enflasyon Raporu*.
- Mucuk, İsmet, *Modern İşletmecilik*, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 2005.
- Önder, İzzettin – Kirmanoğlu, Hülya – Kartallı, Yeşim, ‘Kamu Açıkları ve Kamu Borçları’, Türk Harb-İş Sendikası Yayını, Ankara, 1995.
- Özen, Ahmet, *Türkiye’de Transfer Harcamalarının Bütçe Açıkları Üzerindeki Etkisi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), İzmir, 2002.

- Öztürk, Nursel, *Özelleştirme Ders Notları*, Yüksek Denetleme Kurumu, Ankara, (http://www.ydk.gov.tr/egitim_notlari/ozellestirme.htm) Erişim: 25/09/2009.
- Parasız, İlker, *Para Politikası*, Ezgi Kitabevi, 5.Baskı, Bursa, 1998.
- Pehlivan, Osman, *Kamu Maliyesi*, Derya Kitabevi, Trabzon, 2005.
- Saatçi, M. Yasin, 'Türkiye'de Bütçe Açıkları ve Finansman Şekilleri', *Bütçe Dünyası*, Cilt 2, Sayı 26, Yaz 2007.
- Sakal, Mustafa; 'Türkiye'de Kamu Açıkları ve Borçlanmanın Sürdürülebilirliği Sorunu: 1988-2000 Dönem Analizi', *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 17, Sayı 1, 2002.
- Sakal, Mustafa, *Türkiye'de Mali Disiplin Sorunu: Kamu Açıkları ve Borçlanmanın Sürdürülebilirliği*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2003.
- Sakıncı Süreyya, 'Malî Dengesizlik Sorununun Çözümünde Vergilendirilebilir Kapasite Yaklaşımı', *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Sayı: 11, Kasım 1990.
- Schneider, Friedrich, 'Dünyanın 110 ülkesinde Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğü ve Ölçümü', Çeviren: Hasan Kaymak, T.C. Maliye Bakanlığı APK Kurulu Başkanlığı, Rapor, No: 11, Haziran, 2005.
http://www.sgb.gov.tr/calismalar/diger_raporlar/kayitdisiekonomininb%C3%BCy%C3%BCkl%C3%BCkl%C3%BCg%C3%BC.pdf (Erişim Tarihi: 09.09.2009).
- Sever, Erşan – Demir Murat, 'Türkiye'de Bütçe Açığı İle Cari Açık Arasındaki İlişkilerin VAR Analizi İle İncelenmesi', *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Nisan 2007.
- Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT: 2603 - ÖİK: 614, Ankara, 2001

- Şen, Hüseyin – Sağbaş, İsa – Keskin, Abdullah, *Bütçe Açıkları ve Açık Finansman Politikası, Teori ve Türkiye Uygulaması*, Ankara, 2007.
- Şimsek, Muammer, ‘Bütçe Açıklarının Finansmanı Ve Ekonomik Etkileri’, *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 16, 2000.
- Şimşek, Sibel, *Bütçe Açığı Ve Türkiye’de Bütçe Açığının Finansmanı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Eskişehir, 2007.
- Tanzi Vito, ‘Fiscal Deficit Measurement’, *IMF Staff Papers*, Washington, 1993.
- Taş, Metin, ‘Türkiye’de Vergi Gelirlerinin Artırılmasına Yönelik Önlemler’, Kamu Kesimi Finansman Açıkları X. Türkiye Maliye Sempozyumu, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayın No: 554, İstanbul, 1996.
- Temelli, Suat, ‘Devlet Bütçesi Ve Gelişimi Ve 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetim Kontrol Kanununun Çukurova Üniversitesi Uygulaması’, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı), Adana, 2007.
- TOBB, *Savurganlık Ekonomisi Araştırması Raporu*, Nisan, 2001.
- Tortop, Nuri – Aykaç, Burhan – Yayman, Hüseyin – Özer, Akif, *Mahalli İdareler*, Nobel Yayın, Ankara, 2008.
- Turan Taner, ‘Maliye Politikası Araçlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Bir Literatür İncelemesi’, *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 69 Nisan-Haziran 2008 <http://www.sayistay.gov.tr/yayin/dergi/icerik/der69m2.pdf> Erişim:20.09.2009
- Türk, İsmail, *Maliye Politikası*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008a.
- Türk, İsmail, *Kamu Maliyesi*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008b.
- Ulusoy, Ahmet, *Devlet Borçlanması*, Derya Kitabevi, Trabzon: 2001.

- Ünsal, Hilmi, *Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi*, Nobel Yayın, Ankara, 2006.
- World Bank, World Development Report, 1988. http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/IW3P/IB/2000/12/13/000178830_98101912131965/Rendered/PDF/multi_page.pdf. (erişim:12.09.2009)
- Yeldan, Erinç, ‘Birinci Yılında 2000-Enflasyonu Düşürme Programının Değerlendirilmesi’, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 226, 2001.
- Yereli, Ahmet Burçin - Meriç Metin, ‘Vergilendirme Yetkisi ve Kamu Kaynaklarının Etkin Kullanımı’, *Maliye Yazıları Dergisi*, Sayı 35, Nisan-Haziran 1992.
- Yerlikaya, Gökhan Kürşat, ‘Bütçe Kanunu İle Vergi Kanunlarında Düzenleme Yapılması’, *E-Akademi Hukuk Ekonomi Ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi*, Ağustos 2002, Sayı:6,(www.e-akademi.org/makaleler/gkyerlikaya-1.htm), Erişim:10.09.2009.
- Yıldız, Habip, ‘Türkiye’de Kamu Kesimi Borçlanma Gereğinin Artış Nedenleri Ve Kamu Borçlarının Boyutları’, *Mevzuat Dergisi*, Yıl 8, Sayı 107, Kasım 2006.
- Yıldırım, Uğur, *Bütçe Açıklarının Finansmanı Ve Makroekonomik Etkileri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Kırıkkale, 2005.
- Yüce, Mehmet, ‘Enflasyon Muhasebesi ve Bu Bağlamda Türk Vergi Sisteminde Yer Alan Düzenlemeler’, *Mevzuat Dergisi*, Yıl:2, Sayı:18, Haziran, 1999.
- <http://idari.cu.edu.tr/igunes/butce/yontem.pdf> (erişim:20.09.2009).
- www.belgenet.com/eko/tobb_savurganlik.html (erişim: 09.03.2010).
- www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/.../disborclanma.doc (erişim: 12.04.2010).

- www.hazine.gov.tr. (erişim:10.04.2010).
- www.dpt.gov.tr. (Ekonomik Gelişmeler, Aralık 2009) (erişim:12.03.2010).
- www.dpt.gov.tr. (Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2006) (erişim:02.03.2010)
- <http://www.econturk.org/yerelyonetimler.doc> (erişim:15.04.2010).
- http://www.ydk.gov.tr/egitim_notlari/ozellestirme.html.(erişim:02.03.2010).
- <http://www.hazine.gov.tr/fonlar230801.htm>, Hazine Müsteşarlığı, ‘Kamu Maliyesinde Reform’, (erişim:15.04.2010).
- <http://www.sgb.gov.tr/Sayfalar/Default.aspx>, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı (erişim:12.04.2010).
- http://www.gib.gov.tr/fileadmin/beyannamerehberi/Kayit_disi_2009tr.pdf *Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı 2008-2010*, Gelir İdaresi Başkanlığı, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Yayın No: 87, Ankara, Nisan 2009 (erişim:15.04.2010).
- <http://ekutup.dpt.gov.tr/vergi/oik608.pdf> Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, (erişim:12.12.2009).
- <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/temmuz2002/disborclanma.htm> (erişim:10.04.2010).
- <http://www.bumko.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EFB856E08843ECBADB>, [Temel Ekonomik Büyüklükler \(2000-2010\)](#).(erişim:09.04.2010).
- http://www.ydk.gov.tr/egitim_notlari/kit'lerin%20denetimi.htm#11(erişim:12.04.2010).

- <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous/IcBorc> (erişim: 12.04.2010)
- <http://www.bumko.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EFB856E08843ECBADB> (erişim: 12.04.2010)
- <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous?NavigationTarget=navurl://ca8a5b252efea63752b1cb4e1cc81997&InitialNodeFirstLevel=true> (erişim: 15.04.2010)
- http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf (erişim: 15.04.2010)
- <http://www.sgb.gov.tr/Ekonomik%20Gstergeler/Forms/AllItems.aspx?RootFolder=%2fEkonomik%20Gstergeler%2fDevlet%20Bor%c3%a7lar%c4%b1&FolderCTID=%2d3004%2d41BF%2d92D2%2d0AD1FD56C8F9%7d> (erişim: 20.04 2010)
- <http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FCC41EB0226750A883> (erişim: 16.04.2010).
- <http://www.bumko.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EFB856E08843ECBADB> (erişim: 02.03.2010)
- <http://www.tcmb.gov.tr/> (erişim: 10.04.2010)
- http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf,(erişim: 15.04.2010)
- <http://www.bumko.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EFB856E08843ECBADB>(erişim: 15,04.2010)
- <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous?NavigationTarget=navurl://9112c820afa766dd72d871ec89aba011&LightDTNKnobID=-1160534820> (erişim: 15.04.2010)
- <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8369> Erişim:04.05.2010
- http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=24&ust_id=7 Erişim:04.05.2010